КЊИГА XXVIII СВЕСКА 3/1980.

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ
ПМеЈ 7
1980/КН. 28 СВ. (3.)

ЗБОРНИК МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

Студије и чланци: др Драгиша Живковић, *Епоха реализма у српској књижевности* 353 / др Љубомир Зуковић, *Кањош и Љубиша* 395 / **Ситни прилози:** Борђе Перић, *Над непознатом Змајевом песмом у „Великој српској народној лири"* 407 / Борђе Чаки-Перић, *Још један превод Петефијеве песме „Egy gondolat bánt engemet"* 413 / **Грађа:** Милоје Р. Николић, *Илија И. Вукићевић (Живот и рад)* 415 / **Оцене и прикази:** *Ка новом приступу народној приповеци* (Aurora Milillo: Narrativa di tradizione orale, studi e ricerche, Museo nazionale arti e tradizioni popolari, Roma 1977), (Маринко Арсић) 473 / **Библиографија:** *Илија И. Вукићевић. Библиографија и литература,* (Милоје Р. Николић) 479 / **Регистар** *(Душко Вртунски)* 489

МАТИЦА СРПСКА

ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

Матица српска
1826

YU ISSN 0543—1220

ЗБОРНИК МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

Уређивачки одбор

др ДРАГИША ЖИВКОВИЋ, др БОЖИДАР КОВАЧЕК,
др ЗОРАН КОНСТАНТИНОВИЋ, др МИРОН ФЛАШАР

Главни и одговорни уредник

др ДРАГИША ЖИВКОВИЋ

КЊИГА ДВАДЕСЕТ ОСМА (1980), СВЕСКА ТРЕЋА

МАТИЦА СРПСКА

ЕПОХА РЕАЛИЗМА У СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ

Драгиша Живковић

1.

Реализам у српској књижевности је исто тако специфична појава као и романтизам. И он настаје и развија се у посебним условима нашег државног живота и друштвених односа у XIX веку, јавља се уз то неравномерно, у двема српским срединама, војвођанској и србијанској, које су имале посебне државно-политичке услове, формира се под утицајем друкчијих књижевних утицаја — немачко-аустријског у Војводини, и руског и француског у Србији. Поред тога, и у једној и у другој средини реалистичка књижевна оријентација траје напоредо са романтичарском, преплиће се с њом и твори један посебан вид *романтичарско-реалистичке* или *реалистичко-романтичарске* књижевности. Ако узмемо неке текстове двојице писаца, једног из романтичарског, другог из реалистичког књижевног правца, нпр. Стефана Митрова Љубише и Симе Матавуља, онда је понекад тешко разлучити где престаје један, а почиње други, и није нимало чудно што Љубишу неки историчари књижевности убрајају у романтичаре (Ј. Скерлић), а други у реалисте (В. Глигорић) или што Матавуљеве приповетке из црногорског живота имају много романтичарских црта, а приповетке из београдског живота — реалистичких, па чак и натуралистичких. По казивању самог Матавуља, Љубиша је имао великог утицаја на њега, па је сасвим природно што ћемо се у Матавуљевим описима локалитета, у карактеризацији ликова, у дијалозима сваки час подсећати на Љубишу:

„Ребесиње је сеоце у Новској Крајини, али се не види с мора. Треба се пењати од игала једну уру, пак се низ другу врлетну страну брзо сиђе у неку дугуљасту долину, гдје се, неколике гомиле, збило око стотину кућа.

На десном савитку долине испео се хум, баш као велики чир. На њему је црква с два бока и са кубетом. Зидови су јој толико дебели, да је топови нијесу могли разорити у вријеме турских навала — тако причају Ребесињци. Изнутра стијене бијаху украшене старинскијем живописом, али пошто је с временом излињао, то је постало збркано шаренило... Казују да је једна слика приказивала крунисање Стевана Првовјеначнога, а друга нешто из живота његова оца и брата, светијех Симеуна и Саве. Кад се по цркви иде, ма и лагано, одјекују кораци под

плочама, а најјаче под богородичним колом. Зна се да је доље сведена велика сувота — шира но црквени темељ, — и пуна је блага, које је, на жалост, неприкосновено".

(С. Матавуљ, *Љубав није шала ни у Ребесињу*, 1888)

„Раван солиоцког поља пружа се сасред грбаљске жупе, чак до которскога залијева. При обали подно поља лежи блато и мочвара, негдашњи рибњаци манастира Превлаке... Сасред те обале спушта се у Залијев рât звани Превлака, који обалу дијели, а луку предваја...

Насред тога рта, насађена лозом и маслином, бијелио се за времена наше повјеснице православни манастир превлачки, намијењен Сабору Арханђела Михаила. Кажу да га је градио при крају дванаестога вијека првовјенчани краљ Немања Први, и да му је звоник био такве висине, да кад су га Млечићи прахом оборили, подигао је својијем падом у море тако страшни водени слап, да је одскочке ошкропио оближње кртољске куће".

(Ст. М. Љубиша, *Проклети кам*, 1875)

Све ово показује, с једне стране, континуитет који је постојао у развитку наше прозе у другој половини XIX века, у делима писаца који су прихватили Вукову оријентацију и, с друге стране, указује и на промене које ће се извршити у нашој књижевности у то доба, у правцу реалистичке стилске оријентације. Јер, и поред свих сличности између Љубише и Матавуља, показаће се и битне разлике између ове двојице писаца: у другчији контекст ставља Матавуљ ове своје описе локалитета, другчији му је приступ животу и људима, други му је угао виђења. Отуда, за утврђивање разлика између романтичарских и реалистичких црта код наших писаца XIX века потребна је детаљна и прецизна стилска микроанализа њихових текстова, као и утврђивање њиховог погледа на свет, њихових идејних оријентација и књижевнотеоријских ставова.

2.

Српска реалистичка књижевност настаје најпре у Војводини, у отпору према ранијим, сентименталистичким и предромантичарским токовима њеним, у пародичном или ироничном негирању њених дотадашњих, схематизираних образаца. Јавиће се та реалистичка оријентација већ од тридесетих година XIX века, од појаве пародичног *Романа без романа* (1832, 1838) Јована Стерије Поповића, од његових комедија и хумористично-сатиричних козерија („Милобрука"), најизраженијих примера једне нове стилске тенденције, коју можемо назвати раним, бидермајерским реализмом.

Бидермајер је, наиме, стил једне уметности која је настала у Европи после наполеонских ратова, а нарочито у Метерниховој Аустрији уочи револуције 1848. год. (епоха Vormärtza). Бидермајер је умногоме одговарао ситуацији српске књижевности из прве половине XIX века: он је још увек романтичан, али је много више сентименталан и патетичан него романтичарски узнесен; он прихвата један много простији, „земаљски" концепт литературе, у коју, по њему, спадају не само путописи, мемоари, дневници и дидактични

списи него и историја и публицистика. Бидермајер епоха пародира класицистичко стилско чистунство и хармоничност форме; у њој се мешају стихови и проза, као и у романтизму, али у корист прозаичног, непоетичног; она је хумористична и сатирична, небрижљива у форми и алкава у изразу, склона изједначавању публицистике и поезије. Та епоха је увела у круг лепе књижевности сатиру и проповеди, епиграме и писма, путне фељтоне и новинске козерије, ласцивне изразе и друштвени колоквијални говор, припремајући тако пут за високо уметнички развијен и естетички вишеслојан реализам из друге половине XIX века. Бидермајер је прокламовао једну грађански легитимну и духовно лагодну уметност, која је у формалном погледу била много непретенциознија, а у садржајном много појмљивија него висока романтичарска књижевност. Српском друштву, српској читалачкој публици и рационалнијим духовима међу српским књижевницима тај стилски правац био је потребнији и прихватљивији, и Стерија је био један од првих писаца који је то осетио и који је почетком тридесетих година своје књижевно стварање усмерио у том правцу.

Најизразитији представници српског бидермајерског реалистичког стила били су Јован Стерија Поповић и Јаков Игњатовић, поред многих других српских писаца из средине века, који су у својим песмама, приповеткама, шаљивим једночинкама, хумористичким и мемоарима показивали, у мањој или већој мери, књижевне црте тога стилског правца. Стерија је својим *Романом без романа* и својим комедијама извршио најкрупнију и најзначајнију стилску промену у српској литератури: уместо плачљиво-сентименталне, моралистичке и просветитељске прозе типа М. Видаковића, он започиње нову оријентацију ка сатиричном и хумористично-пародичном виђењу света и дотадашње српске књижевности, наслањајући се у том погледу још на античку сатиру и дијатрибу. Тематика из живота, тачнија опсервација, комично-иронична визура и колоквијални језик — то су били главни конститутивни елементи нове књижевности, која ће се за деценију-две после тога назвати реалистичком.

Ако је Стерија отпочео са пародичним и хумористичним стилом у својој прози и у својим комедијама, заснивајући тако један књижевни смер ранореалистичког тона и израза, Јаков Игњатовић ће, својим романима и приповеткама са тематиком из савременог живота, шездесетих и седамдесетих година, остварити најтипичније форме српског бидермајера. Послуживши се најпре техником пикарског романа у своме *Милану Наранџићу* (1860), а уводећи касније све више и елементе друштвеног, грађанског романа XVIII и XIX века, Игњатовић ће писати реалистичко-хумористичне романе који многим својим особинама потврђују своје најуже припадништво бидермајерској литератури. Његова проза несумњиво значи оријентацију ка реалистичким формама приповедне литературе, мада је, по својим бидермајерским стилским особинама, још увек везана и за романтички концепт књижевности. У њој се огледају ставови Жан-Паулове естетичке мисли о хумору: да је он спој узвишеног и ниског, осећајног и смешног, трагичног и комичног. Примењујући та схватања и такве литерарне проседее на нашу тематику, Игњатовић

је успео да створи нашу оригиналну приповедну прозу, ослобођену књишке сентименталности и лажне патетике, а опет пуну осећајности и неке романтичне тежње ка идеалу и ка срећнијем животу; да оствари сугестивне слике наших људи у граду и на селу, њихових разговора и поступака, њихових живота и судбина, преливене тоном његовог болећивог, добродушног и носталгичног хумора.

Бидермајерску стилску оријентацију представљали су и други писци, највише војвођански, али и неки из Србије, почев од савременика Стеријиних (Николе Боројевића, Васе Живковића, Јована Суботића), преко Б. Радичевића (епиграми, *Безимена),* Љубомира Ненадовића (поезија, путничка писма), Змаја (шаљива једночинка *Шаран,* „свашгице", „дикице", „стражице", „пробе пера"), све до лаких комедија, игроказа с певањем Косте Трифковића, чак и седамдесетих година XIX века. Сви су они уводили у патетику вуковске национално-романтичарске литературе један ведрији тон, комично-оптимистички поглед на живот, хумористичну или сатиричну жицу, реалистичнији прилаз животној свакодневици. Разуме се, тај „реализам" је још увек врло далек од правог европског реализма из средине XIX века; у њему је рационалистичка поука примарнија од реалистичке типичности у описивању карактера, схематичност ликова и ситуација још увек указује на ранију литерарну традицију (класицистичку, сентименталистичку), непродубљеност животне проблематике и лежерност у многим битним питањима човека и његове друштвене и психолошке ситуације ознака је једног више апстрактног, схематског виђења света. Али хумористично-пародични тон, обраћање пажње малим људима, „нехеројима" и свакидашњим стварима, „багателама", колоквијални израз и депатетизација у приказивању живота — све је то водило ка једној „реалистичнијој" литератури, ка приказивању свакидашњег живота и једноставних људи. Мада је та бидермајерска линија убрзо пресахла, са нестанком њеног главног представника — Јакова Игњатовића, она је ипак значила припрему за једну другчију литературу него што је била она изражена у националио-романтичарској лирици бујног темперамента и јаких страсти, у патетично-херојској епици и драми, у егзалтираним трактатима о народном генију и националној епици. Здружена са сатиричким тенденцијама преузетим још из класицизма, са либералним тежњама Младе Немачке, са великим угицајем Хајнеа на наше романтичарске песнике (Змаја и Лазу Костића), са постромантичком иронизацијом високих узлета романтике у царство бесконачног и апсолутног, она ће већ у српској романтичарској књижевности припремати извесну промену тона и расположења: својим пародијама и епиграмима (Стерија, Радичевић, Змај), својим сатиричким жаокама, својим тенденцијама ка проширењу концепта литературе (мемоари, историјски списи, путописи), својом склоношћу ка прози (цртице, хумореске, књижевна писма, козерије и сл.). Све је то пунило странице књижевних часописа у јеку романтизма („Седмица", „Даница", „Јавор", „Змај") и све је то значило оно постепено, неосетно, али трајно и систематско „подривање" романтичарског одушевљења. Змај, један од најгласнијих песника романтичарске родољубиве и борбене поезије, већ се шездесетих година у неким својим

пародичним стиховима подсмехнуо песницима разних „убојница", „славопојница" и „даворија":

Не боји се Србин смрти,
Врашке песнице,
После ручка протегли се:
„Ево деснице!"
Кад запали на ћилибар
Своју цигару,
„У ватру" ће, и „у воду" —
(И у пивару)

— — — — — — — —

Соколи смо, Србенде смо,
Бољи него наши стари,
Понајбољи у сватови',
На даћама и свечари'.
Па знате ли шта још смемо?
„Полумесец" проклињемо,
Нек с' смилује, „нек потавни,
Нек се знаде да смо славни.

(*Нек се знадс да смо славни,* 1865)

Ако је овако певао Змај, шегачећи се са тадашњом клишетираном родољубивом поезијом, јасно је да су се у нашој књижевности и тада, и пре тога, јављала и нека расположења која су значила депатетизацију романтичарских заноса. Корене таквих расположења налазили су наши писци још у бидермајерској књижевности.

3.

Други вид реалистичких тенденција у српској књижевности јавиће се међу писцима из Србије, следбеницима вуковске оријентације о стварању националне књижевности на основама народних умотворина. Српска проза, која се у другој половини XIX века све више развија, заснива се сада на узорима народног причаоца, пре свега на народној анегдоти, шаљивој причи и тзв. озбиљној или мушкој приповеци. Код неких писаца и у неким њиховим приповеткамаући ће и народна бајка и народна фантастика у круг њиховог уметничког стварања (Ј. Грчић Миленко, Милован Глишић, Јанко Веселиновић, Илија Вукићевић). И као што је народна поезија послужила српским песницима за стварање оригиналне уметничке лирике, тако је сада и народна приповетка дала српским приповедачима узоре фабуларног приповедања: обиље мотива узетих непосредно из живота (анегдота), реалистичност животних ситуација (шаљива приповетка), занимљивост фабуле и богатство изражајних облика (народна женска и мушка приповетка). Ово последње — богатство изражајних облика — нарочито је значајно за конституисање српске уметничке прозе. Док су ранији приповедачи, чак и неки који су усвојили народни језик и настојали да пишу у народном духу (Богобој Атанацковић, Милорад Поповић Шапчанин), знали само за облике

наративног презента и имперфекта, вуковски оријентисани приповедачи умеју сада да употребе све наративне синтаксичке форме: и причалачки аорист, и императив, и футур, и скраћени перфект, дајући своме приповедању живост дикције и снагу изражајног обиља. Ако је Богобој Атанацковић у својој нарацији једнолико низао имперфекте:

„*Бејаше* у недељу пре подне.

Сав свет *беше* на улицама. Пред домовима, под хладом од багрена, *сеђаху* у круговима људи, жене, момци и девојке.

Гдекоји *прохођаваху* се по улицама и *леваху* различите народне песме . . .”

(*Буњевка,* 1852)

Стефан Митров Љубиша, Милан Б. Милићевић, Милован Глишић и други приповедачи из друге половине века већ су знали за разноврсност изражајних облика народног причаоца:

„Имам да *причам* доста, ако ви не *досади слушати,* — рече Кањош. — Како сте *чули,* ја *превези* зимус нешто трговине у Млетке и *напуни* брод, као око, уљем, вином, лојем и чарапама. Кад *дођем* тамо, *навале* на мене жбири да ме *глобе* и *гуле.* — „Од свако сто перпера да *даш* тридесет Светом Марку”, *рече* глава од жбира, а један што нешто нашки *натуцаше додаде:* „А нама сувише пића”.

(Ст. М. Љубиша, *Кањош Мацедоновић,* 1870)

„Еле, *врза* Радош од букве до букве, од грма до грма, док *ти* тек *смотри* — нешто се *миче* око неког жбуњића. Он онда полако, полако — *прикрадај* се све ближе. Учини му се најпре зец је. Кад тамо, *има шта видети!* Голо, наго голо дете, све чупаво, а репато, *врда* око жбуњића”.

(М. Глишић, *Редак звер,* 1880)

Етнографски елементи, који се сада јављају у приповеткама српских приповедача, били су оно прво, почетно језгро око кога се слаже фабуларна нит. Већ Вук Караџић је у својим етнографским списима и у своме *Рјечнику,* уз поједине речи, давао прве обрасце ове описне прозе, која је у себи садржавала документарну веродостојност и реалистичност тона. Српски приповедачи уносили су у своје приповетке обиље етнографског материјала, који се онда уклапао у фабуларну нарацију као елеменат описа или као реалистички детаљ. Један од тих приповедача, Милан Б. Милићевић, био је најпре вредан етнографски описивач народног живота; када је касније, крајем седамдесетих година, отпочео да објављује своје збирке уметничких приповедака *(Зимње вечери,* 1879, и друге), он је у своје приповетке уносио читаве слојеве етнографских описа, преузетих из ранијих његових етнографских зборника *(Живот Срба сељака,* три књиге, 1868, 1873, 1877). Народне легенде, анегдоте, причања, шале и доскочице такође су послужиле као основа уметничког приповедања, а мотиви народних бајки, веровања и празноверица, народне фантастике, ући ће у ткиво српских приповедача као живописан материјал за сликање народног живота (Милован Глишић, Јанко Веселиновић, Илија Вукићевић, Светолик Ранковић и други). На тај начин, оно

што називамо српском реалистичком уметничком прозом из друге половине XIX века носиће у себи многе карактеристике фолклора, етнографије, народног виђења и схватања живота и народног приповедања.

Из свега овога ваља разумети и зашто се српска сеоска уметничка приповетка одликовала и карактерисала једним идиличним виђењем села и сељака. Ако је Вук Караџић, у својим етнографским описима народног живота, ишао на то да што верније забележи и опише облике тога живота, каснији вуковци, у ери пуне победе Вукових идеја и глорификовања свега што је народно, пошли су и даље, па су у тим облицима хтели да виде само оно што је у народу етички добро, племенито и узорно. Поменули смо раније, у одељку о романтизму (књ. XXVIII, св. 2), како су романтичарски историчари с негодовањем гледали на писање критичких историчара о српској прошлости, када су ови откривали и мрачне стране некадашњег српског државног и друштвеног живота. Слично се нешто дешавало и у уметничкој области, у описивању садашњег народног живота. Идеализацији српског сеоског живота, нарочито идеализацији српске породичне задруге, допринео је и Светозар Марковић, који је у својој књизи *Србија на Истоку* (1872) са великим одушевљењем писао о њеној друштвено-економској организацији и њеном патријархалном моралу. Угледајући се у томе на Чернишевског, Марковић је сматрао да ће и Србија моћи да мимоиђе капиталистички развитак и да нађе своју националну форму социјалистичке друштвене организације у првобитној комунистичкој заједници сеоске породичне задруге. „Идиличност" у приповеткама наших сеоских приповедача била је умногоме само књижевноуметнички вид оних схватања које је Марковић формулисао овако: „Природно стање друштва је *идила*. То је оно стање у коме постоје басновите приче, кад су мушкиње и женскиње расли заједнички, чисти и невини, као што их може само да створи људска поезија, кад је на земљи цветала најнежнија љубав, а није било ни трунке прљавштине, зависти, ревности, а још мање разврата. Ето, то је идеал свију племенитих и свесних људи који се боре за напредак човечанства". Од оваквих схватања, па до Веселиновићевих „рајских душа", „зелених вајата" и „богатих сиротана" заиста није било далеко.

4.

У чему се ипак огледа реалистичност наше књижевности друге половине XIX века? Она се огледа пре свега у окретању ка савремености, у обради тема из савременог живота српског народа, било у граду или на селу; у промени тона и расположења: уместо сентименталне плачевности долази до хумористичко-ироничног виђења и осећања света, а уместо национално-романтичарског одушевљења до хладнијег, критичнијег односа према посматраним и описиваним појавама; у замени стихова прозом и у измени лексике и проседеа у техници писања — напушта се поетизована лексика и метафорика, а уместо ње долази колоквијални свакидашњи израз и детаљнији, конкретизовани описи. Мењају се и књижевни узори: уместо Шилера

и Гетеа, Шекспира и Бајрона, Державина и Карамзина узорима сада постају пре свега прозни писци — немачки тзв. „поетски реалисти" — Паул Хајзе, Теодор Шторм, Фонтане и други; Гоголь, Тургењев и Толстој, касније — Дикенс, Доде и Мопасан. Приповетка и роман постају сада омиљени књижевни жанрови, а друштвено-политичка комедија (Б. Нушић) смењује водвиљски репертоар Косте Трифковића. Једини значајни песник овог периода, Војислав Илић, означаваће већ артистичке тенденције у српској књижевности и представљаће заокрет ка парнасизму и симболизму.

Реалистичка оријентација у српској књижевности врши се упоредо са променом општих друштвених и идејних расположења у животу српског народа. Позитивизам, као научни метод који се заснива и развија у другој половини века, постаје научно-методолошка основа и српских интелектуалаца, од којих се многи школују на страним универзитетима: у Паризу, Берлину, Петрограду, Бечу. Природнонаучни материјализам, социјалистичке идеје, радикалски сељачки покрет — све то делује и на српску књижевност и све се то на овај или онај начин одражава и у њој. Поменимо само један аспект тога узајамног прожимања друштвено-идејног живота и књижевности: српску политичку публицистику тога доба. Досад у историји књижевности није обраћена пажња на то да најбољи, најживљи и најсугестивнији прозни израз већ шездесетих и седамдесетих година имају наши политички публицисти: Владимир Јовановић, Светозар Милетић, Живојин Жујовић, Светозар Марковић, Пера Тодоровић. Чланци, полемике и књиге Светозара Марковића одиграли су не малу улогу у развијању нашег књижевног језика тога доба: као што је језик Вука Караџића представљао норму књижевног језика у првој половини XIX века, тако је сада језик Светозара Марковића и језик српских интелектуалаца: Стојана Новаковића, Светислава Вуловића, Владимира Јовановића, Драгише Станојевића, Владана Борђевића представљао норму српског књижевног језика у шестој и седмој деценији, пре него што смо и добили најзначајније представнике нашег књижевноуметничког реализма. Оно што ће се касније, почетком XX века, назвати „београдским стилом", формира се у својим зачецима већ сада, у српској публицистици овога доба, и представља ону основу на којој ће крајем века Љубомир Недић, Богдан Поповић и Јован Скерлић остварити модерни српски књижевни израз. Отуда је Јован Скерлић био потпуно у праву када је, мрајући да брани модерни развитак нашег књижевног језика чак и почетком XX века, оштро и јетко исмејао Јована Живановића као „последњег Мохиканца" старе школе вуковских епигона, који је са свом упорношћу догматичара тврдио: „Народни ће се језик развијати и даље, али књижевни неће, нити се смије развијати, него ће остати како је сада углављен".

5.

За књижевни живот уопште, као и за књижевност саму, велики значај у овом периоду имали су књижевни часописи и листови, као и периодична штампа уопште. Већ смо истакли улогу публицистике

за развијање и богаћење књижевног израза. Књижевни часописи су у том погледу одиграли улогу аниматора, пропагатора и катализатора књижевног живота и књижевног стварања: најбољи и највреднији текстови објављивани су прво у њима; најшири кругови читалаца упознавали су се са савременом књижевношћу управо преко њих. Нарочито су за то били корисни забавно-књижевни листови, тзв. „породични часописи", док су за интелектуалнију публику такву улогу вршили научно-књижевни часописи. Представници прве групе били су часописи „Даница", „Јавор", „Стражилово", „Београдске илустроване новине", „Српска зора", „Коло", „Зора", „Босанска вила"; представници друге групе били су часописи: „Вила", „Отаџбина", „Српски преглед", „Бранково коло", мада се нека строжа граница између њих у том погледу не би могла повући, јер су и „породични часописи" били често носиоци и популаризатори озбиљних научних прилога.

Сви ти часописи доносе, поред песама и романа и новела у наставцима, још и културноисторијске чланке и репортаже, хумористичке приче и анегдоте, вести о уметности, позоришту, литератури, уметничким занатима, медицини, проналасцима; описе домаћег и друштвеног живота, и доста исцрпна обавештења и критичке приказе наших и страних новоизашлих књига. Сви они имају едукативно-васпитни национални програм, негујући љубавно-родољубиву лирику, сентиментално-романтичну приповетку, као и приповетке из сеоског и народног живота, националну историју и књижевну критику, дајући и низ поучних чланака о моралу, о васпитању, о здрављу и болестима. Научно-књижевни часописи објављиваће и шире друштвено-политичке коментаре и анализе: о унутрашњој и спољној политици земље, о народној економији и трговини, о војним питањима, као и о новостима из области природних наука: биологије, хемије, физике. Читаоци ових часописа могли су да буду у току савремених збивања у друштву и у културном животу и да добију најглавнија и најпреча обавештења о њима. На тај начин ти часописи су необично проширили круг читалаца, упознајући их са светом књижевности, уметности и науке. „Породични часописи", намењени пре свега женама и домаћем кругу, улазили су у шири круг читалаца, обухватајући не само школоване људе него и трговце и занатлије, а у сеоској средини и попове и учитеље. Они су достизали тираж од хиљаду-две претплатника, што је за наше прилике био завидан број.

Још значајнија је њихова улога била у томе што су на својим страницама окупљали, поред ефемерних сарадника, и најбоља имена српске књижевности свога доба. Развитак српске приповетке и новеле, као и раније лирике, не би се могао замислити без постојања ових часописа: њихови уредници су анимирали писце, тражили њихове прилоге, подржавали их у материјалном и моралном погледу, помагали у објављивању њихових збирки. Разуме се, у несташици добрих прилога, ти часописи су објављивали и слабе писце, што је доприносило ширењу лошег укуса код читалаца, а код писаца схематизираности и књишкој рутини њихова приповедања, што се огледало у суперлативном описивању личности и појава, у лажној и

плитkој патетизацији, ұ клишетираним формама књижевног израза. Али бољи писци сұ се опирали тој поплави патетике и тој тривијалности израза, и Лаза Лазаревић је, нпр., посветио том проблемұ целұ својұ приповеткұ *Вертер,* настојећи да депатетизира својұ личнұ сентименталност и да иронизира ұпотребұ клишетираних стилских средстава.

Сличнұ ұлогұ као часописи одиграло је и позориште. Оснивањем двајұ сталних позоришта — Српског народног позоришта ұ Новом Садұ (1861) и Народног позоришта ұ Београдұ (1868) српско грађанство добило је прилику да се шире ұпозна с делима наших и страних драматичара. Нека сұ ұ њиховом репертоарұ превлађивали комади лаког жанра (народни игрокази с певањем, мелодраме, шаљиве игре и водвиљи) и од непознатих писаца, ипак сұ од домаћих дела давани и комади Јована Стерије Поповића, Бұре Јакшића и Лазе Костића, а од страних Виљема Шекспира, Калдерона, Молијера, Голдонија, Шилера и других значајнијих писаца. Највећи пак значај позоришта за књижевност огледао се ұ томе што сұ се неки савремени писци опредељивали за писање драмских комада и што сұ се, међұ њима, појавила и два боља комедиографа: Коста Трифковић и Бранислав Нұшић, од којих је овај други створио домаћи тип наше друштвене комедије, који је не само остао на репертоарұ до данашњих дана него је постао продұктивни жанр који сұ неговали многи писци после Нұшића.

6.

Регионализам и дијалекатски израз постајұ такође ознаке реалистичке књижевности. Ако је Вұк сматрао да сұ централне динарске области, ұ којима је најразвијенија народна поезија, језгро српскога народа и да је ијекавски херцеговачки говор основа српског књижевног језика, сада се простор српског народног живота шири на све српске области, а ұ књижевни језик продирұ дијалекатске и говорне црте многих српских језичких региона: војвођанских, србијанских, нарочито из јұжне и источне Србије, приморских и далматинских (Ј. Игњатовић, Глишић, Веселиновић, Сремац, Матавұљ, Вұкићевић и други). Захтев за „локалном бојом", који је поставио још Шатобријан почетком XIX века за историјске романе, протеже се сада и на реалистичка дела са савременом тематиком: егзотичност и живописност регионалног амбијента, који сұ ұ романтичарској књижевности имали драж далеких и непознатих предела, допұњұју се сада описима регионалног живота који имајұ снагұ аұтентичности и докұментарности. Етнографски моменат тұ је такође присұтан: српски приповедачи просто се ұтркұју ко ће пре ұпотребити какву необичнұ и непознатұ народнұ дијалекатскұ или говорнұ реч. Ұ својој приповеци *Рога* Милован Глишић са много потанкости и ұживања даје читав мали етнографски опис „роге":

> „А знате ли ви шта је то *ро́га?* Не знате, је ли? И не дао вам Бог да знате! ... Као што видите по самом имену, то није ништа лепо, што би се, на пример, могло од кицошлука понети. Рога је страшна ствар!

Она се овако гради: осече се рачвасто дрво, али се гледа да врат може таман стати између оних рачава; онај крај у дну рачава остави се подужи, колико већ затреба; рачве се пробуше напрема се, углави се између њих врат и удари се клин, који некад стоји за вратом, а некад испод врата, и сад се живинче не извуче одатле лако. Ето, то вам је рога".

Јанко Веселиновић са задовољством и не без неког поноса што тако добро познаје народни језик свога краја уноси у своју прозу читав низ свежих и непознатих народних речи и обрта: веселник, зорли, јараница, кардо, токорсе, а Стеван Сремац остварује посебан поетски тон својом употребом нишког говора. Илија Вукићевић својим *Арнаутским сликама* открива српском читаоцу дотад непознату у књижевности област Врања и околине, и тиме претходи приказу врањанског живота и амбијента Боре Станковића. Матавуљ нам приказује Далмацију и далматинско острвље, Светозар Ћоровић Херцеговину, остали писци Мачву, Срем, Шумадију, западну Србију.

То проширење региона који се описују, упознавање са облицима живота и начинима мишљења и деловања људи из разних наших крајева, уношење дијалекатских црта или жаргона појединих средина и слојева знатно доприноси како тематском освежењу и разноликости, тако и психолошкој мотивацији и изражајном богатству; српска књижевност постаје разноликија, занимљивија и уметнички сугестивнија. Када овој тематској и регионалној шароликости Симо Матавуљ дода и слике са Леванта, све бројнији српски путописци и описе далеких крајева и земаља (Милан Јовановић Морски, *С мора и са сува*, 1892, *Тамо-амо по Истоку*, 1893—4), а Војислав Илић, у својој поезији, и теме из старе грчке и римске историје или из егзотичних предела Шпаније, Индије и Месопотамије, онда ће српска књижевност већ и стилски, а не само тематски, прећи оквире регионалне реалистичке књижевности и наговестити једну још сложенију и разуђенију књижевну епоху коју називамо *модерном књижевношћу* XX века.

7.

Оријентација ка реалистичном осећању света и ка реалистичком стилском поседеу огледаће се у српској књижевности друге половине XIX века и у промени европских књижевних узора који се сада усвајају у њој. Почело је то још педесетих и шездесетих година, када уредници књижевних часописа настоје да своје периодичне публикације попуне што више радовима прозних писаца, наших и страних, уместо стиховима. Уредник „Седмице", једног од најбољих књижевних часописа педесетих година, Ђорђе Поповић, јада се у писмима својим пријатељима и сарадницима како са прозом слабо стојимо, и радосно јавља како је најзад дошао до *Јунака нашег доба* Љермонтова, чиме ће сада попуњавати странице свога часописа. Тај неуморни књижевни посленик, пријатељ и духовни сарадник многих српских песника и књижевника педесетих и шездесетих година (Змаја, Јакшића, Костића, М. Поповића, Ј. Грчића), будући уредник „Данице", такође једног од најбољих часописа српских

из шездесетих година, отпочео је тако већ у „Седмици" са превођењем највећих европских прозаиста: Сервантеса, Љермонтова, Гоголя. Његовом заслугом и његовим преводилачким трудом српска публика и српски писци добили су у преводу, већ током шездесетих година, већину Гоголевих приповедака. На његовим преводима из Гоголя први српски приповедачи тих година (М. Поповић Шапчанин, Ј. Грчић Миленко) учили су се народносељачком тону и изразу у приповедању. За Гоголем су дошли преводи и других значајних руских прозаиста: Тургењева, Гончарова, Толстоја, Салтикова-Шчедрина, као и неких украјинских приповедача: Фењковића, Марка Вовчока. Од шездесетих година у српској књижевности се јавља и све већи број прозних превода из француске књижевности, која ће, уз руску књижевност, представљати водећу европску литературу у српској књижевности друге половине века. Преводе се: В. Иго, Жорж Санд, П. Мериме, А. Дима-син, Зола, Мопасан, Доде и други, а репертоар српских позоришта у Новом Саду и Београду попуњава се француским водвиљима, међу којима и комедијама најбољих француских представника овога жанра — Скриба, Ежена Лабиша, Сардуа. Јављају се све чешће преводи из енглеске књижевности (Дикенс, Џорџ Елиот), мада ће најпознатији енглески реалисти бити превођени тек у XX веку (Текери, Џ. Мередит). Заокрет од немачке књижевности ка осталим европским књижевностима видан је и карактеристичан: док су у првој половини XIX века били превођени претежно немачки писци (Клопшток, Хердер, Виланд, Лесинг, Шилер, Гете, С. Геснер, Гелерт, Биргер, Уланд), сада се из немачке књижевности преводи само Хајне, као представник Младе Немачке, и покоји представник немачког тзв. „поетског реализма", а преводилачки интерес се све више окреће ка руској, француској и енглеској књижевности. Све то означава нову оријентацију српске књижевности ка проширењу књижевних узора и ка упознавању са савременим стилским правцима реализма и натурализма.

Разуме се, ова нова стилска оријентација ка реалистичкој и натуралистичкој европској књижевности имала је своју специфичну линију кретања и своје особене ме́не у српској књижевности. Заснивајући се на причању народног приповедача и формирајући свој уметнички проседе на типу Гоголевог „сказа", тј. приповетке коју прича сељак-причалац, српска сеоска приповетка је, као што смо видели, садржавала у себи многе фолклорне елементе и тендирала ка идиличном виђењу села и сељака. Она се од праве реалистичке прозе разликовала својим анегдотским карактером (М. Ђ. Милићевић, М. Глишић), одсуством или једноставношћу психолошке опсервације (М. Глишић, Ј. Веселиновић), упрошћеношћу и једноставношћу мотивације у деловању личности (још Андра Николић је замерао М. Глишићу што свога сељака види само на путу од суднице до механе и што у његовим приповеткама нема правог породичног живота). Она друга линија наше реалистичке прозе, која је у романима и приповеткама Ј. Игњатовића претходила српској сеоској приповеци, настала је и развијала се у стилском маниру бидермајерског раног и непотпуног реализма, који је у своје причање уносио меланхоличну опозицију: лепа прошлост — ружна садашњост, и тиме умногоме схематизовао право реалистичко виђење и описивање живота. У ус-

ловима брзог сазревања српске књижевности та линија је са смрћу Игњатовићевом убрзо и пресахла, да би се делом обновила тек крајем века, у приповедачком делу Стевана Сремца, али сада обогаћена и суштински измењена инвентивном реалистичком опсервацијом и префињеним хумористичким тоном. И тек са појавом Лазе Лазаревића, Симе Матавуља, Илије Вукићевића, Светолика Ранковића, осамдесетих и деведесетих година XIX века, српска новелистичка проза ће добити квалитете високе реалистичке књижевности, са продубљенијом психолошком мотивацијом, са рафинираном новелистичком композицијом и артистичким стилским изразом. Уместо Гоголља, стилски узори ових приповедача биће Тургењев, Толстој, Мопасан и Доде; уместо фолклористичког описа села и сељака доћи ће тургењевске слике природе, мопасански описи ентеријера, толстојевска психолошка анализа и додеовска поетизација сунца, медитеранског поднебља и јужњачке маштовитости.

Међутим, са свим овим квалитетима српска књижевност ће у исто време почети и да излази из оквира реалистичке стилске оријентације и да се убрзано приближава токовима модерне европске прозе с краја XIX века и с почетка XX века. Све оно што ће у делима српских приповедача с почетка XX века (Б. Станковића, П. Кочића, И. Ћипика, М. Ускоковића) означити црте модерне, постнатуралистичке, импресионистичке и симболистичке, стилске оријентације, јавиће се у мањој или већој мери већ код српских новелиста с краја XIX века. Тако Лаза Лазаревић у неким својим новелама *(Вертер, Ветар, Швабица,* незавршени одломци приповетке *Секција)* уводи мотиве сна и халуцинације као симболичке наговештаје развитка радње, а целу приповетку *Ветар* (1890) гради као флуидно ткиво сна и јаве, са интроспективним проживљавањима јунака приповетке, који своју анксиозност пред „ветром" и „вихором" живота заклања у топло крило материнског бдења и страже. Симо Матавуљ, који је средином осамдесетих година отпочео са сликањем херојско-патријархалних сцена из црногорског живота, а који око 1890. године хумористичко-оптимистички приказује свој ужи завичај — Шибеник и северну Далмацију, ствара већ у последњој деценији прошлога века и почетком овога века приповетке гротескно-стравичног *(Букан Скакавац, Доктор Ивановић)* или натуралистичко-мистичног виђења света *(На прагу другога живота, Привиђења нашег центлмена, Павина Симфонија, Гледајући Хамлета)* и дајући својој последњој збирци приповедака из 1908. године симптоматичан наслов: *Немирне душе.* Илија Вукићевић ће у исто време, крајем XIX века, писати своје гротескне бајке *(Прича о селу Врачима и Сими Ступици, Како је Настас налбантин тражио и нашао срећу, Мала вила, Проклета лепота),* у којима ће ирационалне силе симболично означавати немире и патње људске душе, а политичка алегорија у *Причи о селу Врачима* прећи у метафизичку симболику човековог пада у мрачно ђавоље царство. Светолик Ранковић ће крајем века, у својим натуралистичко-психолошким романима, нарочито у *Сеоској учитељици* и *Порушеним идеалима,* први почети да се служи техником „доживљеног говора" и да интензивно „психологизира" своју прозу. На тај начин српска проза се крајем века креће ка „дезинтеграцији" реализма и показује све знаке књижевности fin de siècle-a.

Слично се може рећи и за српску поезију овога доба. Војислав Илић, једини велики представник српске лирике из доба реализма, отпочео је одмах своју поезију у правцу постромантичарских, парнасовских песничких тежњи и поступака, да би при крају свога живота, почетком деведесетих година, смело закорачио у област симболистичких слутњи, немира и визија. Ту линију његове поезије наставиће непосредно песници српског симболизма: Дучић, Ракић, Дис и Пандуровић, и тако успоставити књижевно-лирски континуитет од артистичких тежњи Лазе Костића и симболистичких тражења Војислава Илића ка импресионистичкој и симболистичкој лирици првог таласа српске модерне уочи првог светског рата.

8.

Српска књижевност реалистичког правца се и жанровски разликује од књижевности романтизма. Пре свега, она се, скоро искључиво, служи прозним изразом, и све оно што је у другој половини века остварено у стиховима припада романтичарској или постромантичарској, парнасовској и симболистичкој, стилској оријентацији. Ако су српски уредници часописа педесетих година вапили за бар мало прозе, Светислав Вуловић се већ 1880. године могао иронично подсмехнути пролиферацији прозе у српској књижевности: „Од свега књижевног рада за последње две-три године релативно највише има приповедака. Забавни, и илустровани, и илустративни листови кипте њима, фељтони политичких листова махом се пуне њима, чак и стручни листови доносе стручне приповетке — само нек се прича; а осим тога излазе дебеле или танке свеске приповедака и романа, у свескама или цело, у календарима и алманасима, пренумерацијом и без пренумерације. Стан'те, браћо, ако бога знате! — Али ко би био луд да стане кад се и најмања прича награђује — ако ничим, бар тиме што има читалаца, — кад се сва та приповедачка литература издржава сама, без икакве потпоре, и опет писцима добро, а књижари благосиљају и оне што причају и оне што слушају. — Плима! . . . Весеља, концерти, селажи, — приповетке и романи!"

Додуше, романа у српској књижевности онога доба, бар добрих и правих романа, било је врло мало. Али зато је приповетка заиста цветала, и у том жанру смо и имали најбоље представнике српске реалистичке књижевности. Недостатак романескног жанра у српској приповедној прози свакако је био последица неразвијености градског живота у српској средини, што је већ и Јован Скерлић запазио, али је био и последица недовољне претходне романескне акумулације, непостојања уметничке прозне традиције. „Роман је мешовита форма, њега управо рађа писана култура" — оправдано и тачно формулише природу романа Б. Ејхенбаум. Како српска вуковска књижевност XIX века, као и руска пре Пушкина, није имала развијену уметничку прозу (Пушкин је у своме *Рослављеву* са жаљењем говорио како руска књижевност „у прози има само Карамзинову *Историју*"), српски приповедачи су, као и руски, и управо за руским, прихватили приповетку типа „сказа" као прототип свога прозног приповедања. А најбољег „сказочника", најбољег причаоца нашли су у народном

приповедачу, у простом сељаку и сељанци, творцима народне бајке, анегдоте, шале и пошалице, и следујући у том погледу углавном руским и украјинским „сказочницима", почели су стварати уметничку прозу на причалачкој традицији народног приповедача. Ретки романописци који су се појавили на почетку (Ј. Игњатовић) и на крају (Св. Ранковић) српске реалистичке књижевности само потврђују тачност овог образложења: Јаков Игњатовић је имао градску средину (Пешту, Сент-Андреју, Нови Сад), али није имао претходну књижевну прозну традицију, и зато су његови романи више мемоарско низање догађаја него романескне композиционе целине; Светолик Ранковић је могао да отпочне са писањем романа тек крајем века, када је претходна прозна акумулација достигла висок степен развитка. По неким елементима у заоставштини Лазе Лазаревића можемо наслутити да се и он припремао за писање романа из српске грађанско-сеоске средине *(Секција),* али га је прерана смрт омела у томе. Нешто слично се у том погледу десило и Илији И. Вукићевићу, који је имао у рукопису започети роман. Све остало што је писано у српској приповедној прози друге половине XIX века више је новела, приповетка или повест него роман. Чак и најбољи роман овога доба, Матавуљев *Бакоња фра-Брне,* замишљен је првобитно као приповетка и остварен као збирка новела повезаних у јединство личношћу главнога јунака; Сремчева *Зона Замфирова* или *Поп Ђира и поп Спира* су посебан вид ширих приповедних структура, развијених Сремчевим поступком низања великог броја хумористичких статичних мотива на оскудну фабулу анегдотског типа, као што су и Веселиновићеви романи или недовршени или, ако су довршени *(Сељанка, Хајдук-Станко),* немају пуноћу и комплексност правога романа.

Драмска књижевност је имала само два представника: Косту Трифковића и Бранислава Нушића, од којих је овај други остварио најбољу српску комедију друштвеног типа. Ако је водвиљско-шаљива игра Косте Трифковића представљала последње одјеке бидермајерских веселих једночинки с певањем, заснованих на ситуационој комици, Нушићева комедија је значила видан напредак и виши ниво друштвене комедије, по угледу на Гогоља, али и са талентованом применом овог жанра на наше домаће друштвене и политичке прилике. Као што ће Р. Домановић, крајем XIX и почетком XX века, остварити највиши домет у области алегорично-сатиричне приповетке, тако је и Нушић читавим својим комедиографским делом створио класични тип друштвене комедије, која се још увек држи на сцени и која ће још дуго одсликавати наше нарави и наш менталитет.

Лирска поезија овога доба има само једног значајног представника — Војислава Илића, који је за српску поезију значио оно што и Пушкин за руску поезију: магистрални спој европске поезије са националним артистичким изразом. Ако је Бранко Радичевић национализовао српску лирику, Илић ју је европеизирао, увео у токове савремене европске поезије и остварио њену артистичку савршеност. Ако је Змај препевавао европске песнике највишега ранга, Илић је стваралачки асимиловао те песнике (класичне грчке и римске песнике, Гетеа, Жуковског, Пушкина, парнасовце) и створио оригиналну националну лирику артистичког типа.

Од осталих жанрова треба поменути мемоарску литературу (дневнике, аутобиографије, мемоаре), путописе, политичку и научну публицистику и, изнад свега, књижевну критику, која у овом периоду достиже пуноћу једног развијеног књижевног жанра и у личности најзначајнијег критичара с краја века, Љубомира Недића, означава припрему за појаву двојице великих критичара с почетка XX века — Богдана Поповића и Јована Скерлића.

Мемоарска литература је у мемоарским записима Јакова Игњатовића означила својеврсни вид наративне уметности бидермајерског типа. Аутобиографски карактер романескног стварања Ј. Игњатовића умногоме почива баш на мемоарском карактеру његова причања: између његових мемоара *(Рапсодије из прошлог српског живота,* 1879—1888) и његове романескне нарације има толико стилске сличности да његове мемоаре можемо уврстити у праву уметничку нарацију. Живом опсервацијом и реалистичким стилом одликовала се мемоарска и дневничка литература и других писаца: *Записи из дневника једног добровољца* (1879, 1881—2) Пере Тодоровића, или *На граници, Ратне успомене из првог рата 1876—77* (1881) Владана Борђевића, или *Биљешке једнога писца* (1898—1903) Симе Матавуља представљају занимљиво и једноставно писану прозу, која је имала већих уметничких квалитета него многе приповетке слабијих писаца.

Исто би се то могло рећи и за путописну литературу, која је својом аутентичношћу знатно утицала на изградњу реалистичког стила у српској књижевности шездесетих и седамдесетих година. Милићевића и Шапчанинова путописна проза *(Од Зворника до Крушевца,* 1865, *Путничка писма с разних страна Србије о Србији,* 1868, М. Ђ. Милићевића; *С Дрине на Нишаву,* 1879, М. Поповића Шапчанина) боља је од њихових приповедака; у њој су реалистичка опсервација, непретенциозан тон и једноставност израза доприносили природности и неусиљености казивања. Разуме се, у каснијим деценијама овај литерарни жанр није могао имати таквог значаја, јер је приповедна проза осамдесетих и деведесетих година већ била достигла завидни ниво уметничке зрелости, али је све бројнијим путописима о страним земљама (Милан Јовановић Морски, Симо Матавуљ и други) доприносио ширењу видика и упознавању са друштвеним, културним и књижевним приликама у тим земљама.

Највећи значај за стварање књижевног стила имала је ипак политичка и научна публицистика и књижевна критика. Оне су ширile сазнања, упознавале са политичким, научним и књижевним достигнућима код нас и у свету, унапређивале интелектуални живот и доприносиле стварању интелектуалног књижевног израза. Поред тога, књижевна критика и публицистика одиграле су значајну улогу и у слободној размени идеја и духовног деловања. Ма колико да су владајући кругови (кнез и краљ, намесништво и влада) спутавали либералну и напредну мисао, дискусија која се водила у крилу Уједињене омладине српске (шездесетих и седамдесетих година), теоретске полемике између либерала и социјалиста, социјалистичка и радикалска штампа — све је то знатно доприносило богатству интелектуалног живота и продору савремених друштвених политичких и културних идеја.

У тој светлости ваља посматрати и значај теоретских и програмских ставова социјалистичког покрета Светозара Марковића и његових следбеника током друге половине XIX века за развитак српске књижевности тога доба. Ма колико да се књижевност развијала по неким својим, унутрашње стилским и изражајним тенденцијама у правцу све сложеније и продубљеније уметничке креације, она је посредно била у функцији политичко-идејног живота и сукоба мишљења и дијалектички је изражавала све осцилације и ме́не тога живота. Сукоб који се на почетку тога периода (крајем шездесетих година) био испољио у схватањима између идејно-ангажованог и демократско-утилитарног концепта литературе Светозара Марковића и артистичко-поетског, слободно-креативног концепта Лазе Костића трајаће кроз цео тај период, показујући променљиву превласт час једног час другог концепта. Ако је седамдесетих и осамдесетих година та превласт била на страни Марковићевих схватања, деведесетих година наступа осека тих схватања у корист једне литературе мање друштвено ангажоване, а више окренуте субјективним проблемима човекове личности. Тих година све више се осећа и у животу и у литератури дах немира XX века.

Светозар Марковић је на почетку овога периода, својим програмским чланцима, као и целим својим друштвено-револуционарним радом, све дотадашње појединачне и расуте побуњенике против сентиментално-патетичне и реторичко-бомбастичне литературе организовао у реалистички покрет, који је захтевао више народног живота и више здравих и корисних идеја у књижевности. Том захтеву придружили су се сви: и либерали (Владимир Јовановић), и напредњаци (Стојан Новаковић), и радикали (Андра Николић); нико више није био задовољан празном, вербалном и неуметничком поезијом романтичарских епигона.

Али у исто време настављали су књижевни рад и велики песници српског романтизма (Змај, Јакшић, Костић); идеализација народног живота била је блиска и вуковцима и марковићевцима; теоретско осветљавање сложене структуре књижевног дела било је све дубље и свестраније; реалистички правац је усвајао и савременије књижевне погледе натурализма, парнасоваца, чак и симболизма. У последњим двема деценијама XIX века, а нарочито у задњој деценији, врши се и у српској књижевности процес који можемо назвати *дезинтеграцијом реализма* и *припремом модерне књижевности XX века.*

Све то указује на то да је и српски реализам био сложена и специфична појава и да су се и у њему мешале, трајале напоредо и преплитале се тенденције и одлике и романтизма, и критичког реализма, и натурализма, и артизма, и симболизма. Специфичност његова била је у томе што се реалистичка књижевност формирала у условима напоредног постојања национално-ослободилачких тежњи и класно-политичких сукоба и што се у делима тога периода мешају и идеализација народног живота и критички став према многим негативним појавама у њему. Од Лазе Лазаревића и Јанка Веселиновића до Светолика Ранковића наилазимо на русоистичко-идилични приказ српског села и народног живота; и насупрот томе — од Св.

Марковића и Милована Глишића до Радоја Домановића сусрећемо се са поразним, негативним оценама и српског народног живота и српске књижевности.

Па ипак, баш то укрштање тежњи и интереса доводило је до плодних резултата и у животу и у књижевности. Књижевност постаје разноврснија, разуђенија, територијално се шири на све српске области, жанровски се обогаћује новим врстама (путопис, есеј, књижевна критика, публицистика). Наука о књижевности и о језику уздиже се на завидну европску висину; Љубомир Недић, Богдан и Павле Поповић, Јован Скерлић, Александар Белић и други означиће својим радовима крајем XIX и почетком XX века врхунац наше књижевне и филолошке науке. То исто ће се десити и у другим наукама: радови Јосифа Панчића у области флоре у Србији, Јована Цвијића у области балканске антропогеографије, Михаила Петровића у области математике, Божидара Кнежевића и Бранислава Петронијевића у области филозофије — представљаће највише домете српске науке у XIX веку.

9.

Када почиње и када се завршава реализам у српској књижевности? Ако урачунамо у његове ране почетке Стерију, Ј. Игњатовића и неке хумореске из педесетих и шездесетих година, онда његове корене треба тражити још у програмским поставкама постромантичарске ере (бидермајера). Ако га посматрамо као еволутивни процес развитка вуковске народњачке књижевности, онда његове прве представнике можемо видети у фолклорно-етнографским причањима Милана Ђ. Милићевића и Стефана Митрова Љубише из шездесетих и седамдесетих година. Најзад, ако га схватимо као књижевни програм позитивистичких тежњи у науци и социјалистичких идеја у друштвеном животу, онда га треба везати за делатност Светозара Марковића и његових савременика током седамдесетих година. У сваком случају његове почетке треба видети у све бројнијим књижевним покушајима у правцу сликања савременог живота и у критичким отпорима према сентиментално-патетичној поезији и реторичко-схематизованој прози, што се све углавном дешава током шездесетих година XIX века. Појава романа из савременог живота Јакова Игњатовића, хумористичке и анегдотске приповетке М. Поповића Шапчанина и Јована Грчића Миленка, путописна проза Милана Ђ. Милићевића и већи број критичких написа против дотадашње клишетиране поезије и прозе, а за савременију књижевност — све су то били знаци превирања у књижевности и настајања једне епохе која ће се битно разликовати од претходне. Класна диференцијација која се врши у друштву и које постају свесни и сви политички представници тих класа означиће у исто време и друштвену основу тих духовних превирања, тако да ће од седамдесетих година сва духовна надградња бити умногоме у знаку реализма, позитивизма и утилитаризма.

Разуме се, упоредо са настајањем и зрењем ових тежњи и идеја јавља се и нека врста осеке или кристализације првобитних заноса

„новом науком" и „новим људима". Литература се развија логиком својих кретања и својих могућности, укључујући у своје тенденције и у своја остварења и утицаје савременијих писаца и других страних књижевности. Гоголља и Марка Вовчока смењују као узори Тургењев и Толстој, а крајем века и Достојевски и Чехов; место из руске и немачке књижевности модели се узимају из француске (Зола, Мопасан, Доде), енглеске (Дикенс) и скандинавске (Ибзен) књижевности; реалистичку поетику смењује поетика парнасоваца, импресиониста и симболиста; натуралистичке тенденције доводе до суморних визија друштва у целини и до растакања личности. Досада се веровало да су такве теңденције дошле касније, у XX веку, или да су чак мимоишле српску књижевност; новија истраживања показују да је „дезинтеграција реализма" почела да се врши већ крајем века и да се епоха реализма завршава већ деведесетих година тога века. Не само песници него и приповедачи XX века (Борисав Станковић, Иво Ћипико, Петар Кочић, Милутин Ускоковић), који су до недавна били увршћивани у „реалисте", сагледавају се сада као представници модерне литературе XX века, којима су, крајем XIX века, претходили весници те литературе: Војислав Илић, неке приповетке Л. Лазаревића, С. Матавуља и Св. Ранковића, бајке Илије Вукићевића, гротескне алегорије Р. Домановића.

„Ревизију" поетике реализма не врше само поједини писци под утицајем страних литература; нови концепт литературе се и теоријски образлаже. Негде на прелазу два века естетичке формулације књижевности као уметности из основа се мењају; уметничко дело се не посматра више као „верна слика стварности" нити се истиче примат социјалне мотивације ликова и њихових поступака, већ се у књижевности гледа оживотворење уметничке визије живота. „Што није истина — постало је истина. Човекова унутрашњост ствара још једну спољашност поред ове коју називамо спољашним светом. Песник као да има чаролије те њима своје створове оживљује" (Андра Николић у својој приступној академској беседи *О књижевној критици,* 1899). Љубомир Недић врло одлучно одбацује биографску и теновску позитивистичку и импресионистичку критику, а залаже се за неку врсту „иманентне критике", која посматра „готово књижевно дело, као такво, само за се, и независно од свега другога" *(О књижевној критици,* у књизи „Новији српски писци", 1901), а Симо Матавуљ говори о уметности као о „лепој лажи", наводећи о томе речи А. Додеа (С. Матавуљ, „Сабрана дела", VIII, 229—230).

Све то заправо показује да је реализам као књижевна доктрина у српској књижевности трајао веома кратко (седамдесетих и осамдесетих година XIX века), а да је као стилски правац и књижевно остварење био много животворнији и дуготрајнији, да се јавио веома рано, као постромантичарски рани и фолклорни реализам, а да је неким својим основним стилским проседеима ушао и у књижевност XX века и остао у њој као трајна тековина животно уверљивог и истинитог уметничког приказивања. Ипак, од последње деценије XIX века и почетком XX века њега смењују модерне књижевне оријентације.

ПИСЦИ И ДЕЛА

Зачетник српског реализма, најплоднији писац тога стилског правца и најзначајнији представник српског романа у XIX веку био је *Јаков Игњатовић* (Сент-Андреја, 1822 — Нови Сад, 1889). Било би изненађујуће што се на почетку овога периода појављује писац таквог формата и романескног жанра; међутим, ваља нагласити да је Игњатовић у својим делима сликао живот великог или већег града (Пешта, Нови Сад), чему управо одговара жанр романа. Уз то, треба рећи да је Игњатовић поседовао и снажан таленат романсијера; „Где год у мене ударили славину — говорио је он, — потећи ће из ње роман". Као адвокат и књижевник живео је у Сент-Андреји, Пешти, Новом Саду, Дању, и при крају живота опет у Новом Саду, где је дошао у сукоб са Св. Милетићем и његовом странком и живео усамљен, пишући свој последњи, велики роман *Патницу*.

Игњатовић је написао три историјска романа (*Бураћ Бранковић*, 1859; *Краљевска снаха, Дели-Бакић*, 1886) и седам романа из савременог живота (*Милан Наранџић*, 1860, 1863; *Чудан свет*, 1869; *Трпен-спасен*, 1874—5; *Васа Решпект*, 1875; *Вечити младожења*, 1878; *Стари и нови мајстори*, 1883; *Патница*, 1888), као и неколико дужих и краћих приповедака, низ публицистичких чланака и мемоарских записа. Као романописац Игњатовић је почео да приказује савремени живот својих суграђана у Сент-Андреји, Пешти и Новом Саду, градећи своју слику тога живота на бидермајерској опозицији: лепа прошлост — ружна садашњост. Са меланхоличном разнеженошћу он је описивао прошли живот своје Сент-Андреје као идиличан склад појединаца, породице и друштва, у коме се домаћи мир и задовољство постижу освештаним поступцима за увећање свог иметка и сложним радом свих укућана. Насупрот томе, у савременом животу он је видео домаћу неслогу, сиромашење и пропадање некада чувених, богатих и срећних породица. У млађим годинама он је на тај процес опадања гледао очима хумористе и комичара: у *Милану Наранџићу* и у роману *Трпен-спасен* био је склон да овај свет види као неку „људску комедију", у којој има много и зала и негативних појава, али се због тога не треба много једити ни очајавати. Док је херојски свет романтичарских јунака пун узвишених идеала и трагичних пропасти, дотле је овај Игњатовићев свет без великих узлета, али и без великих падова. Сликајући га, Игњатовић је уживао у њему са супериорним смешком човека који све види, све разуме, па онда све и прашта.

Није такав Игњатовић у својим каснијим романима: *Васи Решпекту, Вечитом младожењи* и *Патници*, у којима је дошао до израза његов меланхоличан поглед на свет. У ова прва два романа он је имао већих претензија: да дâ студије двају необичних типова људског понашања, а у трећем: да прикаже трагизам човекове судбине. По мишљењу већине критичара Игњатовићев роман *Вечити младожења* представља највиши домет овога писца; по другима — хумористички роман *Трпен-спасен* најбоље је одговарао Игњатовићевој природи, његовој склоности да са подсмехом прашта људима њихове заблуде и погрешке.

У погледу композиционо-стилског поступка Игњатовићев романескни проседе потиче из средњоевропске забавне романескне продукције, која иде од авантуристичког и пикарског романа XVI и XVII века, преко едукативног и образовног романа XVIII века, све до друштвеног романа XIX века. Комбинујући поступке свих тих типова романа, Игњатовић је своје романе заснивао на техници мемоарског причања, живо евоцирајући слике живота из своје младости и из своје Сент-Андреје. Тај биографско-мемоарски карактер његових романа даје његову причању печат веродостојности и аутентичности; у исто време то мемоарско, необавезно причање делује често или телеграфски штуро или неконтролисано развучено, чему свему доприноси и непрочишћен колоквијални израз како у дијалогу његових личности, тако и у говору самога приповедача. Отуда су Игњатовићу оправдано биле стављене примедбе на рачун композиције, стила, језика његових романа; с друге стране, сви су признавали, такође с правом, снажан фабулаторски дар овог романсијера и обиље ликова које је креирао у својим романима.

Необично снажан приповедачки таленат, човек великог животног искуства и житељ великог европског града, Игњатовић је управо био предодређен да на почецима српске реалистичке књижевности створи модеран српски роман. Такав, он није могао имати настављача; каснији српски приповедачи били су одлични познаваоци села и сеоског живота, а уметности причања учили су се на народним приповеткама и на украјинским приповедачима — раном Гоголју и Вовчоку, такође писцима сеоских приповедака. Један даљи следбеник Игњатовићев по градској тематици и по хумористичној опсервацији био је Стеван Сремац, мада је између њих лежала временска удаљеност од скоро три деценије. Тако је Игњатовићева романсијерска фигура остала усамљена на почецима наше реалистичке епохе.

Сличан Игњатовићу по школи, васпитању и књижевном образовању био је *Милорад Поповић Шапчанин* (Шабац, 1841 — Београд, 1895). Песник, приповедач, романсијер (роман *Сањало*, 1888) и драматичар осредњих квалитета, Шапчанин је значајан по неким иновацијама које је увео у српску прозу. Он се међу првима, ако не и први, служи техником „сказа", тј. приповетке коју прича сељак причалац и коју су касније преузели и остали српски приповедачи, следујући у томе Гоголјеву примеру. Он је први назвао неке своје приповетке „сликама", чиме је такође истакао реалистичност свога типа приповедања. На тај начин овај плодни писац је већ шездесетих година пружио читалачкој публици, уз Игњатовића, прве стилске назнаке реалистичког приповедања.

Сличну улогу одиграли су и други мањи приповедачи тога времена (Јован Грчић Миленко, Милан Б. Милићевић), који су такође откривали нове начине приповедања, следујући примеру народног причаоца и техници „сказа". У ту групу би се могле убројити и неке приповетке Буре Јакшића, мада је код њега, и у тим приповеткама, преовлађивао реторички тон и патетичност израза. У сваком случају шездесете године су означиле превирање у српској књижевности у правцу тражења реалистичнијег сликања живота и депатетизације израза. Није случајно што су се управо крајем тих година појавила

два значајна програмска чланка Светозара Марковића о књижевности: *Певање и мишљење* (1868) и *Реалност у поезији* (1870).

Први значајнији реалистички писац из Србије био је *Милован Б. Глишић* (Градац, крај Ваљева, 1847 — Дубровник, 1908), који је објавио две збирке својих *Приповедака* (1878, 1882) и две комедије (*Два џванџика,* 1882 и *Подвала,* 1885) и који је у исти мах био и најбољи преводилац великих руских романописаца (Гоголља, Гончарова, Толстоја) и драматичара (Островског). Глишић је међу првима успео да оствари уметнички спој тематике из народног, сеоског живота и народног израза, да спонтаном уметничком речју из народа, понекад у облику „сказа", оживотвори свет нашег села, дотле непознат и непризнат у литератури. Тај наш сељачки свет живео је у својој материјалној сиротињи, али богат духовним вредностима: својим веровањима и причањима, својим хумором, виталношћу и дурашношћу, својом свешћу о историјском трајању и својим великим стваралачким напоном нације у пуној мужевној снази националног развитка. Глишић је захватио само нешто од тога: углавном — народна веровања и анегдотско-хумористично причање. Али први пут је један наш приповедач учинио то са таквом стопљеношћу тематике и израза, с таквом природношћу сликања и једноставношћу причања да се та питка проза, писана без великих уметничких и мисаоних претензија, а сугестивна у својој уверљивости, доима читаоца као право литерарно освежење. Један доброћудни хуморни став према свету сенчи те комичне људске ситуације: рога на врату газда-Раке далеко је од гротескних слика каснијег Домановића, али је кудикамо животно уверљивија од сентиментално-књишких слика једнога Б. Атанацковића. Од слатког и здравог смеха Глишићевог орила се српска књижевност све тамо до Матавуљевог *Бакоње фра-Брна* и Сремчевог *Вукадина,* добивши у том квалитету једну од најбитнијих, па самим тим и највреднијих уметничких црта српске прозе из друге половине XIX века. Томе треба додати и друштвено-критички аспект који су имале његове приповетке, писане понекад са тенденцијом да исмеју тупост и неукост чиновничке бирократије, чиме је Глишић претходио Нушићу.

После Глишића број приповедача у Србији нагло расте, а међу њима се већ крајем седамдесетих година појављује најбољи приповедач и највећи уметник новеле с краја XIX века *Лаза К. Лазаревић* (Шабац, 1851 — Београд, 1891). По завршетку права у Београду провео је неколико година, као државни питомац, на студију медицине у Берлину (1872—1879); касније је био лекар у Београду. Лазаревић је поседовао лепу књижевну културу; знао је стране језике (руски, немачки, француски) и читао и класике и савремене европске писце. Објавио је свега осам приповедака (*Шест приповедака,* 1886; *Ветар,* 1888, *Он зна све* 1889); једна му је остала у рукопису (*Швабица),* као и нешто одломака. Већ на почетку приповедачког рада назван „српским Тургењевом" (1881), Лазаревић је свој велики приповедачки таленат одмах оплеменио новелистичким поступцима најбољих мајстора прозе (Тургењева, Толстоја, Флобера, Паула Хајзеа), усвојивши модерне теоријске поставке новеле: у њој постоји један специфични мотив који, као у жижи, скупља све остале мотиве; на крају

приповетке дешава се изненадни „преокрет", који има функцију поенте и који ефектно завршава новелу. Тај „изненадни преокрет" код Лазаревића критичари су тумачили као неуверљиву моралистичку поуку; у новије време сматра се да је то управо теоријски поступак који је Лазаревић упознао код добрих новелиста и у Хајзеовој „теорији о соколу".

Лазаревић је одмах, већ на почетку свога приповедачког рада, почео да пише рафиниране уметничке новеле, у којима је све било урађено мајсторски: и вешто одабрана тема, и специфичан мотив, и чврсто збијена структура фабуле, драмско-новелистичка напетост, изванредна опсервација и пластичност описа, све до неочекиване поенте, психолошки сугестивно изведене. Он је први увео као приповедачки поступак запажање и регистровање дубинских психолошких процеса, који се манифестују једва видљивим и тешко уочљивим физичким покретима или језичко-говорним цртама. То му је омогућило да и у изразу буде прегнантан, језгровит и сугестиван, са необично богатим асоцијативним значењима. Извесне сцене које су описане у његовим приповеткама постале су школски примери описа са продубљеним значењима (опис карташке собе у *Први пут с оцем на јутрење;* опис иконе св. Саве у *Школској икони;* опис ишчекивања лађе и поломљене столице у *Све ће то народ позлатити;* опис слепог Борђа у *Ветру,* и читав низ упечатљивих описа у *Швабици).* При крају живота Лазаревић је свој приповедачки поступак још више усавршио у правцу симболичких пројекција његових уметничких мотива и слика *(Ветар,* одломак *Секција),* а по неким одломцима судећи припремао је и роман.

После Лазаревића и упоредо с њим пишу Јанко Веселиновић, Симо Матавуљ и Илија Вукићевић. *Јанко Веселиновић* (Салаш црнобарски, крај Шапца, 1862 — Глоговац, 1905) несумњиво је најплоднији српски приповедач свога времена. Као син сеоског свештеника и као учитељ у Мачви, он је одлично познавао живот мачванског села, и за непуних двадесет година (1886—1904) објавио је десетак збирки приповедака и неколико романа, од којих му је најпопуларнији историјски роман из првог српског устанка *Хајдук Станко* (1896).

Полазећи у своме приповедању од народног причаоца, од претходних српских приповедача (М. Ђ. Милићевића, М. Глишића), као и од неких страних (Гоголља, М. Вовчока, Фењковића), Веселиновић је од њих преузео пре свега фолклорно-етнографски карактер причања, уводећи у своје приповетке читав низ мотива и слика из свакидашњег сељачког живота. Али Веселиновић је у то унео један свој, интимни доживљај села, које он сагледава као идилу, пуну „рајских душа" и „богатих сиротана". У основи свих његових приповедака лежи једно топло осећање света, које он назива „љубошћу" и које карактерише односе између момка и девојке, између укућана и чланова породичне задруге, између свих учесника сеоске заједнице. Нигде се у српској прози није чуло толико тепања и речи од мила, које чланови задруге и укућани упућују једни другима, нарочито мајке својој деци или женска чељад међу собом: „очи моје", „рâно моја", „лепа десна руко", „златане", „голубе", „шећерко", „лабу-

де", „голубице", „дилберко". Једна збирка његових приповедака носи наслов *Од срца срцу*, и то би могло да се стави као мото читавом његовом приповедачком раду. У складу са тим треба истаћи и један благ, лирски однос према свету, поетизацију свих тренутака у животу сељака (љубав, женидба, продужења врсте, рад на њиви, прело, сабор, општина, задружни живот, болест, смрт). Јанко Веселиновић је *песник* мачванског села, као лирски народни певач, који пева народни живот у свим видовима његовим.

Разуме се, у таквој идилској слици села има знатних уметничких недостатака. То је, пре свега, узак регистар емоција и осећајних стања, једна једноставна опозиција љубави и мржње, светлости и сенке. Психолошка анализа је оскудна, уз то и ретка; ликови стандардни и клишетирани (момак, девојка, јарани, „рђан", „љубан"); дијалог често разводнен и стереотипан.

Али Веселиновић је и те ситуације и те ликове умео да искаже природним тоном и адекватним речима, преносећи понекад фотографски верно сељачки говор и начин мишљења, уживајући да у своје причање унесе читаве десетине речи и израза које понекад ни Вук није забележио: волим, јабоме; славе ти; кућа једна по једна; окарио; кевиљ; зорли; кардо; пос' ти твој; носио се „дикли"; поштена преко изма, итд. Тај тон изворности и једноставности толико је импресионирао читаоце и књижевну публику да је „Јанков стил" за пуне две деценије плавио наше књижевне часописе, нарочито у приповеткама почетника или слабијих писаца.

Слично Веселиновићу у Мачви делује у Срему *Павле Марковић Адамов* (Нови Карловци, 1855 — Сремски Карловци, 1907), карловачки професор и уредник чувеног књижевног часописа *Бранково коло* (1895—1907), који је до етнографско-реалистичког сликања села дошао преко немачке књижевности, нарочито подстакнут сеоским новелама аустријског приповедача П. Розегера (1843—1918). У двема збиркама својих приповедака *На сéлу и прéлу* (Нови Сад, 1886, 1888), као и у роману *Дух времена сад је таки* (1895), Адамов је дао идиличну слику сремског села, уносећи доста етнографског материјала у своје причање и приказујући сцене из сељачког живота, нарочито љубавне идиле. Његова књижевна делатност остала је у регионалним границама; већ за живота он је био надмашен стварањем других, бољих српских прозаиста.

Умногоме је другчији од ове двојице приповедача био *Симо Матавуљ* (Шибеник, 1852 — Београд, 1908). Потекао из „заграђа" шибенског, где су његови сугрђани били полупоморци, полутежаци, и он је младост провео учитељујући једно време по Равним Котарима (Беверске, Ислам) и у Боки Которској (Херцег-Нови), да би остатак живота провео по хладним континенталним крајевима (Цетиње, 1881—1889; Београд, 1889—1908), сећајући се стално своје сунчане Далмације и походећи је увек када су му материјалне могућности и службене обавезе то допуштале. Дакле, и Матавуљ је добро познавао своје далматинске сељаке и рибаре, и носталгично се враћао њима и њихову животу за све време свога приповедачког рада, описујући уз њих и друге крајеве и људе (Црну Гору, Србију и Војводину, Београд). Није случајно што једна његова збирка носи наслов: *Из*

разнијех крајева (Мостар, 1893). Такође није случајно ни то што је Матавуљ, једини међу српским приповедачима, оставио занимљиве аутобиографске *Биљешке једног писца* (1897—1903), у којима је евоцирао дане свога детињства и младости, као и почетке свога списатељског рада.

Али друкчије је Матавуљ приступао својим рибарима и сељацима, а друкчије Веселиновић својим Мачванима. Разлика је ту била не само у друкчијем амбијенту који су они описивали него и у друкчијем темпераменту ове двојице писаца, као и у друкчијем књижевном образовању и оријентацији. Веселиновићева Мачва је богат и плодан крај, у коме су, у то доба, још постојале снажне породичне задруге, које је идилично посматрао и којима се одушевљавао и Светозар Марковић. Матавуљева далматинска Загора је каменито и неплодно тло, у коме је тежак у муци и зноју добијао нешто жита и вина, злопатећи се да састави крај с крајем. Веселиновић је био човек „болећега срца", спреман да се разнежи и заплаче, склон идилизацији и идеализацији живота и свога и око себе; Матавуљ је човек хладна ума и проницљива ока, који је гледао на живот најпре хуморно-безбрижно, а убрзо скептично-туробно и критички-суморно. Али, највећа разлика међу њима постојала је у књижевном образовању и књижевној оријентацији: док је Веселиновић више био књижевни самоук, који је спонтано причао снагом свога талента, Матавуљ је, такође самоучки, постао наш најобразованији писац свога доба (знао је италијански, француски, немачки, руски језик) и одличан ђак француских натуралиста, пре свега Мопасана, али и Додеа, и Золе. Такође веома плодан писац, Матавуљ је за собом оставио преко десет збирки приповедака, два романа, две драме, два аутобиографска списа, путописе, књижевне чланке, преводе (са француског и италијанског), сарађујући током живота у преко тридесет часописа, алманаха и календара.

Мада приморац, који је написао највећи број приповедака из приморског живота (далматинског и бокељског), Матавуљ је прве своје приповетке посветио Црној Гори (1886—7), у коју је 1881. године прешао из Херцег-Новог. У њима је он умногоме настављао приповедање Стефана Митрова Љубише: епско-херојичну тематику приказивао је са озбиљношћу и патетиком својственим народном причању о таквим догађајима. Али већ у бокељским и приморским приповеткама (*Бодулица, Љубав није шала ни у Ребесињу, Како је Пјевалица излијечио фра-Брну* — 1888—9) избија основна црта Матавуљева талента: ведар тон и хумористичан доживљај света. Највиши домет у том жанру Матавуљ је постигао својим романом *Бакоња фра-Брне* (1892), у коме је са великом симпатијом и благонаклоним смехом приказао шаролики свет своје Далмације (сељаке, фратре, попове, хајдуке), смештајући радњу у један живописан фрањевачки манастир (Висовац на реци Крки). У његовим приповеткама из приморског живота тај број ликова ће се неизмерно повећати: рибари, поморци, факини, лихвари, осиротели и дегенерисани племићи, војници, трговци, судије и лекари — никада дотада ниједан приповедач српски није дао такву галерију ликова као Матавуљ. То обиље ликова и ситуација још ће се повећати у његовим приповеткама из

београдског живота: периферија великог града и мешавина становништва у њему даће му материјала за натуралистички верне слике тога живота.

Матавуљ се учио техници приповетке на најбољим европским узорима (пре свега на Мопасану), уводећи читаоца кратким, снажним потезима у саму матицу збивања и приказујући једноставне, али ефектне догађаје из живота, који често имају карактер анегдотског збивања. Фини спој интимности са читаоцем и иронизације света који описује чини посебну драж овога писца, који је више сведок и посматрач него судија и моралиѕатор, и који је први међу српским приповедачима свесно увео у своје причање натуралистички тон неузбудљивости и објективности, критичког опсервирања чињеница из живота. У последњој фази свога приповедачког рада Матавуљ се мења: хумористичко виђење света претвара се у гротеску; снови, кошмари и халуцинације постају све чешће теме његових приповедака; последња његова збирка носи карактеристичан наслов: *Немирне душе* (1908).

Илија Вукићевић (Београд, 1866—1899) такође је приповедач који објављује своје приповетке осамдесетих и деведесетих година (1887—1897). Као гимназијски професор службовао је најпре у Врању (1888—1890), а потом у Београду. Вукићевић је отпочео своју приповедачку делатност као следбеник Лазе Лазаревића и Јанка Веселиновића, али је убрзо пронашао свој пут, откривајући и нове тематске садржаје (живот граничара на новој граници према Турској, јужно од Врања) и нови приповедачки проседе. Међу свим српским приповедачима Вукићевић је с највише снаге и оригиналности осво-
јио тургењевски поступак приповедања: промрзао од зиме или посустао од жеге, приповедач наилази на усамљену кућу и у њој на необичне укућане. У разговору са њима приповедач открива неку дубоку патњу тих личности, или њихову необичну ћуд, или неку драматичну ситуацију. Најчешће, личности се откривају саме, причајући о свом животу; понекад сам приповедач наслућује у њима неку тајну, неку дубоко запретану личну црту, неки немир. Нарочито су у тим приповеткама импресивни уводни делови и завршна поента: у уводним описима природе, међу најбољима које имамо у српској новелистици XIX века, у описима ентеријера, у карактеризацији личности — Вукићевић постиже необичну пластичност, прави тургењевски штимунг, који лирски боји читаву ситуацију. Завршеци тих приповедака такође су тургењевски: личности остају са својим судбинама, а приповедач завршава своје причање епилогом, или сво-
јим размишљањем, или наглим прекидом приповедања. У својим граничарским приповеткама (*Арнаутске слике*, 1899) Вукићевић је спојио егзотичност ликова и ситуација са натуралистичким проседеом: у приповеци *Мишко Убојица* он даје импресивну слику човека злих нагона; то је граничарски старешина, чудан и застрашујући усамљеник, који носи у крви садистички нагон за разарањем и убијањем и који доноси патњу и несрећу свима са којима је у блиском додиру.

Најзад, Вукићевић отпочиње и са једним жанром који ће бити ознака модерне прозе XX века: то су његове уметничке бајке, међу

којима *Прича о селу Врачима и Сими Ступици* (1895) заузима посебно место у српској прози оног доба и представља наговештај Домановићеве политичке сатире. Ову своју *Причу* и Вукићевић је замислио као политичко-сатиричку гротеску, али јој је дао дубље симболичко значење, остварујући слојевито дело, пуно асоцијативних значења и продубљеног смисла.

Деведесетих година и почетком XX века делују још три значајна приповедача: Стеван Сремац, Радоје Домановић и Светолик Рановић, међу којима се први и последњи јављају и као романсијери.

Стеван Сремац (Сента, 1855 — Сокобања, 1906), професор историје у Нишу (1879—1892) и Београду (1892—1906), најбољи хумориста српски, отпочео је да објављује своје хумористичке приповетке тек деведесетих година, када му је изашла прва таква дужа приповетка, *Ивкова слава,* са тематиком из нишког живота (1895). Отада па до смрти Сремац је објавио на десетине краћих и неколико дужих приповедака, од којих се три приближавају романима, како по дужини, тако и по фактури: *Поп Ђира и поп Спира,* са тематиком из војвођанског живота (1894, 1898), *Вукадин,* са тематиком из паланачког и београдског живота (1896—7) и *Зона Замфирова,* опет са тематиком из нишког живота (1903).

Сремац је најпре почео да објављује историјске приповетке (1888), у романтичарском духу и поетичном тону, које су касније изашле у неколико свезака под насловом *Из књига старостављих* (1903—1909) и које су лепо дочекане у ширим читалачким круговима, али је стекао глас својим хумористичким приповеткама, од којих се прва појавила 1893. У тим приповеткама и романима Сремац је заправо дао уметничку типологију наших појединих средина — нишке, србијанско-ужичке, београдске, војвођанске, уносећи много симпатија и топлине у сликање ликова који су му били блиски *(Зона Замфирова, Ивкова слава, Поп Ђира и поп Спира)* и карикирајући ликове који су му били одбојни *(Вукадин, Лимунација на селу).* То регионално сликање и употреба дијалекта или жаргона дају његовим приповеткама чар аутентичности, а при употреби нишког говора и присности. Са Матавуљем, Сремац спада у ред наших најбољих писаца — регионалиста.

Сремац је хумориста највишег ранга. Учећи се хумористичном сликању на Гоголу и Дикенсу, Сремац је, настављајући у погледу приказивања градске средине Јакова Игњатовића, успео да оствари најразвијеније хумористичне слике у српској књижевности, запажајући на стварима, на ликовима и у ситуацијама комичне појединости, које су асоцирале једна другу и могле да се најбогатије гранају. Познат је у том погледу пример описа зидног сата, који се налази и код Гоголја (Коробочкин сат у *Мртвим душама)* и код Сремца (поп-Ђирин сат у *Поп-Ђири и поп-Спири)* и у којем код Сремца бројност комичних појединости чак надмаша Гоголјев опис.

Отуда је Сремац мајстор детаља. У његовим приповеткама и у његовим романима и нема радње; најчешће његову фабуларну окосницу чини нека шаљива анегдота. Али амплификације појединости које Сремац развија пуне странице и странице његових прича; често се у поднаслову појединих глава у неким приповеткама и рома-

нима каже да их читалац може и прескочити јер се у њима ништа не дешава. Разуме се, писац ту помало кокетује са читаоцем, знајући да је главна вредност и драж његова причања баш у тим „багателама", које управо и испуњавају човеков живот и које писац нуди нашој пажњи са комичном ведрином и оптимистичком склоношћу. По тој својој особини Сремац подсећа на Стерна, на кога нас упућује А. Г. Матош говорећи о Сремцу.

Када не прелази у сатиру, Сремчев хумор је пун топлине и саосећања. Једна од најдирљивијих његових приповедака посвећена је Турчину, Ибиш-аги, који после одлуке Берлинског конгреса мора да напусти Ниш, у коме се родио, провео цео живот и дочекао срећну старост. Такав је Сремчев однос и према Цинцарину, Кир-Герасу, у истоименој приповеци, у којој са симпатијом и носталгичношћу слика тај значајни трговачки слој београдске чаршије. У *Ивковој слави, Зони Замфировој* и *Поп-Ђири и поп-Спири* он је створио ликове који привлаче нашу наклоност у највећој мери и који су постали амблематичне ознаке за одређени тип људског понашања (Калча, чорбаџи-Замфир, тетка-Дока, попови и попадије, Нића-боктер). У тим својим делима Сремац је демократа који воли малог човека и разуме све његове недаће, па и његове слабости. У сатиричким приповеткама *(Лимунација на селу)* Сремчев однос према ликовима је другчији: њихове недостатке он приказује у карикатури, подсмевајући се људској ограничености и једностраности.

Најоштрији вид политичке сатире остварио је *Радоје Домановић* (Овсиште, 1873 — Београд, 1908), који је једно време био гимназијски професор у Пироту, Врању и Лесковцу (1895—8), а касније, отпуштен из службе због своје политичке делатности, живео у Београду као књижевник и публициста. Враћен у службу 1900—1, био је поново отпуштен, све до династичког преврата 1903, када је поново добио службу у Министарству просвете. Пред крај живота (умро од туберкулозе) издавао је и уређивао сатиричне листове: „Стрелац" (1904—5) и „Нови покрет" (1906).

Домановић је отпочео своју књижевну делатност приповеткама из сеоског живота, али је убрзо открио свој прави таленат у алегоријско-сатиричној причи. Од 1899. па до 1905. године Домановић је у књижевним часописима објавио на десетине краћих и дужих сатиричних записа и приповедака, од којих су неке постале класичне у српској књижевности: *Укидање страсти, Данга, Воћа, Краљевић Марко по други пут међу Србима, Стрелац, Мртво море.* Домановић је у тим сатирама дао епски широку слику српског друштвено-политичког и моралног живота, захватајући све слојеве српског друштва и све видове јавног живота: друштвено-политички, економски, просветни, културни и књижевни. Његова сатирична негација је тотална: она полази од школског система, који успева да деформише природну логику сваког детета у правцу бесмислених и наопаких механизованих школских „знања", па доспева до целокупног устројства друштва и државе, у којима владају мерила и принципи супротни свакој здравој логици и нормалном искуству. Домановићева сатира — то је дух немирења са свим накарадним појавама живота и свим деформацијама у људском друштву.

У критичкој литератури веома рано је запажено богатство сатиричне инвенције код овога писца: он грана слику до најмањих појединости, извлачећи из сваког новог детаља обиље сатиричне негације. Полазећи од свакидашњих метафора: „ударити некоме на чело жиг срама или ропства", „узјахати некога", „попети се народу на грбачу", он у уметничкој реализацији такве метафоре остварује ингениозне сатиричне слике, које, у *Данги* например, достижу неслућен интензитет — некадашњи борци за слободу данас се утркују ко ће сервилније да прими жиг ропства на чело. Да би та реализација метафоре била што природнија, Домановић је даје у облику слике стравичног сна *(Данга)*, или као неку прастару легенду *(Страдија)* или као бајку *(Краљевић Марко по други пут међу Србима)*, остварујући на тај начин сатиричну алегорију као облик који упечатљивије делује и који објективира личну емоцију на план општости и универзалности. *Страдија* тако не означава само Србију Домановићева доба, него прераста у гротескну визију поремећених људских односа, у суморну слику лоше организованог живота у друштву и држави. Својом сатиричком негацијом таквог друштва и државе Домановић се борио не само против таквог друштва него и за бољи, хуманији и разумнији друштвени поредак, антиципирајући својом критиком један лепши свет слободе, правде и разумности.

На самом крају века српска књижевност је добила још једног романсијера: *Светолика Ранковића* (Моштаница, 1863 — Београд, 1899). Као син сеоског свештеника завршио је богословију у Београду и Духовну академију у Кијеву (1884—8). По повратку у Србију био је вероучитељ у Крагујевцу, Нишу и Београду, где је убрзо умро од туберкулозе.

Ранковић је био руски ђак не само у теологији, већ и у књижевности. Ако су се дотада српски приповедачи учили приповедачкој уметности углавном на Гоголу и Тургењеву, Ранковић познаје добро све руске велике прозаисте: пре свих Толстоја, али и Гончарова, Достојевског, Салтикова-Шчедрина, Чехова. У почетку приповедачког рада (1894—6) Ранковић је отпочео да пише приповетке у којима је долазио до изражаја његов суморно-супериоран иронични став према учмалом животу српске паланке и према бирократизованим чиновницима извршне власти; касније он све више прелази на психолошко анализирање интровертних људи слабе воље и депресивних стања, који кроз живот иду погрешним кораком и кривим путевима. Научивши се код руских писаца техници романа, он, већ тешко болестан, у последње три године живота, пише своја три романа: *Горског цара* (1897), *Сеоску учитељицу* (1898) и *Порушене идеале* (1899).

У *Горском цару* Ранковић обрађује један социјални проблем ондашње Србије: хајдучију. Пошто је лично доживео хајдучки напад на кућу свога оца, којом приликом му је отац и погинуо, Ранковић у овом роману подробно слика злокобни пут којим сеоски младић Ђурица постаје хајдук, да би на крају завршио живот на губилишту. Мада у овом роману Ранковић приказује и неке социјалне услове који одводе младе људе у хајдучију, њему је ипак више стало да

психолошком анализом оцрта разна душевна стања свога јунака: моралну повређеност, пркос, дилеме око пута којим треба да пође, љубавни занос, најзад — дезинтеграцију личности и унезверена стања човека као прогоњене звери.

У *Сеоској учитељици* и *Порушеним идеалима* анализе душевних стања јунака још су продубљеније и разгранатије: млада девојка, пуна животне радости и жеље за срећом, трагично завршава живот самоубиством *(Сеоска учитељица);* млад искушеник, касније калуђер, заборавља све своје идеале из младости, одаје се све више пићу, и запушта и манастирско имање и самог себе *(Порушени идеали).* Оваква песимистичка стања Ранковићевих јунака тумачена су болешћу и неповољним материјалним приликама самога писца (Ј. Скерлић), као и разривеним друштвеним животом у Србији у последњој деценији XIX века (Б. Јовановић); томе треба додати и књижевне разлоге: јак утицај натуралистичких тенденција и у руској и у западноевропској књижевности крајем века; психологизацију личности; дезинтеграцију реалистичке мотивације у књижевности. По својим песимистичким склоностима Ранковић је управо представник свога времена, чедо fin de siècle-a.

Своје романе, нарочито последњи, Ранковић је радио брзо, отимајући од смрти своје последње стваралачке силе. Отуда задиханост у причању, неуједначеност композиције, понекад публицистичка немарност у изразу. Али узимајући његово дело у целини, и романе и приповетке, можемо закључити да је Ранковић био особен таленат и писац завидне књижевне културе, који је у српску прозу унео низ књижевних иновација: критичко-ироничан однос према свету, продубљену психолошку анализу, модерну изражајну фактуру („доживљени говор"). Унутрашњи немири и конвулзивна стања његових личности указују на сложена психичка стања ликова књижевности XX века.

Тако је приповедна проза заузела главно место у српској књижевности овога доба и тиме означила продор и превласт реализма у њој, док је драмска прозна књижевност знатно заостајала за приповетком и романом и јавила се само у једном жанру: у комедији. Мада је историјска драма у стиху, романтичарске инспирације и тона, била жива и продуктивна скоро за све то време, нарочито до 1880. године, драма у прози скоро да и није постојала. Главни и највећи представник српске комедије из друге половине века, Бранислав Нушић, покушава негде на самом прелазу два века да попуни ту празнину, написавши две ибзеновске драме: *Тако је морало бити* (1900) и *Пучина* (1901), али је то било недовољно да означи неки озбиљнији покушај стварања српске драмске књижевности. Уместо тога, на нашим позорницама даване су посрбе мађарских драма из народног живота (тзв. „народни комади"), с песмама и играњем, какве су писали и неки наши другоразредни писци, међу којим комадима се најдуже одржала мелодрама *Бидо* (1892) од Јанка Веселиновића и Драгомира Брзака.

Насупрот томе комедија је дала два значајна представника: Косту Трифковића и Бранислава Нушића.

Коста Трифковић (Нови Сад, 1843 — 1875), новосадски бележник и адвокат, овековечио је у својим лаким, водвиљским комедијама, махом једночинкама, малограђанско војвођанско друштво шездесетих и седамдесетих година XIX века. У прерађеним, посрбљеним француским комедијама (*Мило за драго, Мила, Ни бригеша, Пола вина — пола воде, Тера опозицију* — 1870—72), као и у оригиналним комадима (*Француско-пруски рат, Честитам, Школски надзорник, Љубавно писмо, Избирачица* — 1869—1872), Трифковић је пружио нашој позоришној публици домаћу ситуациону комедију, засновану на замени личности и предмета („quid pro quo", комедија забуне) и рађену по угледу на тада чувене и често извођене француске водвиље О. Скриба (1791—1861) и В. Сарду̀а (1831—1908). Забавног карактера и лаке комике, ови комади су били радо гледани на позорници и дуго су се одржали на репертоару као површна, али живописна слика наших нарави.

Праву друштвену комедију српска књижевност ће добити тек са појавом *Бранислава Нушића* (Београд, 1864—1938), комедиограф велике плодности (преко десет већих комедија и неколико једночинки), који је засновао свој комедиографски стил и у комедији и на сцени („Нушићев жанр"). Нушић се плодно огледао и у другим врстама драме: у друштвеној драми (*Тако је морало бити,* 1900; *Пучина,* 1901; *Јесења киша,* 1907; *Иза божјих леђа,* 1910); у историјској драми (*Кнез Иво од Семберије,* 1902; *Растко Немањић,* 1906; *Данак у крви,* 1910; *Хаџи-Ложа,* 1908; *Находа,* 1923); у драмским бајкама (*Љиљан и оморика,* 1899; *Вечност,* 1930); као што је, у своје време, био запажен и као хумориста-фељтониста (*Листићи,* 1889), као хумориста-приповедач (*Општинско дете,* 1902), као приповедач са темама из рата (*Приповетке једнога каплара,* 1885—6) или са егзотичним темама о муслиманском животу (*Рамазанске вечери,* 1898), као путописац (*Крај обала Охридског језера,* 1894; *С Косова на сиње море,* 1894; *Косово,* 1902, 1903) и, најзад, као хроничар о најтежим данима српског народа у првом светском рату (*Деветстопетнаеста,* 1921).

Своје прве комедије (*Народни посланик,* 1883; *Протекција,* 1889; *Сумњиво лице,* написана око 1888, објављена тек 1924; *Обичан човек,* 1899) Нушић је почео да пише у доба када је Гогољев реноме у српској књижевности био на врхунцу. *Сумњиво лице* Нушић је писао држећи се основног заплета у Гогољевом *Ревизору* и стварајући типове по угледу на Гоголја: „У Гогољевим типовима омладина је видела ону нашу бирократију — писао ће Нушић касније у *Предговору* „Сумњивом лицу" ... — Тадање наше друштво, напосе бирократија, била је тако истоветна са оном из *Ревизора* да се Гоголь замало па могао сматрати нашим писцем. Под тим су великим утицајем Гогољевим сви моји комади писани осамдесетих година".

Међутим, тај утицај Нушић је умео стваралачки да асимилује и да у својим комедијама буде толико аутентичан да је створио национални тип друштвене комедије. Срески капетани и писари, шпијуни и пандури, чиновници и пензионери, часне госпе и алапаче, чанколизе и наивке — све су то наши типови, захваћени из живота и снимљени зачуђујуће верно. При томе, Нушић је целу друштвену проблематику концентрисао у три тематска круга: *породица, новац*

и *власт*. Жеђ за новцем чини да доброћудни и смерни породични људи постају грамзиви себичњаци, а власт их претвара у глупе силнике. Ограниченост, тупоумност и насилништво главне су карактеристике те бирократизоване власти.

Нушић је остварио и аутохтону комику, засновану на начину мишљења и начину говора наших људи, извлачећи из људских односа и дијалога најефектнију ситуациону и вербалну комику. У *Сумњивом лицу* ситуација када капетан Јеротије и писар Вића не умеју да дешифрују поверљив телеграм представља врхунац комичности наших неуких бирократа; у истој комедији сцена између писара Жике и Миладина, који десет пута почиње своју причу о „Јосифу из Трбушнице", такође је незаборавна слика односа власти према грађанима; називање признаница за дуг „сумњивим списима" пример је Нушићеве способности да извлачи комичне ефекте из амбивалентних значења речи, итд.

Међутим, та лакоћа стварања комичних ситуација и употреба вербалне комике често је наводила Нушића на комику нижега реда, на баналну шалу или кафанску досетку, на карикатуру, на плитку и површну карактеризацију личности. Оно што се назива „Нушићевим жанром" у комедији означило је, тако, не само талентовано откривање наших нарави и неразумних људских односа него, често, и низак ниво уметничког укуса, снижавање уметничке вредности, непрочишћени колоквијални уговор и сумњиву духовитост. Отуда је за извођење Нушићевих комедија и за извлачење највиших уметничких вредности из њих веома значајна и одговорна позоришна режија.

После првих већих комедија Нушић је, заузет писањем других дела, у периоду од 1910. до 1930. дао само једну већу комедију *(Пут око света,* 1910), да би током тридесетих година, у последњим годинама живота, написао осам комедија: *Госпођа министарка* (1931), *Мистер Долар* (1932), *Београд некад и сад* (1933), *Ожалошћена породица* (1934), *Ујеж* (1935), *Др* (1936), *Покојник* (1937), и *Власт* (недовршено), дакле — сваке године по једну. Поред тога, у тој истој деценији написао је и читав низ комедија једночинки: *Кирија, Мува, Два лопова, Код адвоката, Миш, Кијавица, Аналфабета, Detto.* Разуме се да је вредност ових комедија неједнака и да су се управо у овом периоду испољили у јакој мери недостаци о којима је напред било речи; међутим, несумњиво је и то да је баш у то доба Нушић био на врхунцу своје списатељске зрелости и да је после *Сумњивог лица,* најбоље своје комедије из гогољевског периода, сада дао два своја најоригиналнија дела: *Госпођу министарку* и *Ожалошћену породицу.*

Као и свуда у Европи, и у српској књижевности реализам није био наклоњен стиховима. Лирика је негована и сада, али њени представници припадали су претходном књижевном правцу — националном романтизму (Змај, Јакшић, Костић). Нову лирику, која је значила не само иновацију у односу на националну романтику него и продор у непознато, ка модерним токовима XX века, започео је и неговао само један песник, али песник снажне индивидуалности — *Војислав Илић* (Београд, 1860—1894). Син једног од прослављених песника српског предромантизма, Јована Илића (1823—1901), Илић

је одрастао у кући која је била стециште београдских књижевника и уметника, међу браћом — песницима (Драгутином и Милутином), у атмосфери београдске беомије у двема последњим деценијама XIX века. Мада због болести није завршио редовно школовање, Војислав је у кући и у друштву књижевника стекао лепу књижевну културу, упознавши европску књижевност почев од старе Грчке и Рима, преко класицизма и романтизма, све до најновијих песничких праваца — парнасоваца и симболиста. Одличан зналац руског језика, он се учио поезији на највећим европским обрасцима — Пушкину и Љермонтову, а преко руских песничких превода упознао се и са поезијом Гетеа и Шилера, Хајнеа, Бајрона, Мицкјевича, Колара и других. Својом поезијом Војислав Илић је означио читав један песнички правац у српској поезији друге половине XIX века („војиславизам"), чинећи прелаз од поезије националне романтике ка модерној поезији XX века.

Насупрот дотадашњој поезији вуковских песника (Радичевића, Змаја, Јакшића) Илић започиње поезију дискретних и префињених емоција и виртуозне форме. Код њега је све друкчије него код њих: теме, мотиви, поетска визија и стих. Он је, најпре, знатно проширио тематски регистар српске лирике. Док су ранији песници певали теме уско везане за национално тло (родољубље и српска девојка), Илић уводи теме и са културног подручја ранијих векова и других народа: теме из класичне, грчке и римске, историје и културе, из словенске митологије, из источних легенди и средњовековних житија. Домаћи природни пејсаж пасторалних идила заменио је или пластично верним сликама реалног сеоског амбијента или чаробним сликама неког месечарски нестварног предела, пуног измаглице и флуида, којим песник усамљен блуди.

У погледу песничких слика Илић такође уводи знатне новине. Његов пејсаж је испуњен развалинама, киповима, гробовима (реквизитама поезије XVIII века, преузетим од руских предромантичара — Бањушкова, Жуковског); предели су му „пусти и тавни", декоративна вегетација тих предела су биљке загасите боје и без мириса: бршљан, маховина и павит, ладолеж и вињага; песник „тумара" њима и, усамљен, „снива свој драги сан". Ноћ је амбијент живог, а лелујавог песничког сна: сутон и сумрак, магличасти вео, „копрена векова тајних" — то је онај „sfumato" који обавија његове песничке слике. Вода са својим жубором, благо таласање валова, тихо преливање воденог млаза и благи шумор ветра, ћарлијање поветарца — то су тихи и етерични пратиоци и одјеци његових снова. Насупрот томе: дан и стање будности, оркан и бура, олуја и вихор — то су зле силе које ремете, угрожавају и ниште благу лепоту његовог песничког света, и из судара тих двеју стихија настаје и основна песникова емоција: елегичност, резигнација и меланхолија или јетка ироније у сатиричним песмама.

Версификацијске новине које је унео Илић у српску поезију представљају не мањи допринос њеном развитку. Напуштајући трохејске и дактило-трохејске ритмове народне лирске поезије и поезије претходних песника, он уводи јампске стихове (деветерац, једанаестерац) и хексаметар, који виртуозно преноси у ритмичком по-

гледу његову тиху и рафинирану емоцију и његово декоративно виђење света.

Тако је Илић означио нову епоху у српској лирици. Његова поезија је у основи романтична, али са даљим развијањем поетске инспирације и израза у правцу постромантичних поетских оријентација. Он је прави представник артистичко-парнасовских тежњи у српској поезији друге половине XIX века: дистанцираност од почетне инспирације, један објективирајући тон који стишава јака субјективна узбуђења; прецизност и сјајност песничких слика („живописни стил" — како је Б. Поповић окарактерисао парнасовску поезију), рафиниран и богат израз и виртуозно хармоничан песнички ритам — то су главне одлике његове поезије. Пред крај живота Илић је пошао и даље: ка симболистичким слутњама и осећању бодлеровског „сплина"; на жалост, смрт је прекинула развитак његове поезије у том правцу.

Утицај који је извршила Илићева поезија на друге српске песнике био је огроман. Сви су почели да певају у „Војислављеву духу" („војиславизам") и да се служе стиховима које је он увео. Сви каснији песници, и они највећи, почињу да певају по угледу на њега (А. Шантић, Ј. Дучић), а неки остварују и посебну индивидуалност остајући формално у његову маниру. Такав је био, нпр. *Милорад Митровић* (Београд, 1867 — Београд, 1907), песник балада и романси и сатирични песник јетког тона, који је, после смрти Војислава Илића, а до појаве Дучића и Ракића, „важио као један од најбољих песника српских" (Ј. Скерлић). У ствари, Митровић је означио крај „војиславизма" у српској поезији; његове баладе и романсе, са темама из шпанске прошлости или из словенске историје, представљају лепе примерке једне већ давно превазиђене песничке школе предромантизма.

Најзад, на крају овог прегледа писаца, али не и на крају по значају, треба поменути представнике есејистике и књижевне критике, публицистике, дневника, мемоара и сл. Напред, у општем делу, било је истакнуто колики су значај за развијање књижевног живота и књижевног израза имале књижевна критика и публицистика. Један од оснивача тог жанра био је несумњиво *Светозар Марковић* (Зајечар, 1846 — Трст, 1875), студент политехнике у Петрограду и Цириху, покретач и уредник неколико социјалистичких листова у Србији (*Раденик*, 1871—2; *Јавност*, 1873; *Глас јавности*, 1874; *Ослобођење*, 1875), који је био не само зачетник социјализма код Срба него и сјајан публициста. У доба када се наш прозни израз тек стварао, он је, владајући и мишљу и речи, формулисао своје ставове живим и сугестивним изразом, који је имао у себи и снагу убедљивости и чар речитости.

Марковић је непосредно о књижевности написао два програмска чланка: *Певање и мишљење* (1868) и *Реалност у поезији* (1870). Док је у првом дао поразну слику наше тадашње и оригиналне и преводне књижевности, и у стиху и у прози, дотле је у другом изнео свој књижевни програм, који је имао два-три ударна става, преузета из теорије руских демократа-револуционара, нарочито Д. Писарева:

а) Пробуђени делови народа који у вештачкој форми исказују народну свест о себи самом — то су прави песници.

б) Живот народни — то је садржина, реалност поезије.

в) У савременом роману и драми песнички облик постао је нешто сасвим споредно, а главно је пропаганда оних мисли што их је изградила данашња наука.

Овај народњачко-едукативни и социјално-утилитарни карактер књижевности указивао је на један „војинствујући реализам", који је имао да буде колико истинит у сликању, толико критичан у негирању мана у грађанском друштву. Разуме се, српска књижевност се даље развијала логиком свога уметничког зрења, и у њој је овај тенденциозни реализам све више уступао места једној књижевној уметности која је посматрала човека у свој његовој сложености, и као друштвено биће и као хуману јединку. Али идеје Светозара Марковића биле су она духовна свежина која је тражила истину о животу и која се противила како књишкој сентименталности, тако и плиткој и једностраној схематизацији. Утицај Светозара Марковића био је више у том здравом и плодном судару и циркулисању идеја него у неком књижевном програму који би се у њој остваривао.

Ипак, једна страна тог програма као да је била блиска свим српским писцима тога доба. То је била Марковићева идеализација српске сеоске породичне задруге, коју он није изнео у овим својим програмско-критичким књижевним написима него у својој *Србији на Истоку* (1872). „У српском патријархалном друштву — писао је ту Марковић — не беше никад проституције, ни пауперизма, у којима труле хиљадама људи на Западу; у српском народу весеље се никад не претвара у пијанство, од чега болује раднички свет на Западу, а љубав се никад не претвара у разврат. Породична веза и општинска узајамност оградила је сваку личност од крајњих друштвених болести, којима подлеже раднички свет на Западу. Ова узајамност у целој општини огледа се у свакидањем животу, као и у пољским радовима . . ." Овакав идиличан поглед на српско село и српског сељака прихватили су готово сви српски приповедачи сеоске приповетке, заборављајући при томе да је Марковић у низу својих касније економских и политичких расправа управо указивао на пауперизацију српског села и на растакање старог патријархалног морала.

Марковић је имао своје следбенике и настављаче, који су или заоштравали његове социолошке ставове у књижевности или их сводили у разумне границе општег значаја економско-друштвених чинилаца за развитак књижевности, посматрајући ову као специфичну делатност људског ума и духа. Првима је припадао *Пера Тодоровић* (Водице, Србија, 1852 — Београд, 1907), публициста и књижевник, један од најчувенијих новинара Србије, а другима *Андра Николић* (Београд, 1853 — Париз, 1918), познати радикалски првак, министар и председник Народне скупштине, а у једно време, седамдесетих и почетком осамдесетих година, и познати књижевни критичар.

Тодоровић је, у младости, био најборбенији следбеник Светозара Марковића. У низу својих програмских и полемичких чланака (*Уништење естетике*, „Рад", 1875; *Књижевна писма*, „Стража", 1878)

он је ватрено заступао ставове свога учитеља, осуђујући беживотност и празнину тадашње српске књижевности, а залажући се за реалистичку књижевност, која „треба да је *истинита*, тј. да се у њој као у чистом огледалу огледа право друштвено стање и живот, са свима његовим правцима, тежњама и струјама, које га колебају". Дајући у једном приказу своју дефиницију књижевности, он под књижевношћу разуме и поезију и научне списе, али такве „који су писани тако да их може читати и маса читалачке публике, а не само специјалисте". Дошавши са овако заоштреним и једностраним ставовима у раскорак са сложеним књижевним стварањем, Тодоровић ће више остати запамћен по једном свом документарном спису, *Записима из дневника једног добровољца* („Стража", 1879; „Рад", 1881—2), у коме је са живим запажањем и емотивним сликањем евоцирао слике из српско-турског рата 1876—8. године.

Умногоме другчијег профила био је други Марковићев следбеник, Андра Николић. Критичар широке опште и књижевне културе (знао је све главне европске језике и преводио са њих), човек трезвених погледа, а у исто време љубитељ књижевности осетљивог нерва, Николић је заправо био најзначајнији и најбољи критички представник реалног правца у српској књижевности. Приказујући осамдесетих и деведесетих година српске писце тога времена (М. Глишића, М. Б. Милићевића, Љ. Ненадовића, С. Сремца и друге), Николић је не само умео да сагледа и оцени уметничке особине свакога од њих него и да укаже на ограничености или недостатке једне уске теорије реалистичке уметности. Деведесетих година Николић је већ имао продубљене и луцидне теоријске ставове о књижевности, које је најбоље формулисао у својој приступној беседи у Академији наука (1899). За њега, „поезија је израз живота, израз који за видљив облик има песникову *креацију*, а који потиче из песникова осећања живота". Према томе, поезија је *стварање*, креација, „која нам је као истинито, као живо, учинила оно што у ствари никад није било". У складу са оваквим погледима на књижевност Николић је имао и врло модерну концепцију књижевне критике. Набрајајући три типа књижевне критике: критику као *суђење*, као *сарадњу* и као *тумачење*, он истиче као највреднији задатак критике управо ову последњу њену функцију, а као њен методолошки приступ *осећање симпатије* према делу које се тумачи, при чему је „за њу много горе кад не спази лепоте, него кад превиди мане".

Тако или слично као Николић мислиће о књижевности и књижевној критици и *Љубомир Недић* (Београд, 1858 — Београд, 1902), професор логике и историје филозофије на Великој школи у Београду, најзначајнији српски књижевни критичар с краја XIX века. Недић је отпочео с критичарским радом својом књигом *Из новије српске лирике* (1893), у којој је, неочекивано, дао поразно критичко мишљење о Змају, као стихотворцу, и о Лази Костићу, као неозбиљном песнику, похваливши, опет неочекивано, Јову Илића, као једног од најбољих српских песника. У каснијим својим критичким радовима *(Новији српски писци*, 1901 и *Критичке студије*, 1910) Недић је дао своје критичке судове и о српским приповедачима, изненађу-

ју̀ћи опет књижевну јавност својим строгим суд̀ом о Милану Ђ. Милићевићу̀, па чак и о Лази Лазаревићу̀.

Међу̀тим, без обзира колико су̀ Недићеви суд̀ови о појединим писцима били тачни (као онај о М. Ђ. Милићевићу̀) или нетачни (као онај о Змају̀ или онај о Лази Костићу̀), његов критички метод представљао је потпу̀но нов приступ књижевним делима. Одбацу̀ју̀ћи тзв. *биографску̀* и *утилитарну̀* („реалну̀") критику̀, Недић је врло у̀мно и врло речито заступао једну̀ књижевну̀ критику̀ која би полазила од дела и која би посматрала дело као такво, само за се, и независно од свега другога *(О књижевној критици)*. Ова, рекли бисмо „иманентна критика", која тек у̀ наше дане задобија своја права, лебдела је пред очима Љу̀бомира Недића у̀ доба када је биографизам у̀ нашој књижевној критици био у̀ потпу̀ности озакоњен. Као и у̀ европској критици, и овде су̀ модерне тенденције естетичке критике крчиле себи пу̀та, и у̀брзо, већ почетком XX века, овим тежњама Љу̀бомира Недића придру̀жиће се и напори Богдана Поповића и друг̀их да српску̀ књижевност и књижевну̀ критику̀ изведу̀ на новије пу̀теве развитка.

Међу̀тим, мада је у̀ методолошком погледу̀ био заступник модернијих критичких поступака, којима се приступа пре свега делу̀, и једино делу̀, а не личности песника, Недић је у̀ идејном погледу̀ био у̀ ствари представник националног романтизма, образлажу̀ћи вредност појединих књижевника тиме колико се у̀ њиховим делима огледа „национални д̀ух". Међу̀ песницима он је тај д̀ух понајвише открио у̀ Јови Илићу̀, а међу̀ прозаистима — у̀ Стефану̀ Митрову̀ Љу̀биши. И једног и друг̀ог доводио је у̀ најтешњу̀ везу̀ са Његошем: за Илића је тврдио да „пристаје у̀з највеће песнике наше — у̀з Његоша, Бранка и Сарајлију̀", а за Љу̀бишу̀ — да оно „што је Његош у̀ песми, то је Љу̀биша у̀ приповеци". У̀з то је додао и ову̀ оцену̀ о величини Његошевој: „Оно што чини величину̀ Његошеву̀, то је, поред великог песничког генија његовог, још и национални карактер његова певања".

На тај начин Недић је својом критичарском делатношћу̀, по предмету̀ свога деловања и по идејном у̀смерењу̀, затварао једну̀ епоху̀ националног романтизма и народњачког реализма, а по методу̀ своје критике — он је отварао пу̀теве ка модернијој, естетичкој књижевној критици. Оту̀да, док је на једној страни величао *осећање* и *искреност* као примарне елементе сваке праве и велике поезије, и с те стране видео у̀ поезији Ђу̀ре Јакшића израз „правог, рођеног песника", „песника необично јака и силна темперамента, обу̀зета страшћу̀", дотле је у̀ поезији Војислава Илића хвалио Илићево „осећање за лепо" и истицао „правилност и чистоћу̀ форме и одабран израз" у̀ његовој поезији, констату̀ју̀ћи, сасвим тачно, да „су̀бјективни елеменат, у̀ поезији Војислављевој, заостаје иза оне артистичке црте њезине, која чини њено основно обележје". Колебају̀ћи се тако између̀ једне садржајне естетике, која даје примат осећању̀, и једне формалне, која истиче лепоту̀ израза и рафинираност облика, Недић је ипак Војислава Илића, као „у̀метника песника", ставио иза Ђу̀ре Јакшића, као „истинског песника": „Јакшић је, без поговора,

међу свима песницима што су се у нас јавили после Бранка — највећи".

Тако је Недић означио највиши домет наше књижевне критике XIX века: од вуковске критике Јована Ристића, Косте Руварца и Светислава Вуловића, који су у националном духу и народњачком изразу видели највиши степен наше књижевности, Љубомир Недић је, на тој истој националној основи, изградио једну критику која је од књижевности тражила више искрености и живота, више лепоте израза и савршенства форме, а изнад свега — више „естетичке истине", која не мора механички одговарати стварности, али која мора „имати свога унутрашњег живота". Тиме је Недић потврдио и естетички став Андре Николића о уметничкој креацији стварности, што је показало да је у српској књижевности крајем века естетичка и критичка мисао била на висини тадашњих модерних европских схватања о уметности.

*

Из свега изложеног види се да је и „српски реализам" био сложена књижевна епоха, која је у неком виду и настављала „српски романтизам" и, у исто време, и негирала га и превазилазила. Настављала га је у томе што је приповедна проза, која је најживље и најплодније обрађивана у овом периоду, полазила у ствари од народног типа приповедања (анегдота, шаљива прича, бајка, легенда), преузимајући од њега не само лексику, фразеологију и синтаксу него и начин посматрања света и човека, као и његове стилско-изражајне форме. Приповедачи тога типа први уводе бајку (народну фантастику) у ткиво своје нарације (М. Глишић, Ј. Веселиновић, И. Вукићевић), а основни облик приповедања преузимају из Гоголља („сказ"), који постаје најчитанији страни писац код нас и најомиљенији углед српским приповедачима. Гоголљевски хумор из раног периода његова стварања *(Вечери на салашу крај Дикањке, Миргород)* даје основни тон у причању српских приповедача, који, осим природне склоности ка хумору, налазе у том медију причања најбоље средство против патетизације наше дотадашње сентименталне и књишки лажне новелистике. Ранија бидермајерска стилска оријентација Ј. Игњатовића смењује се гоголљевским народно-сељачким „сказом" као најпогоднијим обликом за уметничко исказивање простонароднога доживљаја.

Питање „реализма" тих првих наших сеоских приповедача из шездесетих и седамдесетих година остаје умногоме отворено и тек захтева своје стилско-критичко испитивање. Несумњиво, у тој прози нема оних главних црта које карактеришу романтичарско-поетску метафизику и технику приповедања: да се субјект налази у центру збивања и да је главни актер свега што се дешава; да верује у своју субјективну моћ превазилажења свих људских ограничености, макар и на идеалном плану, у свету своје маште; да у приповедању постоји већа динамика — субјект нечему стреми, дела, доживљава разне сусрете које он решава у складу са својим жељама и тежњама. Ме-

ћутим, у њој још нема ни неких битних црта за њено увршћивање у реалистичку стилску формацију: друштвена детерминација субјекта није сувише изразито мотивисана; у том погледу много је чешћа идилична мотивација, у којој племенитост и доброта побеђују, а зло се савладава људском солидарношћу или божјом промисли. Доброта, искреност, разумевање међу људима, самилост, „рајске душе" и „богати сиротани" Јанка Веселиновића, оптимистички завршеци новела Л. Лазаревића, патријархални хероизам првих (црногорских) приповедака С. Матавуља итд. — све то удаљује ову прозу од правог реализма и чини је специфичним обликом наше новелистичке књижевности. Чак и тамо где је — као код Матавуља у *Бакоњи фра-Брне* — реалистичка мотивација најочитија, обиље хумора и неког виталистичког оптимизма издваја и таква дела из области правог, објективно неутралног, неузбудљивог реалистичког стилског израза.

Српска књижевност ће излазити из оквира чистог реализма и крајем века, када се оријентише на неке модерније стилске поступке и када чини претходницу потоње, модерне књижевности XX века. Већ од осамдесетих година прошлог века, а свакако у последњој деценији тога века, српска књижевност ће и у поезији и у прози показивати све знаке европског распадања (дезинтеграције) романтичарско-реалистичке слике света. Најпре се те црте јављају у лирици: код Војислава Илића романтично-природна емоција ранијих песника (Змаја, Јакшића, Л. Костића) смењује се једном посредованом, објективираном, рафинираном и артифицијелном емоцијом месечарске резигнације и сомнамбулске чежње, а песничке слике добијају симболичке пројекције. У приповедној прози Лаза Лазаревић остварује новелистику европског ранга, којој у основи леже мајстори европске прозе: Тургењев, Толстој, немачки новелисти „поетског реализма" (П. Хајзе, Т. Шторм), Флобер и други. Лазаревић први остварује, у облику „сказа", који се у новим условима сликања града и градског човека, интелектуалца, преобраћа у модерну фактуру „ich Form"-е, продубљену психолошку мотивацију својих ликова, да би убрзо, око 1890. године, почео да пише приповетке сложене симболике, које су показивале све знаке fin de siècle-a. Њему у том погледу следују и други приповедачи: Симо Матавуљ, који је отпочео средином осамдесетих година са сликањем херојско-патријархалних сцена из црногорског живота, а који око 1890. године хумористичко-оптимистички приказује свој ужи завичај — Шибеник и северну Далмацију, ствара већ у задњој деценији века приповетке гротескно-стравичног или натуралистичко-мистичног виђења света; Илија Вукићевић ће у исто време писати своје гротескне бајке *(Прича о селу Врачима и Сими Ступици)*, којима претходи Домановићу, а Светолик Ранковић ће у својим романима, нарочито у *Сеоској учитељици* и *Порушеним идеалима*, први почети да се служи техником „доживљеног говора" и да интензивно „психологизира" своју прозу.

На тај начин оно што називамо „реализмом" у српској књижевности не само да је исто тако специфично, као и „романтизам", него се и у погледу свог трајања и укључивања у претходне и потоње стилске епохе такође мора знатно модификовати, али у супротном смеру од романтизма: док се „романтизам" знатно временски про-

ширује и по неким периодским детерминантима траје све до осамдесетих година прошлог века, „реализам" се знатно скраћује, управо распада на претходни (вуковски) и потоњи (модерни) период, омогућујући тако да се двоструко сагледава: или као кратка стилска епоха (1870—1900) или као дуготрајна мешовита стилска епоха све тамо од Стерије и Јакова Игњатовића, па до првог светског рата, до Б. Станковића, Кочића и Ћипика.

ЛИТЕРАТУРА

Љубомир Недић, *Новији српски писци,* Београд 1901.
Јован Скерлић, *Историја нове српске књижевности,* Београд, 1914.
А. Г. Матош, *Есеји и фељтони о српским писцима,* Београд, 1952.
Борђе Јовановић, *Студије и критике,* Београд, 1949.
Велибор Глигорић, *Српски реалисти,* Београд, 1954.
„Уједињена омладина српска", Зборник радова, Нови Сад, 1967.
Миодраг Протић, *Епоха реализма,* „Српска књижевност у књижевној критици", књ. V, Београд, 1966.
Милан Кашанин, *Судбине и људи,* Београд, 1968.
Милорад Најдановић, *Сеоска реалистичка приповетка у српској књижевности,* Београд, 1968.
Димитрије Вучинов, *О српским реалистима и њиховим претходницима,* Београд, 1970.
Славко Леовац, *Портрети српских писаца XIX века,* Београд, 1979.
Душан Иванић, *Српска приповијетка између романтике и реализма,* Београд, 1976.
Драгиша Живковић, *Европски оквири српске књижевности,* I—II, Београд 1970, 1977.
Јован Деретић, *Српска књижевност* (IV), „Књижевна историја", XI, св. 43, 1979, 515—544.
Мирон Флашар, *Реторички, пародистички и сатирични елементи у романима Јована Стерије Поповића,* „Зборник историје књижевности" САНУ, књ. 9, Београд, 1974, стр. 111—429.
Јован Деретић, *Српски роман,* „Књижевна историја", св. 26—40, 1974—78.
„Светозар Марковић и српска књижевност", Зборник радова, Београд, 1975.
Јован Скерлић, *Јаков Игњатовић,* Београд, 1904.
Живојин Бошков, *Јаков Игњатовић,* „Чланци из књижевности", Нови Сад, 1949; *Аутобиографски елементи у „Милану Наранџићу",* „Зборник Матице српске за књижевност и језик", књ. VIII, Нови Сад, 1906.
Драгиша Живковић, *Русо, Гоголь и српска сеоска приповетка,* „Књижевност", Београд, 1980, бр. 3.
Павле Поповић, *М. Ђ. Милићевић и Л. К. Лазаревић,* „Годишњица Николе Чупића", књ. XVIII, 150—163, 1939.
Јован Скерлић, *Предговор* „Сањалу" М. Поповића Шапчанина, СКЗ, књ. 142, Београд, 1912.
Јован Скерлић, *Милован Глишић,* СКГ, књ. XIII, 1904 („Писци и књиге", II, Београд 1956).
Слободан Марковић, *Књижевни лик М. Глишића,* Предговор „Изабраним делима", Београд 1961.
Јован Скерлић, *Лаза К. Лазаревић,* СКГ, књ. XVII, 1906. („Писци и књиге", II. Београд 1956).
Милан Богдановић, *О Лази К. Лазаревићу,* „Књижевност", 1951, 457—467.
Владимир Јовичић, *Лаза Лазаревић,* Београд, 1966.
Јован Скерлић, *Јанко Веселиновић,* „Писци и књиге", II, 1907.
Станоје Филиповић, *Јанко Веселиновић.* Београд, 1963.
Вило Латковић, *Симо Матавуљ у Црној Гори,* Скопље, 1940.
Иво Андрић, *О мајстору приповедачу,* „Књижевне новине", 14. IX 1952.

Радомир Константиновић, *Помет на кошави,* „Израз", Сарајево, 1960, бр. 10.
Гвозден Ерор, *Матавуљ и француска књижевност,* „Зборник историје књижевности САНУ", књ. 8, 1974.
Јован Скерлић, *Стеван Сремац,* СКГ, књ. XX, 1909 („Писци и књиге", II, Београд 1956).
Павле Поповић, *Стеван Сремац — Човек и дело,* Предговор „Приповеткама", IV, СКЗ, књ. 255, 1935.
Бошко Новаковић, *Стеван Сремац и Ниш,* Сарајево 1959.
Младен Лесковац, *Откуд Сремцу оквирни мотив за „Поп-Ћиру и поп-Спиру"; Порекло и смисао завршне сцене Сремчевог „Вукадина",* „Из српске књижевности", I, Нови Сад 1968.
Драгиша Живковић, *Три романа Стевана Сремца,* ЛМС, књ. 426, св. 4, окт. 1980.
Драгиша Живковић, *Један врањски претеча приповедачког дела Б. Станковића* (Илија Вукићевић), „Дело Боре Станковића у своме и у данашњем времену", Београд, 1978.
Богдан Поповић, *Алегорично-сатирична прича,* „Огледи из књижевности и уметности", Београд, 1914.
Димитрије Вученов, *Радоје Домановић.* Београд, 1959.
Јован Скерлић, *Предговор* „Сликама из живота" Св. Ранковића, СКЗ, књ. 91, 1904 („Писци и књиге", II).
Алојз Шмаус, *Романи Св. Ранковића,* „Записи", 1932, књ. X, св. 2, 65—74.
Павле Поповић, *Српска драма у XIX веку. Комедија.* СКГ, књ. VI, 1902 („Расправе и чланци", СКЗ, књ. 288—289, Београд, 1939).
Васа Милинчевић, *Коста Трифковић — живот и дело,* Београд, 1968.
Милан Боковић, *Бранислав Нушић,* Београд, 1964.
„Бранислав Нушић", Зборник радова, Београд, 1965.
Љубомир Недић, *Војислав,* „Из новије српске лирике", Београд, 1893.
Јован Скерлић, *Војислав Илић,* СКГ, књ. XIX, 1907 („Писци и књиге", II, Београд, 1956).
Јован Дучић, *Споменик Војиславу,* „Дело", XXIV, Београд, 1902 („Моји сапутници", „Сабрана дела", IV, Сарајево, 1969).
Милорад Павић, *Војислав Илић, његово време и дело,* Београд, 1972; *Војислав Илић и европско песништво,* Нови Сад, 1971.
Јован Скерлић, *Светозар Марковић,* Београд, 1910.
Веселин Маслеша, *Светозар Марковић,* Београд, 1946.
Витомир Вулетић, *Светозар Марковић и руски револуционарни демократи,* Нови Сад, 1964.
Павле Поповић, *Андра Николић,* Предговор „Књижевним радовима", СКЗ, књ. 281, 1938.
Зоран Гавриловић, *Љубомир Недић,* „Критика и критичари", Београд, 1956.
Драган Јеремић, *Естетички принципи критике Љ. Недића,* „Савременик", 1960, бр. 11 („Критичар и естетски идеал", Титоград, 1965).
Иво Тартаља, *„Човек у књизи" Љубомира Недића, Предговор* „Студијама и критикама" Љ. Недића, Нови Сад, 1977 (Колекција „Српска књижевна критика" Института за књижевност и уметност у Београду, књ. VII).
Милан Радуловић, *Љубомир Недић,* „Видови српске књижевне критике", Београд, 1978.
Драгиша Живковић, *Дезинтеграција реализма у српској књижевности с краја XIX века,* „Умјетност ријечи", XXI, бр. 1—3, Загреб, 1977.
Предраг Протић, *Стваралац и политика,* Београд, 1972.

КАЊОШ И ЉУБИША

Љубомир Зуковић

Приповијетка *Каньош Мацедоновић* Стефана Митрова Љубише једно је од најнеобичнијих штива у обимом невеликом књижевном опусу овога писца, јер, како ћемо видјети, та прича умногоме представља особен вид и његовог стваралачког поступка и умјетничког домашаја. У науци је већ уочено и истакнуто да писац није случајно баш ову приповијетку означио као *причу*, док за друге вели да су *приповијести*, или, рјеђе, не ставља за њих никакву ознаку. Дијелом можда и због тога, тек изречено је мишљење да је ова приповијетка „настала на основу паштровске легенде, док су све друге Љубишине приповијетке, ма колико да у себи садрже легенду, засноване у првом реду на неком повијесном догађају сачуваном и у историји и у народном предању". Из тога је онда услиједио и закључак да је писац имао посебне разлоге за „издвајање *Каньоша Мацедоновића* из оквира приповијести"[1] и да га стави под ознаку *прича*.

Овакав утисак био је несумњиво ојачан и дуготрајним, али посве безуспјешним настојањима да се у усменом предању Љубишиног ужег завичаја, односно у сачуваним историјским записима из петнаестог вијека, открије и препозна главни јунак ове приче, лице по коме је она и наслов добила, дакле — Кањош Мацедоновић. Те напоре и све оно што су они донедавно успјели да открију и изнесу на свјетлост пред радознало око и ухо књижевних историчара и поштовалаца Љубишиног дјела сумирао је овако један од посленика на проучавању његовог живота и рада, и то недавно, прије неколико година, када је низом расправа и научних скупова обиљежена стопедесетогодишњица пишчевог рођења: „Осим у Љубишиној причи *Каньош Мацедоновић*, објављеној прво 1870, ни у једном историјском документу или народном предању о Паштровићима не спомиње се као лично име Кањош, нити Мацедоновић као презиме". Потом нешто даље у истом раду: „Сва досадашња истраживања потврдила су закључке В. Живојиновића и Н. Банашевића да је Кањош Мацедо-

---

[1] Божидар Пејовић, *Књижевно дјело Стефана Митрова Љубише*, Свјетлост, Сарајево, 1977, 66—68.

новић потпуно легендарна фигура и да је Љубиша ову фолклорну творевину креативно изградио и општељудски осмислио".[2]

Нема потребе да на овом мјесту нашироко расправљамо о томе да ли се нешто или неко може означити као легендарна фигура ако је збиља посве извјесно да се „не спомиње" у народном предању кад се зна да је управо то предање творница легенди и легендарног, а тек да се та фигура у том случају не смије и не може назвати фолклорном творевином, једва да је и потребно подсјећати. Истаћи ћемо, међутим, а то може да има начелно значење, да радови В. Живојиновића и Н. Банашевића, па и неке друге расправе о овом питању, нису упадљиво натегнуте и неубједљиве, нити својим основним закључком, нити појединостима из којих је такав закључак изведен. Да није, ипак, нешто превише искључивости у тону и неопрезности у изрицању главног закључка, могло би се чак говорити о умјесном и проницљивом вођењу и свођењу научне расправе. Осјећали смо потребу да ово кажемо без обзира на околности које нам омогућавају да сразмјерно лако и брзо покажемо да су њихови закључци, бар што се тиче главне ствари коју су жељели да расправе и докажу — погрешни.*

О чему се, заправо, ради? — Ради се о томе да смо се нашли у ријетко срећним околностима да подацима у које се не може сумњати докажемо да је у Паштровићима у временском оквиру у којем се дешава радња Љубишине приче *Кањош Мацедоновић* живјела особа управо са таквим личним именом, а можда и презименом, иако му то презиме, судећи по свему, није било и једино. Потом је сасвим извјесно да је управо Кањош био један од истакнутих паштровских племића, првак једног од дванаест паштровских племена, и да је, најзад, у том својству и ставио свој потпис на онај познати уговор између Млечана и Паштровића, закључен 4. априла 1423. године. Према томе, кад Кањош у Љубишиној причи каже: „Ја сам се предао дуждu да му тобож не давам ништа . . ."[4], то је цијела историјска истина. Поменути уговор се у овој причи не наводи само као повијесни оквир главном догађају него представља и његов најдубљи мотив, објашњава га и осмишљава. Из тога слиједи да се уз помоћ нових и убједљивих података може доказивати како је и ова приповијетка Љубишина, можда чак и више него неке друге, „резултат синтезе измишљеног и повијесног".

---

[2] Ратко Буровић, *Откуд Кањошу Мацедоновићу такво име и презиме,* Стварање, XXIX, 1974, XII, 1582—85.

* О свом открићу, непосредно пошто смо га учинили, писали смо у облику кратког саопштења прије извјесног времена у дневном листу *Побједа,*[3] а данас можемо, уз онај основни податак којим смо доказали несумњиву историчност главног јунака Љубишине приповијетке *Кањош Мацедоновић,* да наведемо још неке посве нове податке и појединости. Они су само на први поглед можда нешто мало мање битни, али кад их све скупа поставимо у међусобне везе и односе, и они постају изузетно значајни за добијање цјеловите слике и дубљег увида у природу Љубишине приповијетке, у истинске стваралачке пориве из којих је ова приповијетка настала баш онаква каква јесте — донекле, ипак, другчија од свих осталих његових дјела.

[3] *Побједа,* 12. 11. 1977, 12.

[4] Стефан Митров Љубиша, *Пучко красноријечје,* Графички завод, Титоград, 1966, 103.

Овај уговор је донедавно научницима био познат само из књиге Шиме Љубића *Листине о одношајих између Јужнога Словенства и Млетачке републике,* која се појавила 1886. године у Загребу. Чини се да та публикација садржи препис са оригинала који је прављен на латинском језику, а потписало га је четрнаест паштровских племића и првака. На десетом мјесту налази се и име *Cagnos Bladenovig blisighuja.*[5]

Недавно је, међутим, у Минхену објављено више књига под заједничким насловом *Acta Albaniae Veneta,*[6] а у другом дијелу XI тома објављен је и онај уговор између Паштровића и Млечана, али овог пута на италијанском језику. Тај препис, односно превод, прављен је 12. маја 1424. године у дуждевој палати и разаслан представницима управе, стога је ваљда и био преведен на народни језик, да се упознају са његовом садржином, да га уважавају и да се по њему владају. На овом документу је изостављен потпис *Juhanis Chiudis,* али су преписивачи и преводиоци уговора имена и презимена још неких потписника толико изобличили и унакарадили да смо их ми на једвите јаде препознали. Међу њима је на деветом мјесту опет *Cagnios,* али сад са другим презименом — *Macedonovich.* У то се, заправо, претворило оно *Bladenovig* из латинске верзије уговора, иако није искључено да је већ тада направљена грешка и *M* замијењено са *B,* па тако од *Mladenović* добијено *Bladenovig.* Оно *blisighuja* постало је у новој, италијанској верзији *Blisach* и уз то се одвојило од Кањошевог имена и везало за име сљедећег потписника, *Vochotu Dragoviga,* зацијело Вукоту Драговића, па је тако *Vochota,* односно у новој верзији *Vazzetta,* добио ново презиме, а своје, које сад гласи *Dragoexich,* „позајмио" наредном потписнику *Radichu,* иако овај није био без презимена; међутим, сад је постао власником још једног. Поређење рукописа ова два документа учинило би, могуће је, многе разлике међу њима, које се, прије свега, односе на имена потписника, јаснијим, али нама у овом тренутку није било могуће то поређење извршити. Ваља, међутим, рећи да је јединствено презиме, чврсто везано за више нараштаја и више изданака у једном братству, појава новијег времена, углавном потиче из деветнаестог вијека, а да се раније најчешће образовало од очевог имена, с тим што су му у неким крајевима нашега народа додавани и ознака за братство, односно племе. Тако на овим документима, примјера ради, налазимо *Dabisius Alechsig Pastrovich,* а и уз Кањошево име наводе се двије ознаке намјесто презимена.

У први мах нисмо били сигурни да је Љубића неки од поменутих докумената имао у рукама и да их је читао, а данас нимало не сумњамо у то да му је била савршено добро позната најмање она верзија уговора на италијанском језику, а може бити и једна и друга. Шта нас је навело на такав закључак? — Па, најприје то што се и на почетку приповијетке *Кањош Мацедоновић,* за коју се каже да је „из петнаестог вијека", и коју, уз то, „зна сваки Паштровић", не само изричито спомиње уговор између Млечана и Паштровића не-

---

[5] Шиме Љубић, *Листине о одношајих између Јужнога Словенства и Млетачке републике,* Загреб, 1886, 225.

[6] *Acta Albaniae Veneta,* том XI, дио II, Минхен, 1971, 221.

го наводе из њега и такве појединости које никако нису могле бити преузете из усменог предања колектива:

> Кад их (то јест, Паштровиће — Љ. З.) гладне године 1423. почетком травња премами и превари поморски војвода Бембо да се својевољно метну под закриље крилатога лава Светога Марка, да их тобож Турчин не опржи, уговоре писмено на Дробноме Пијеску, да ће им се оставити на свој цјелини староставник, и да им се неће узимат никакав порез ни данак новчани ни крвни.[7]

Овакве појединости из уговора, као што су: име млетачког војводе *Francesca Bemba,* који је представљао дужда и Сенат, година и мјесто потписивања, па чак и оно: „почетком травња", а на документу збиља стоји да је уговор склопљен 4. априла — зацијело се ни на који други начин не би могло памтити ни знати осим непосредним увидом у поменуте документе. Коме, пак, ни ово није довољан доказ да је Љубиша уговор који спомиње у својој причи одиста имао у рукама, да га је пажљиво читао и, вјероватно, правио из њега исписе, зацијело ће престати да сумња кад му обратимо пажњу на једно мјесто из пишчевог списа који носи наслов *Стефан Митров Љубиша,* гдје, између осталог, стоји и ово:

> Кад се је г. 1423. предала Млечићу општина паштровска, која је од пропасти српскога царства неодвисно собом управљала, у уговору којег су склопили војвода поморски Франциско Бембо и главари паштровски, налазимо потпис Близака Вазате, откуд се види да је село и племе с почетка примило име „Близак", а кућа се Љубишина нарекла стога, што су дошли с ријеке Љубишњице.[8]

Рекли смо да се на италијанској верзији уговора, одмах иза имена *Cagnios Macedonovich* налази име *Blisach Vazzetta,* а објаснили смо и то како се оно овдје јавило. За ово је такође могао знати само онај ко је документ о коме је ријеч имао у рукама и пажљиво га читао. Овај је податак, међутим, још занимљивији са једне друге стране. — У својој аутобиографији наш писац о свом роду и поријеклу каже, поред осталог:

> О племену Љубишину, које је дванаесто у опћини паштровској, зна се ово: Почетком XI стољећа шљегла у приморје, с краја ријеке Љубишњице из Херцеговине, два брата близанца, која су се смјестила у сред Паштровића, и ту ударила темељ селу *Близикуће* (под. — Љ. З.) (близакове куће), гдје и дан данас племе Љубишино станује.[9]

Подсјетимо се сад да на латинској верзији уговора између Млечана и Паштровића, а то је према нашој оцјени оригинал, уз име *Cagnos* стоји *Bladenovig* и *blisighuja.* Прво би могло бити презиме по оцу, а друго, највјероватније, ознака за племенску припадност. У овом *blisighuja,* међутим, лако се препознаје име села и племена *Близикуће,* „гдје", како рече наш писац, „и дан данашњи племе Љубишино станује". Слиједи закључак да је Кањош Мацедоновић или Младеновић, односно Бладеновић *Blisighuja* (Близикућа) далеки Љу-

---

[7] Стефан Митров Љубиша, *Наведено дјело,* 102.
[8] *Исто,* 61.
[9] *Исто,* 60.

бишин предак, коме се он, за његово чувење и поштење, одужује топлом причом о великом подвигу духа и срца. Отуда је могуће да је Љубиша о њему управо у свом племену чуо неко усмено предање, па чак, можда, и о неком његовом необичном подвигу и мегдану.

Из Љубишине приче не може се поближе дознати које је добри био Кањош кад је учинио подвиг којим је задивио Млечане и себи стекао славу међу потомцима, али је свакако оправдано претпоставити да је то био човјек још увијек у пуној мушкој снази. Располажемо, међутим, једним податком који нас наводи на помисао да наш јунак 5. маја 1443. можда већ и није био међу живима. Тај се датум, наиме, налази на једном акту којим војвода Радич Паштровић извјештава Млечане зашто су се и како су се готово сви Паштровићи придружили војводи Стефану. Ради се, свакако, о Радичу Грубачевићу, ртачком опату, који је био Млечанима врло одан, потписао је и онај уговор о стављању Паштровића под млетачку заштиту, и о војводи босанском Стефану Вукчићу Косачи, који је тада заузео многе крајеве у јужном приморју, а Паштровићи су га, тако рећи, једва дочекали.[10] Поред Радича, Млечанима су остали вјерни још неки племићи, а међу њима и Ђорђе Кањошев, који се склонио на неком острвцету код војводе Радича, а за казну била му је и кућа спаљена. Због оваквог држања према војводи Стефану, они траже од својих заштитника за себе, своју браћу, синове, очеве, па чак и нећаке, награду. Пада у очи да се уз име Ђорђа Кањошева не спомиње никакав рођак за кога би се захтијевала награда и привилегије због показане вјерности према Млечићима, на основу чега би се могло претпоставити да он у том тренутку није ни имао ближе родбине, па, према томе, ни оца. Овдје се, наравно, мисли на одрасле мушкарце.[11]

Надамо се да је сада посве јасно на основу чега је услиједио наш закључак да је Љубиша и народно предање о Кањошевом мегдану са Фурланом чврсто уклопио у историјски оквир и можда баш ознаком *прича* то управо и хтио да нагласи. Чини се, одиста, да је Љубиша и у овом случају имао на памети упутства свога, нешто млађег, али врло угледног и чувеног савременика, Ватрослава Јагића, који је књижевним стваоцима поручивао слично Вуку:

> Ако желимо игда да се у мудрости прославимо, изучимо понајприје мудрост народну; ако хоћемо да права љепота сине из дјела наших, тражимо је на узорих народних . . .[12]

Јагић исправно запажа да је у нашем савременом пјеништву „још једнако најпретежнија *епска* страна", и да оно још увијек „зуји живцом простонародних пјесама"[13].

Јагић овако пише оне исте године, 1866, кад је и Љубиша објавио свој први оригинални књижевни састав, *Бој на Вису*, пјесму од девет стотина гусларских десетераца, за коју се све може прије ре-

---

[10] Иван Божић, *Историја Црне Горе*, II, *Зета и Деспотовина*, Титоград, 1970, 199.

[11] *Acta Albaniae Veneta*, tom XVIII, 24—26.

[12] Ватрослав Јагић, *Расправе, чланци и сјећања*, Зора, Загреб, 1963, 167.

[13] *Исто*, 173.

ћи осим да представља израз поетског надахнућа. То је уочио и Јагић, па је у свом раду добро и с разлогом приштинуо Љубишу поводом његовог пјесничког првјенца, помијешавши га са онима чије су пјесме „пука, развучена имитација народног пјевања, у којих (мисли на народне пјесме — Љ. З.) уз приповијест још нека виша мисао влада". Нагласио је без имало околишења да у дјелима која су се појавила задњих година, међу њима је наведена и Љубишина пјесма, највише смета „оно прекомјерно развлачење, које су многи наши пјесници канда једино из народних пјесама научили".

Но, Јагић није био од оних који само куде и руже, већ је давао и савјете и препоруке писцима, па је и у том свом раду нагласио да „карактеру и правцу нашега времена" више одговарају „краће пјесничке приповијести изведене што из хисторије што из народних прича",[14] него стиховани састави настали дословним угледањем на епску народну пјесму.

Не треба нимало сумњати да је Љубиша врло пажљиво читао овај Јагићев рад, разлог смо довољно нагласили, и да је добро убрао у памет оно шта се тражи и очекује од савременог приповиједача. Да је наша претпоставка исправна, види се и по томе што наш писац у својој аутобиографији, кад говори о почецима свог књижевног стварања, најприје спомиње преводе са италијанског из 1862. године, па онда приповијести, док пјесму *Бој на Вићу* сасвим прећуткује. Међутим, једна Љубишина опаска из овог дијела аутобиографије изазвана је очигледно непријатним сјећањем на одзив који је изазвао његов пјеснички првјенац: „Види се," вели, „да је с муком ступио на оригиналност",[15] мисли, дакако, на себе.

И у ономе што даље говори о свом књижевном раду лако се и брзо препознаје Јагић, односно његови ставови из поменутог рада. Тако Љубиша посебно наглашава да „народна епика налази у њему свој живи и изворни изражај". Међутим, иако је убијеђен да се „епика код првобитнијех народа даје боље развити стиховима него ли прозом", ипак му је јасно „да је већ дошло вријеме да се с том првобитношћу опростимо, јер она тежи да нас остарјеле у повојама држи".[16] Сва ова угледања и несналажења помажу нам да исправније и лакше разумијемо и објаснимо то како је Љубиша у свом књижевном раду „с муком ступио на оригиналност", а то се, и да је писац желио, није дало сакрити, јер — „види се".

Према томе, прича *Кањош Мацедоновић* испредена је, уз потпуно свјесно стваралачко опредјељење и настојање, из усменог народног предања, које није баш ни морао да „зна сваки Паштровић", али је то предање смјештено у чврст и тачно одређен историјски оквир. Прича је, међутим, прављена превасходно по угледу на епске народне пјесме, али је цијела истина и то да је умјетник стварао и „међу лучама Његошеве поезије".[17] Све би ово, разумије се, ваљало и да докажемо анализом која предстоји.

---

[14] *Исто*, 174.
[15] Стефан Митров Љубиша, *Наведено дјело*, 95.
[16] *Исто*, 96.
[17] Божидар Пејовић, *Наведено дјело*, 30—35.

Најприје, шта би то било ȕнесено и стилизовано по ȕзорȕ на епскȕ народнȕ пјесмȕ? — Прво и најглавније: основни мотив, прича о мегданȕ између Кањоша и „неке чоечетине фȕрланске", права правцата је тема јȕначке народне пјесме. Кањош, ȕз то, по нечемȕ, а особито по свом положајȕ према дȕждȕ и Млечанима, личи на највећег мегданџијȕ наше народне епике, Марка Краљевића, који се педесетак година раније нашао ȕ сличном положајȕ према сȕлтанȕ и Тȕрцима. Кањош се „предао дȕждȕ" ȕправо зато да би избјегао Марковȕ сȕдбинȕ, која мȕ се, с разлогом, ȕчинила гором од оне која њега очекȕје, мада је и њемȕ ȕнапријед било јасно „да ти је камена погодба с јачијем". Кањош, дабоме, пристаје да цјелива дȕждȕ рȕкȕ, само да га овај „брани од Тȕрака".

То је прижељкивао Кањош, а дȕжд је, опет, као и сȕлтан, Марков господар, мислио дрȕкчије и ȕздао се да међȕ новим невољним поданицима, затреба ли мȕ, може ȕ свако доба наћи „вјерне слȕге" спремне „мријети за дȕжда". Марко је, према нашим народним епским пјесмама, сȕлтанов „посинак", али, ако сȕлтанȕ није потребан, чами каткад и ȕ његовој тамници. Кањоша, кога иначе прогоне и злостављајȕ млетачки жбири, кад дȕждȕ врȕће затреба, Млечани примајȕ изȕзетно срдачно и налажȕ мȕ да међȕ својом браћом, „скоро посињєној", тражи заточника, и то, кобајаги, не поради дȕжда самог, јер би он и међȕ својим Млечанима могао „наћи среда своју замјеницȕ", него поради самих Паштровића, којима се на овај начин жели, ништа мање, него „отворити пȕт славе, поштења и неȕмрлости".[18]

Разȕмије се, Кањош није наиван, осјећа он добро да Латини и не соле, да слажȕ „масне на празне", али мȕ годи оно што они ȕзалȕд покȕшавајȕ да сакријȕ: тј. да сȕ се силно ȕплашили и да ȕ њемȕ и његовој браћи траже спас. То је дирљиви сан поданика о надмоћи над онима којима слȕже, које признајȕ за господаре. Сан о невољама ȕ које моћни господар запада и из којих га нико други не може избавити, нити мȕ бити толико поȕздан и вјеран као ти његови занемаривани и често презрени поданици. Ни Мȕсȕ Кесецијȕ, кад се од цара „одврже ȕ приморје равно", нико не може да савлада до нашега Марка Краљевића, који тако доказȕје сȕлтанȕ како грдно ґријеши што друге више ȕважава и више им вјерȕје, јер од њега нема ни вјернијег ни врлијег. Марко ће то, међȕтим, морати више пȕта да доказȕје, јер моћници брзо заборављајȕ, а и не ȕважавајȕ довољно ȕслȕге и жртве потчињених, па ће тако своју вјерност и вриједност, односно вјерност и вриједност народа коме припада, једном доказивати и ȕ околностима које још више подсјећајȕ на оне ȕ којима дјелȕје Кањош. Некакав Арапин пао под Стамбол и зарекао се:

„Ал' тако ме не родила мајка,
већ кобила, која бедевијȕ,
запросићȕ ȕ цара ћевојкȕ;
јал' ће ми је царе поклонити,
јали ће ми на мејдан изићи!"[19]

---

[18] Стефан Митров Љȕбиша, *Наведено дјело,* 109.

[19] Вȕк Ст. Караџић, *Српске народне пјесме,* књ. II, Београд, Просвета, 1958, 376.

И „чоечетина фурланска" разапне шатор „испред града" и позива дужда на мегдан, а „ако му не изиђе или заточника не пошаље, а он да му преда круну и кључеве блага Светога Марка, и јединицу кћер у жену". Њима је сличан, дакако, и онај Арапин што је пао под Солун и иште од града достојног противника или велики намет и онај срамни данак, који ће у самртнику Дојчилу изазвати гњев, па ће учинити оно што је изгледало немогуће: задњим напорима снаге и воље ослободиће преплашени град невидовне биједе и срамоте.

Марко Краљевић има нечисту савјест због сазнања да служи туђину који га вара и не цијени по заслузи, а слично осјећање мори и Кањоша, односно Паштровиће, па неки предлажу да се отарасе „тијех лажица", па буду слободни и своји. Они сами себе коре што нису „држали за једно уже с осталијем Србима и бранили своју неодвисност на шиљку од мача".[20] Чини се да готово исту горчину налазимо и у Марковом резигнираном пријекору самом себи:

„Тешко мене и тебе, соколе,
лов ловећи с Турци без Србаља,
лов ловећи, криво дијелећи!"[21]

а поготову су горке и опоре ријечи мајке Јевросиме, која је свјесна да се боље и о бога оглушити него о позив турског цара. —

„И бог ће нам, синко, опростити,
а Турци нам неће разумјети".[22]

И у Љубишиној причи „један из народа" говори да је „камена" свака погодба с јачим од себе, али је потпуно свјестан да је она била нужност која се морала прихватити. Стога треба искористити то што је неко и Млечане „ставио у козји рог" без обзира на цијену, јер се таква прилика не може поручити онда кад затреба. Паштровићи су свјесни да су остали усамљени: „Паде Србија, паде Босна... паде зецка бановина", а „шака људи на похарици с мора и са суха" не може успјешно да се носи и рве са моћним непријатељима. Исто је тако и војвода Рајко из народне пјесме[23] свјестан да је остао са својим народом сам у Срему „као суво дрво у планини". Некад је, међутим, било и јунака и снаге готово у свим крајевима нашега народа, а данас „тога нема ниједнога". Исти јецај и исто безнађе се осјећа и код једних и код других, на сличан начин је и саопштено.

Кањош има још ближих рођака у неким муслиманским епским пјесмама, у којима се такође говори о честим и успјешним мегданима људи из наших крајева са разним султановим одметницима и противницима, који га на различите начине уцјењују и киње. Та је сличност вишеструка, а посебно се испољава у томе што и Кањош настоји да својом појавом и раскошним одијелом задиви дужда и његову околину, који, баш као и султан, никако да се

---

[20] Стефан Митров Љубиша, *Наведено дјело*, 110.
[21] Вук Ст. Караџић, *Наведено дјело*, 414.
[22] *Исто*, 353.
[23] Вук Ст. Караџић, *Наведено дјело*, књ. III, 58.

уразуми и већ једном схвати да су му наши људи најпоузданији заточници. Стога он и облачи на се најскупоцјеније одијело, а припасује „мач вуковац у сребрнијем плочама". Колико је Кањошу стало до утиска који ће оставити на Млечане, и поред привидне равнодушности и рекло би се готово ачења оним како је он изгледао наочи „шака јада", види се понајбоље по томе што ће опис свога руха и оружја завршити дубоким и искреним уздахом:

„Ах, леле да бијах височији!"

То што је Кањош мали растом, а велики духом и срцем иде у исту врсту односа које његује и наша народна епска пјесма, која воли да нагласи како неко од кога се то најмање очекује чини подвиге и често надмудри и самога цара. Такав је Милош Војиновић, такав је и Будалина Тале.

Сличност Љубишиног јунака са јунацима наше епске народне пјесме огледа се и у оном најбитнијем, то јест, у томе што и они у сваком погледу испољавају надмоћ, и то не само у односу на цареве отворене непријатеље и противнике већ нарочито у односу на оне притворне смутљивце и улизице, његове тобожње савјетнике и помоћнике, који, у ствари, само своју корист гледају, а праве и вјерне цареве узданице пањкају и мразе цару. Млечани су такође увијек спремни да преваре и потцијене наше људе, па некакав „челавац" презриво говори Кањошу: „Ја знам боље кад спавам него ти кад се разбудиш". Млечани су „старе варалице", па се свим силама упињу да пред Кањошем сакрију истину да међу њима нема Фурлану противника, те да је стога дужд „готов да се освати" с њим „и да му преда господство". Фурлан, говоре они, и није неки јунак, већ обични „вједогоња", смушена и неваљала рђа „којој је омрзло живјети", а пресвијетлом дуждu се не пристоји „каљати руке" о једног таквог противника. Толико препредености и лукавости, ваља рећи, нису имали стамболски противници наших епских јунака, али је Кањош био дорастао и за ову врсту обрачуна:

„Што, пак, тражите дуждu заточника да му одметника посијече, ја мислим, да кад није дично да се с њим дужде сијече, да му није ни дично слати мјести себе другога, јер су то двије срамоте".

Интелектуална надмоћ нашега јунака особито се јасно и бритко испољава у оним духовитим и умним одговорима Млечанима кад га они разочарано укоре:

„Ми се надали да ће нам доћи бољи и виши јунак нег си ти." „Моја Господо", узвраћа јетко Кањош, „бољи и виши пођоше бољијема и вишијема, а ја једва и вас допадох".

Изузетно вјешто, с врло изоштреним осјећањем за посебну врсту духовитости и рескости којом се одликовала ратничко-патријархална анегдота, уграђује Љубиша ту врсту усменог стваралаштва у своје непоновљиво „пучко краснорјечје". Нека несвакидашња хуморна зрачност и духовна свјетлост лебди као ореол око готово сваке Кањошеве ријечи. Снага његовог духа и срца много су импресивније од снаге тијела, можда баш зато што стоје у привидној несразмјери.

Она тако одрјешито избија из оног замаха којим отисне од обале чун којим је допловио до острва на коме ваља да дијели мегдан са фурланском грдосијом. —

„Не требују нам два, — ја ћу се твојим вратити; а теби већ не треба ни чуња: ти си своју чашу испио."

Кад му се сад Фурлан, већ осјетно блијед и заплашен, стане хвалити колико је јунака послао на онај свијет, Кањош ће њему брк у брк:

„Мучи, рђо; ти ниједи јунака још ни видио, камо ли убио . . ."

Новим врлинама блеснуће Кањошев лик кад остане миран пред магичним сјајем дуката, од којих му рекоше да може узети „колико те је вол·а". Не без извјесне театралности, Кањош одмјерено и мирно вади дукат из свога тобоца и убацује у препуну скрињу, говорећи зачуђеним Млечанима:

„Да се из ове скриње диже, а не меће, то би благо брзо нестало: брзо бисте јој дно виђели."

Кањош је, истина, и раније показао да се лако одриче дуката, што га не препоручује особито као трговца, али трговање је, рекло би се, његов узгредни посао, којим се не може стећи јуначка слава и глас, а камоли ући у причу „коју зна сваки Паштровић". То се постиже тек онда ако се у свакој прилици испред личне користи ставља корист колектива коме се припада, ако се мисли на његов образ, на његово осјећање чојства и јунаштва. Стога се он одриче дуката, али:

„Питам", викне Кањош, „да нам не узимате царине ни мрнара, да стојите поштено на погодби коју смо утврдили при предаји . . ."

На овом мјесту ваља напоменути да је осмом тачком уговора између Паштровића и Млечана изричито било речено да Паштровићи нису вољни Млечићима да плаћају порез нити, пак, царину на увоз било какве робе из Венеције, односно на извоз у Венецију било чега што је родило, односно произведено у Паштровићима.

Врло слично поступа и од Травника Цано у пјесми *Цанан буљукбаша и Ракоција,*[24] коме султан за награду што је погубио „угарског краља" нуди такође „благо без хесапа" и уз то везирство над Босном, али он све то одбија, а тражи више повластица и слобода за своје земљаке.

Иначе истицању у први план Кањошеве духовитости, одсуства сваке похлепе и уопште непорочности, више одговара тип приче, него јуначке пјесме, гдје се, додуше, често води и двобој ријечима, али је он најчешће само претходница правом обрачуну који се води другим оружјем.

Рекли смо да се у овој Љубишиној причи осјећа утицај и Његошевог поетског израза и мишљења. О томе је у главним цртама

---

[24] *Муслиманске народне пјесме,* Избор, редакција и предговор Саит Ораховац, Рад, Београд, 1977, 198—255.

и с обзиром на цјелокупно Љубишино књижевно дјело врло проницљиво писао недавно и прерано преминули колега Божидар Пејовић у студији на коју смо се већ позивали у овоме раду.

Љубишин Кањош и Његошев војвода Драшко, ако и нису рођена браћа, по свом начину резоновања, схватању чојства и јунаштва, врло су блиски рођаци. Они својом духовитом и реском бесједом, бистрим оком и хитром памећу показују да ти странци, који нас понекад задиве и лажним бљеском, и нису свијет који би увијек и по сваку цијену ваљало слиједити и опонашати, напротив. И један и други, међутим, имају своје претходнике у јунацима наше народне епике, а ми смо спомињали само оне најизразитије.

Ми се уистини надамо да смо у приличној мјери успјели да расвијетлимо и покажемо какве је све намјере и какве је све узоре имао пред собом Стефан Митров Љубиша кад се прихватио сложеног стваралачког подухвата да нам исприча предање о свом далеком претку Кањошу Мацедоновићу. Основним својим доприносом сматрали бисмо, ипак, то што смо показали како је Љубиша то предање причврстио на сасвим одређене историјске датости, за које се може рећи да су за његово племе, збиља, имале судбинско значење.

Разумије се да сви спомињани узори и учитељи, а било их је свакако и више (Вука Караџића, који је, срећом, ипак, на вријеме стигао у ове крајеве, Вука Врчевића, Љубишиног рођака и пријатеља, марљивог Караџићевог сарадника, и поред свега не бисмо смјели изоставити), сами по себи не би могли створити овако особено и значајно умјетничко дјело да сам Љубиша није био и добар ученик и приповиједач раскошног дара. Права је штета што се књижевним радом бавио једва једну деценију, па и то уз низ других јавних и врло одговорних послова.

Срећним стицајем околности Љубишино је дјело у посљедњој деценији било предметом врло озбиљних научних и критичких расправа и осврјетљења. Захваљујући томе, слика околности у којима је његово дјело настајало многоструко је обогаћена, али је остало још сасвим довољно простора за нове трагалачке напоре, па и за сасвим друкчија виђења неких основних Љубишиних животних опредјељења. Понекад се о њему и у име њега говори много друкчије од онога што је он о себи и своме раду казао сасвим разговијетно.

Нама се, на примјер, чини да је још увијек само дјелимично испитан Љубишин однос према свим облицима усмене народне традиције, а његово се дјело без тога, стварно, не би дало ни замислити. Колико је и како је Љубиша узимао грађу из усмене народне традиције, на који ју је начин дограђивао и уграђивао у своје књижевно дјело, како је фраза народног красноријечја оплодила његово приповиједање — о свему томе, по нашем мишљењу, може се још говорити, а поготову још непосредније. Уз то, посебну пажњу ваља обратити на историјску заснованост Љубишиних приповиједака, јер нас и подаци које смо у овом раду саопштили упозоравају сасвим озбиљно да је наш писац, поред тога што је био пажљив и уман слушалац народних предања, налазио времена и интереса да завири и у архиве.

НАД НЕПОЗНАТОМ ЗМАЈЕВОМ ПЕСМОМ У „ВЕЛИКОЈ СРПСКОЈ НАРОДНОЈ ЛИРИ"

Борђе Перић

Те наше велике и мале песмарице и лире чувају песничке творевине, песме различитог укуса и квалитета, а мерило им је само једно: све су ту уврштене зато што су се певале по некој мелодији, напеву или композицији. Ауторе тих песама залуд ћемо тражити; сви штампани текстови су непотписани и писци непознати. Листајући те мале приручнике за певање наших дедова и бака, над неким текстовима застајемо, сећамо се мелодије, разрешавамо по сећању чији је текст песме. Негде погађамо од прве, негде нам мисао запне и сећање нам прискочи у помоћ, али чешће пута ништа не помаже: ни знање ни сећање; песме прошлости почивају у отменом миру заборава... Понекад нас неки текст дубље заинтересује и покушавамо разним књижевноисторијским средствима да откријемо аутора. Како то изгледа на примеру песме *Југовићи* („Соколови, моји тићи, децо моја, Југовићи...") показаћемо излажући редом онако како је трагање за непознатим аутором те песме текло.

1.

Поменута песма *Југовићи,* односно, по првом стиху — јер лире не дају ни наслове песама — „Соколови, моји тићи...", налази се у „Великој српској народној ЛИРИ" са 2000 песама, која је „највећа и најпотпунија од свију досадашњих". Издата је у Новом Саду, година издања није назначена. На страни 89. наводи се следећи текст:

„Соколови, моји тићи,
Децо моја, Југовићи,
Лазар зове, круна иште
Да идемо на бојиште.

На Косову сабља чека,
Је л' вам жао млада века?
На Косово зове труба,
Је л' вам жао младих љуба?

Коње наше оседлајмо,
Не чекајмо, похитајмо,
Полетимо, погинимо,
Своји своме помозимо!

Огњевити стари Југе,
Добри оче, бојни друже!
За дом мили, за крст свети
Не жалимо ми умрети.

Не жалимо млада века,
Јер нас лепша слава чека,
Ти ћеш с нама, дико мила,
Ми смо твојих девет крила!

Ми смо љубе прегорели,
Боја смо се зажелели,
Нек нас виде сред мегдана —
Ко су деца Југ-Богдана!

Песма је саопштена у одељку II. Даворије, родољубе и домољубе песме. Ради се, дакле, о једној песми историјско-патриотске садржине, која опева онај тренутак пред полазак у песмом опевани бој на Косову. Песма делује као дијалог између девет Југовића и Југ-Богдана, који их (у прве три строфе) позива у страшни бој, на шта му они спремно одговарају (у следеће три строфе) да су све прегорели и да витешки заједно са њим, својим оцем, чекају почетак судбоносне битке. Песма делује као дијалог из неке романтичне опере у којој глумци-певачи с патосом обликују поверене им улоге трагичних јунака из косовске легенде.

Из песме се даље није могао извући ниједан податак, тако да су остала питања: ко је аутор песме, када је испевана, какав јој је главни наслов, где је штампана, како и када се певала и сл. Питања без одговора, а почетак њиховог решавања често пута непредвидљив.

Једно решење, после извесног времена безуспешног трагања, ипак се указало на видику: На много пута у себи понављано питање, ко би могао бити аутор ове песме, одговара — лист „Време". Заиста, овај београдски дневни лист, између два рата, у једном тренутку, на ко зна зашто баш постављено питање у некој наградној игри, одговара:

> „Код Срба веома популарну кантату о Југу и Југовићима „Соколови, моји тићи, децо моја Југовићи" — певао је панчевачки прота Васа Живковић" (на слици).[1]

Као што се види, дошло се лако до решења, али требало је то за сваки случај и проверити. Књижевни историчар зна да је песме заборављеног песника Васе Живковића (1819—1891) сакупио и приредио за штампу песник Милан Ђурчин. Он ће, дакле, узети књигу „Песме Васе Живковића" (Београд, 1907) и потражити поменуту „кантату о Југу и Југовићима". Али на с. 142—144 налази се друга песма, са насловом *Југ Богдан и његови синови*, а на крају (у нотном делу) стоји наслов: *Југовићи* (кантата), композиција Николе Ђурковића

[1] Време, 22. X 1930, бр. 3167, стр. 9.

(1812—1875). Међутим, у целој песми не налази се нигде стих „Соколови, моји тићи", нити било који одломак из наведеног текста песмарице.

Значи, постојале су *две* песме на исту тему: прва, старија, са насловом *Југ Богдан и његови синови* (или *Југовићи)* и са почетним стихом „Каква беда, каква невоља, / Видите ли Мусулмана дивљи рој?" — и друга, млађа, непознатог аутора са првим стихом: „Соколови, моји тићи". Прву песму је спевао песник Васа Живковић, а музику компоновао Никола Бурковић; другу песму — ?

Податак новинара „Времена" није нас упутио на прави траг. Једино што је у томе истина, јесте да се млађи песник инспирисао једном општепознатом темом из српске епике, али да је пре његове песме постојала већ једна и то доста популарна и прилично разрађена у виду кантате, варијација на исту тему. Сличност обају песничких састава јесте што су имале своје композиције. За песму старијег поете познат је и њен композитор, за тајанствену песму млађег непознатог песника није познат ни композитор.

Пошто романтичарских песника српских има сијасет, а композитора српских у периоду романтизма далеко мање, ваљало је тежиште трагања за ауторима песме „Соколови, моји тићи" пренети на поље историје српске музике. После извесног времена, то је дало резултате.

У књизи Владимира Ђорђевића „Оглед српске музичке библиографије"[2] две библиографске јединице односе се на ову песму:

1) *Југовићи.* Под овим насловом у библиографској јединици бр. 2124 стоји да је поменуту песму (бас соло, мушки хор и гласовир) компоновао чешки композитор Вацлав Хорејшек (с. Бехари, Чехословачка, 1839—1874, Беч) и

2) „Соколови моји тићи". Под овим насловом у библиографској јединици бр. 466, поменута песма налази се у књизи: Протић М. Михаило и Станоје Ј. Николић: *Дечје песме* (у 1, 2 и 3 гласа) за нижу основну школу. Београд, Држ. штампарија Краљевине Србије, 1891, на 8-ни, бр. 20. *Соколови* од С. Ј. Ник.(олића). Значи, ову песму је компоновао за певање ђака ниже основне школе Станоје Николић (Крушевац, 1860—1900, Београд), али испод текста песник није потписан.

Пошто је књижевни историчар проверио другу библиографску јединицу са задовољством је констатовао да је то одиста онај текст песме из лире, али је са разочарењем застао видећи да текст није потписан. Остала је друга могућност: проверити јесу ли и *Југовићи* од Хорејшека исти текст песме из лире или опет нешто друго.

Али, то је већ теже било учинити, јер та Хорејшекова композиција никад није штампана, него остала у рукопису. Хорејшек је био хоровођа Земунског српског црквеног певачког друштва, али оно, премда некада веома богато, до данас није очувало своју архиву у целини, тако да се у Земуну не може даље трагати. Срећна је околност што је Владимир Ђорђевић оставио податак да је исту Хорејшекову композицију прегледао у архиву Панчевачког српског

---

[2] В. Р. Ђорђевић: Оглед српске музичке библиографије до 1914. године, Београд, 1969, 230 и 116.

црквеног певачког друштва, најстаријег на Балкану. И заиста, у обимној „Споменици Панчевачког српског црквеног певачког друштва" (1838—1938), коју је писао др Миховил Томандл, пише да је Чех Вацлав Хорејшек био једно време хоровођа и овога друштва („од октобра 1873, па до смрти, 10. децембра 1874"). Поред Хорејшекове биографије налази се и попис његових композиција које се чувају у Панчеву. „Од Вацлава Хорејшека — пише Томандл[3] — чува нотна књижница Певачког друштва велики број његових оригиналних партитура и то: ...*Југовићи* („Соколови, моји тићи") по Јовану Јовановићу-Змају, коју је композицију наградила Српска певачка заједница" итд. Занимљиво је да је Томандл на с. 187. Споменице донео фотографију прве стране композиције *Југовићи* испод које пише: „Оригинална партитура *Југовићи* од В. Хорејшека". Голим оком може се на фотографији прочитати главни наслов песме *Југовићи,* а испод тога у заградама лупом се може разабрати — (J. J.), дакле, J(ован) J(овановић). Најзад, добили смо одговор на питања: ко је песник непотписане песме у лири „Соколови, моји тићи", ко је композитор (има их два) и како гласи главни наслов ове песме. И ту би се прекинуло даље трагање за идентитетом једне песме из лире, да није дошло до још једног неспоразума који је изазвао ново узбуђење. Наиме, у главном делу *Песме* (Сабрана дела Змаја Јована Јовановића), Издавачка књижарница Геце Кона (Београд, 1933) — ове песме *нема.*

Значи ли то да је ово *непозната* песма Јована Јовановића?

2.

Како се то могло догодити?

Пошто песма *Југовићи,* коју је по Томандловом сведочењу написао J(ован) J(овановић) — „Змај" је добио тај надимак тек 1871, како га је, према тврђењу проф. М. Лесковца, „први прозвао Борђе Рајковић" — није никада штампана, значи да је директно дата В. Хорејшеку на руке да је компонује. Отуда искрсава питање да ли су се Јован Јовановић и хоровођа Земунског и Панчевачког певачког друштва лично познавали и када је то могло бити? Ништа се не противи претпоставци да су се они негде срели, да је Змај дао композитору своју песму коју могуће није имао у другом примерку и да је касније, када је своје песме сакупљао у песничке збирке, заборавио на њу. Одговор на питање када су се песник и композитор упознали, решио би годину настанка песме *Југовићи.* Нешто о томе да се наслутити из појединих навода М. Томандла у поменутој панчевачкој Споменици.

Наиме, поред Уједињене омладине српске, основана је 1869. Српска певачка заједница која је имала задатак да окупи сва певачка друштва и да шири, како српску песму, тако и музичку културу уопште по Српству са обе стране Саве и Дунава. У ту сврху, одбор Српске певачке заједнице је сваке године расписивао награде за

---

[3] М. Томандл: Споменица Панчевачког српског црквеног певачког друштва (1838—1938), Панчево 1938, стр. 186.

успеле композиције у српском и народном духу, а угледни композитори би пресуђивали која је од њих најбоља.

„Већ на седници од 7. септембра 1870 — писао је Томандл[4] — расписао је деловодни одбор Заједнице стечај за три композиције у српском духу, остављајући композиторима на вољу да сами по својој вољи изаберу песме, ставивши им у изглед новчане награде и то: за прву 5, за другу 4, а за трећу 3 дуката, с тим да ће оцену о композицијама изрећи признати стручњаци. Рок за доставу композиција би одређен за крај фебруара месеца 1871. године. Поводом овог стечаја, приспело је 13 композиција. Све су композиције отпослате на оцену Арношту Бохабоју Товачовском у Бечу." Товачовски је предложио које би композиције требало наградити, али се у својим примедбама осврнуо „и на три друге композиције" и „за трећу, под насловом *Девет Југовића* навео да је „rein wälsche Bänkelsängermusik, die auch Recht anspruchsvoll auftritt und sich breit macht"."[5]

„Да би се удовољило и другом закључку скупштине — пише даље Томандл — Деловодни одбор је у октобру 1871. расписао три награде по пет дуката за три српске и у српском духу компоноване песме. На тај стечај приспело је девет композиција и оне су опет биле достављене Товачовском на оцену, који је предложио за награду само једну композицију и то *Југовићи* од Ваплава Хорејшека . . ."[6]

Дакле, песма је написана пре октобра 1871, када се Јован Јовановић и налазио у Панчеву као лекар. Није још јасно из горњих навода да ли су *Девет Југовића* и *Југовићи* иста песма, а ако би било тако, онда значи да је ова песма написана крајем 1870. или почетком 1871. године. У Новом Саду су 1871. године изашле „Све дојакошње песме Јована Јовановића", али текст ове песме ту није саопштен. Да га је песник имао при себи, сигурно да би га и објавио, али га, вероватно, није имао . . .[7]

60-тих и 70-тих година у моди су биле тзв. „беседе", приредбе на којима је омладина певала, рецитовала, свирала и играла. „На беседама — вели Томандл — у том периоду певане су, поред некојих већ раније наведених, ове нове песме: *Југовићи* . . ."[8] итд. У прилог томе да је ова песма 70-тих година била извођена на беседама у Панчеву и Земуну говори и податак да је текст *Југовића* штампан, без потписа аутора, у календару за народ *Србин*.[9] Што се популарности тиче, ипак се може рећи, да је ова песма у Хорејшековој ком-

---

[4] М. Томандл, исто, 177.
[5] М. Томандл, исто, 177—8.
[6] М. Томандл, исто, 180.
[7] В. Хорејшек је, како вели М. Томандл, у поменутом делу на стр. 185, „био учитељ музике и хоровођа у Земуну, одакле је дошао у Панчево" на упражњено место хоровође Панчевачког српског црквеног певачког друштва (од октобра 1873 до новембра 1874). Према томе, Змај и Хорејшек су се срели у Земуну (или Панчеву) неком приликом. Хорејшек је компоновао и друге Змајеве песме: „Кад пролеће . . ." (за мушки хор), „Селим-бег" (за мушки хор), „Тајна љубав" и „Имам песме ако немам злата" — све и данас у рукопису, а Ђулић „Тијо ноћи" је штампао.
[8] М. Томандл, исто, 188, у фусноти.
[9] *Србин*, календар за народ, издаје Милош Грабовачки, у Земуну 1873, одељак V. Песме за певање, бр. 6 (без ознаке аутора).

позицији била највише позната певачима певачких друштава, јер је сложена, компликована за извођење.

Тек 90-тих година прошлога века појавила се врло лака и певљива композиција учитеља Станоја Николића компонована за ђаке нижих школа. Крушевљанин из постојбине кнеза Лазара осетио је и проживео текст боље него странац Хорејшек, па је стога настала једна искрена, а притом лака за памћење и извођење, композиција, коју су сви прихватили. Ђаци су је научили у школи од својих учитеља, и то ђаци ниже основне школе у Србији, а песму су од њих чули и научили и старији, тако да су песму знале све генерације. Развојем гимнастике тзв. „соколства" између два рата, ову песму су прихватили као своју гимнастичари широм уједињене Краљевине Југославије. Томе у прилог говори податак да се мелодија ове песме налази у књизи „Соколска песмарица", саставил Фердо Јуванес, в Љубљани, 1926. Песма је, захваљујући мелодији, ишла и дубље у народ, о чему говори и ова варијанта забележена у народу Лике:[10]

СРБИН СЕ МУШКИ БОРИ

Дјецо моја Југовићи,
Соколови, сиви тићи!
Бефел стиже, борба иште
Ајмо, дјецо, на бојиште.
На бојишту свира труба
Је л' вам жао младих љуба?
Љубâ смо се наљубили
И боја се зажелили.
На бојишту сабља звечи
Ево, бабо, наше ријечи:
Нека знаде турска нана
Да су Срби она грана
Од свакога већ тргана,
Али никад потргана;
Да су Срби вјечно цвијеће
Што увенут никад неће.
Нека змије на нас сичу,
Нек топови на нас ричу,
Нек нас бије бог и пако
Покорит нас неће лако,
Јер се Србин мушки бори,
Ко ће њега да покори!

Као што се види, овде је народни певач у другој половини песме додао нове стихове којих у песми „Соколови, моји тићи" нема.

Према томе, Змајева песма *Југовићи* („Соколови, моји тићи") била је врло популарна у српској прошлости, певала се са одушевљењем у свим друштвеним срединама, а да се већ давно није знало ко је њен аутор . . .

---

[10] Народне пјесме Кордуна, сакупио и уредио Станко Опачић-Ђаница, Загреб 1971, бр. 18, стр. 64. и 444: Биљешке о поријеклу пјесама: „Записао 1967. године Перо Рокнић, пуковник ЈНА у Перни, Вргинмост."

ЈОШ ЈЕДАН ПРЕВОД ПЕТЕФИЈЕВЕ ПЕСМЕ
EGY GONDOLAT BÁNT ENGEMET

Борђе Чаки-Перић

У *Зборнику МС за књижевност и језик* (1978, књ. XXVI, 2, стр. 267—288) објављена је студија С. Бабића и др М. Микеш под насловом „Прилог проучавању српскохрватских превода Петефијеве поезије". У наведеној студији исцрпно се анализира шест препева чувене Петефијеве песме *Egy gondolat bánt engemet*. Поред тамо саопштених препева постоји још један, који је рађен једанаест година раније од препева Велька Петровића. То је препев београдског песника Божидара Ковачевића, који је под насловом *Једна ме мис'о стално тре* уврштен у „Читанку за III и IV разред гимназије" Вида Латковић (Београд 1946, 149—150). Овај препев није пре тога нигде штампан, него је рађен, на захтев В. Латковића, специјално за ову читанку. Препев гласи:

ЈЕДНА МЕ МИС'О СТАЛНО ТРЕ...

(1846)

Једна ме мис'о стално тре:
зар на душеку да се мре?!
Зар увенути као цвеће
које нагриза црв из потаје,
угасити се попут свеће
сред усамљене пусте одаје?
Ја нисам жељан смрти лаке,
спаси ме, Боже, смрти оваке!
Дај да сам дрво које муња згроми
ил' бесни вихор до корена ломи,
поносна стена коју обара
с врхунца у дол гром што небо пара.

Кад потлачена раја целог света
пружившн руке жуљевите, црне,
поломи јарам, радосно нагрне
с црвеним стегом на улице ишета,
с усана њених кад парола пр'не:
„У бој за братство и слободу света!",
и кад се свуда тај поклич заори, —
једнога дана

против тирана
са свију страна крене да се бори,
у такав дан бих ја желео пасти
на пољу части.

Нека ми крв сва у небо шикне,
последњи поклик нек ми дух ускликне,
нека га заглуши челика пој
и труба звук и топова гром,
и нека преко тела мог
на коњима летећи у бој
извојште слободу робљу мученом —
и тамо нек ме оставе смрвљеног.

А кад покупе расуте кости
у часу велике народне жалости,
док марш посмртни у сва срца бије
и застава се у црнини вије, —
у заједничку раку нека ставе
јунаке који положише главе,
дадоше лепи живот и своја млађана лета
за човечанство,
за тебе —
Слободо целога света!

Занимљиво је запазити да је овај препев Б. Ковачевића и нехотице настао и штампан у часу стогодишњице постанка ове знамените Петефијеве песме.

Пошто је ово издање Латковићеве „Читанке" данас већ ретко, а да би и овај препев био на окупу и употпунио поменуту студију, саопштавамо га у сагласности са аутором препева.

ИЛИЈА И. ВУКИЋЕВИЋ

— ЖИВОТ И РАД —

Милоје Р. Николић

ПРЕЦИ

Према породичном предању преци Илије Вукићевића потичу из Црне Горе, из које су почетком XVII века прешли, преко Рашке, у Србију[1]. Прва већа група Вукићевића населила се у Опарићу, близу Јагодине (данашњег Светозарева); друга у шумовитим и таласастим пределима Шумадије; трећа у околини Сомбора. Према писаним споменицима, Вукићевића је заиста било у Црној Гори, и то: у Боготи, Врањини[2], Бјелопавлићима и другим местима. Вукићевићи из Бјелопавлића сада живе у шумадијским селима некадашњег лепеничког среза, и то: у Губеревцу (данашњим Борцима), Доњим Јарушицама, Лукању (данашњем Бурђеву) и Светлићу[3].

Поморавље је било погодно не само за сточарство већ и за земљорадњу и трговину, па је зато у Опарићу и његовој околини остао велики број припадника племена Вукићевић. Временом, многи су од њих постали чиновници и трговци, па су почели своју децу школовати и спремати за боље позиве него што су их сами имали. Јагодина у то време није имала гимназије, те су Вукићевићи своју децу слали на школовање у Крагујевац. Као први њихови ђаци помињу се Стефан, син Симе Вукићевића, чиновника из Опарића, који је школске 1838/1839. године завршио први разред, и Јован, син Димитрија Вукићевића, марвеног трговца из Опарића, који је школске 1839/1840. године свршио пети разред у Крагујевачкој гимназији.[4]

Из Опарића је и Илија Вукићевић, деда нашег приповедача. Нема сачуваних података када је он рођен и које је школе у Србији учио, али се зна, према породичном предању, да је као српски официр војну академију свршио у царској Русији. По повратку из иностранства, Илија је био на разним дужностима у војсци, а 1863. године

---

[1] Вукићевић-Пандуровић, Софија, из Београда, синовица Илије Вукићевића, дала ми је написане податке о пореклу својих рођака, на чему јој се и овом приликом захваљујем.

[2] Јовићевић, Андрија: *Ријечка нахија у Црној Гори,* 1911. „Српски етнографски зборник", Београд, књ. 15, стр. 501—503.

[3] Радивојевић, Тодор: *Лепеница,* 1911. „Српски етнографски зборник", Београд, књ. 15, стр. 217.

[4] *Споменица Мушке гимназије у Крагујевцу,* Крагујевац, 1934, стр. 485.

постао је начелник II класе Среза левачког, чије је седиште било у Рековцу[5], и у полицијској струци остао до краја свога службовања. Током 1867. године добио је и прву класу[6], а следеће године је пензионисан, мада је имао намеру да још коју годину остане у служби.

Илија Вукићевић имао је три сина: Ивана, Атанасија-Тасу и Петра. Као школован човек омогућио је својој деци да стекну пристојно образовање и да постану први људи међу Вукићевићима. Иван, отац нашег приповедача, постао је судија, Таса порески, а Петар поштански чиновник.

По завршетку школовања браћа су се разишла и сваки је пошао својим животним путем.

РОДИТЕЉИ

Из Иванове кодуит листе за 1872. годину[7] види се да је те године имао 36 година, што значи да је био рођен 1836. године. Поред тога, у њој се налазе и подаци о његовом школовању и дотадашњем службовању.

Иван је у Београдском лицеју свршио правне науке. Своју чиновничку каријеру започео је као практикант Окружног суда Округа београдског, који се онда звао Суд округа београдског. Према тадашњим законским прописима, и факултетски образовани чиновници полазили су од овог звања да би на тај начин могли да упознају све врсте послова. У том неуказном звању Иван је провео само четири месеца, а потом је 29. јануара 1863. године постављен за привременог писара III класе Окружног суда у Зајечару, где је било празно место, јер су сва места по судовима била систематизована. У том суду остао је само 13 дана, па је, по потреби службе, премештен у Окружни суд у Јагодини.

Доласком у овај суд добио је, 19. децембра 1863. године, и сталност. Наиме, сталност у служби стицала се после ваљане провере сваког привременог чиновника. Као вредан и способан правник, Иван је 1. августа 1864. године постављен за писара II класе Окружног суда у Крагујевцу. Иван је у Крагујевцу службовао до 7. марта 1865. године, када је поново враћен у Јагодину, у град своје младости. Међутим, да би добио наредно унапређење, отишао је 16. августа 1868. године у Окружни суд у Књажевцу, где је добио звање секретара II класе, после кога се добијало звање судије.

У овом суду није остао ни годину дана, па је, по потреби службе, премештен у Окружни суд у Пожаревцу. Ту је сачекао да се упразни прво судијско место у земљи, па је тако 19. августа 1869. године постао члан III класе Окружног суда у Ваљеву, тј. добио је почетно звање судије. У овом граду Иван се задржао скоро две године. Одатле је, по молби, премештен за судију Окружног суда у Смедереву. Међутим, ни у овом месту није се дуго задржао, јер је

---

[5] *Државни шематизам* за 1864. годину, стр. 42.

[6] Исто, за 1868. годину, стр. 52.

[7] Државни архив Србије, у даљем тексту ДАС, Министарство правде, бр. 75/1873, Ф. XIV ред 11/72.

14. октобра 1871. године отишао за судију Окружног суда у Јагодини, у коме је затекао Димитрија Каракостића, као председника, и Миленка Тимића, Милана А. Јоксимовића и Милоја С. Јовановића, као судије.

Из тога времена сачувана је и оцена Иванова рада у томе суду, коју је, поред осталога, председник унео у његову кондуит листу, и она гласи: „Способности је врло добре; врло приљежан на послу; није осуђиван; највише склоности има за судску струку; осим српског не зна више ниједан закон; у вршењу Христове дужности добар; годишња му плата износи 500 талира, без додатка".

Иван је остао у Јагодини пет година и стекао право на унапређење у вишу класу. Пошто је такво место по систематизацији било слободно на другом крају Србије, он је током 1875. године постављен за члана II класе Окружног суда у Шапцу.[8] После пет година проведених у овом суду Иван је затражио и добио, 1880. године, место члана I класе Окружног суда у Јагодини[9], у коме је од некадашњих својих познаника затекао само судију Миленка Тимића. У овом граду Иван је намеравао да проведе остатак свога живота, пошто су судије I класе, по обичају, најчешће остајале у оном месту у коме су то звање добиле, изузев ако није било личних жеља или неких посебних разлога.

Међутим, током 1881. године дошло је до формирања Првостепеног суда у Врању, у који је требало, с обзиром да је Врање тек 1878. године било ослобођено, да дођу за судије најспособнији и најповерљивији људи, па је за председника тога суда постављен Светозар Десимировић, а за судије: Иван Вукићевић, Живко Борђевић и Михаило З. Јовановић[10]. Тај погранични град допао се судијама, не само Ивану већ и осталима, те се особље суда није мењало све до 1889. године, када је за председника суда дошао Вучко К. Борђевић. Тада су судије биле: Иван Вукићевић, Живко Д. Борђевић и Агатон Брајевић[11]. Следеће године Иван је пензионисан у Врању због болести, где је убрзо и умро 1890. године, не сачекавши ни решење о својој пензији.

Иван Вукићевић био је „благе нарави, тих и пажљив човек. Говорио је мало, али кад је причао, имао је у себи нечега што је пажњу привлачило", вели о њему Љубомир Јовановић, позивајући се на једну породичну белешку[12]. Као судија био је ваљан и вредан, о чему сведочи његова наведена оцена из 1872. године. Судијски позив одузимао му је много времена, јер у оно доба није било нижих судова на које би се могли пренети извесни послови, као, на пример, увиђаји на лицу места због неког грађанског спора или истрага разних кривичних дела. Слободно време проводио је највише у својој кући, међу децом или пријатељима, а каткад у лову, што му је

---

[8] *Државни шематизам* за 1875. годину, стр. 30.
[9] Исто, за 1881. годину, стр. 99.
[10] *Шематизам Краљевине Србије*, за 1882. годину, стр. 36.
[11] Исто, за 1889. годину, стр. 31.
[12] Јовановић, Љубомир: *Илија И. Вукићевић. Живот и рад*. „Људско срце", Београд, 1901, Српска књижевна задруга, књ. 68, стр. V.

била једина разонода после напорног рада у суду. Иначе, волео је да се лепо облачи, и увек је имао, као већина судија, дугу неговану браду и бркове, што потврђују и његове сачуване фотографије.

На крају, треба рећи још и то да је Иван, као и отац му Илија, био одан кући Обреновића и, сасвим разумљиво, поверљив чиновник владајућих режима. О томе најбоље говори то што је као млад дипломирани правник добио прво место баш у Београду, у коме је 1862. године свакако доживео и његово бомбардовање, и што је често службовао баш у Јагодини, било по молби, било по потреби службе, дакле у граду у коме је одрастао и који је самим тим волео више од осталих места у Србији.

Софија, Иванова жена, била је најстарија ћерка Стоје и Стојка Димитријевића, благајника Министарства финансија, из Београда, пореклом Пожаревљанина, како тврди Софија Вукићевић-Пандуровић, унука Иванова. Као чиновничко дете, Софија је завршила неку школу, у којој је стекла довољно знања и образовања које се у оно доба пружало женској деци. Са своје стране, мајка јој је научила како се води домаћинство. И поред посла у својој кући, Софија је налазила времена да прочита по коју књигу. Иначе, била је друштвена и имала дар лепог причања, што је од ње наследио и наш приповедач, Илија Вукићевић. Љубомир Јовановић, који је дуго живео под њеним кровом и лично је познавао, каже да је као и „мајка Лазе Лазаревића, и она много утицала на сина и да је од ње доста примио. То је умна, врло жива, необично духовита и речита жена, пуна причања".

Иван и Софија имали су три сина: Илију, Велимира и Милана. Сва тројица су свршили факултет, и то: Илија и Велимир филозофски, у Београду, а Милан медицински, у иностранству. Илија је био професор и књижевник, Велимир професор и политичар, па је као такав у своје време бивао и министар и председник министарског савета; Милан је био и умро као лекар. Сва три Иванова сина су се оженила, али само од Велимира и Милана има данас живих потомака.

Иван је пензионисан указом од 19. маја 1890. године, а умро 19. јуна те године и сахрањен на Шарпаначком гробљу у Врању[13].

Софија се, ради школовања Велимира и Милана, после мужевљеве смрти преселила у Београд, у Улицу два бела голуба бр. 33 (Ова се улица тако звала по чувеној кафани која је била на месту где је данас зграда Радио-Београда. Доцније је променила име у Светогорску, па у Битољску, затим у Жоржа Клемансоа, а данас је Улица Лоле Рибара). На дан 12. октобра 1890. године Софија је писмено затражила од Министарства финансија да донесе решење о пензији њеног мужа Ивана, приложивши за то потребна документа. На дан пензионисања, Иван је имао 27 година, 3 месеца и 20 дана државне службе и плату од 4.000 динара годишње, па му је, према томе, решењем Министарства финансија од 31. октобра исте године и одређена пензија од 2.984,44 динара годишње, односно 248,70 ди-

---

[13] Књига рођених и умрлих у Врањској општини за 1890, бр. 158.

нара месечно, почев од 26. маја 1890. године. Поред пензије, Софији је исплаћена и једна посмртна пензија[14].

После завршеног школовања њених синова, Софија је живела са Илијом, а после његове женидбе са сином Миланом, и умрла 1908. године у Рачи Крагујевачкој, где је овај тада био срески лекар.

ДЕТИЊСТВО

Почетком јула 1866. године Иван је, за време свог годишњег одмора, одвео Софију из Јагодине у Београд, код њених родитеља, да би се тамо породила.

Тако се Илија Вукићевић, уместо у Јагодини, родио у Београду 3. августа 1866. године, по старом, односно 15. августа по новом календару, и на крштењу, које је обављено 13. августа те године у цркви Светога Марка, добио дедино име. Обред крштења обавио је месни свештеник Спиридон Нешић, а кум му је био Ђорђе Нешић, ученик III разреда гимназије[15].

После крштења породица се вратила у Јагодину. С обзиром да им је прво дете још као мало умрло[16], оба су родитеља маломе Илији поклањала посебну пажњу и нежност, из бојазни да се са њим не деси као са њиховим првенцем. Та брига око малога Илије нарочито се истицала приликом Иванова премештаја из једног града у други.

---

[14] ДАС, Министарство финансија КН° 12248 и 12766, КФ XI—168/90.

У ИМЕ
ЊЕГОВОГ ВЕЛИЧАНСТВА
АЛЕКСАНДРА I

по милости божјој и вољи народној
КРАЉА СРБИЈЕ
МИ КРАЉЕВСКИ НАМЕСНИЦИ

На предлог Нашега Министра Правде и по саслушању Министарског Савета, а на основу тач. б, члана 19. закона о судијама и последњег одељка чл. 158. Устава, с погледом и на решење опште седнице Касационог суда од 19. маја ове године, решили смо и решавамо:

да се Иван Вукићевић, судија првостепеног врањског суда, стави у стање покоја с пензијом, која му припада по годинама службе.

Наши Министри Правде и Финанције нека овај указ изврше.

19. маја 1890. године
Београд

Јов. Ристић
К. С. Протић
Ј. Бели-Марковић

Министар правде,
М. Кр. Борђевић

Министар финанције,
Др М. Вујић

Поред указа, у овом предмету налази се Софијина молба министру финансија ради регулисања пензије њеног мужа, као и министрово решење о висини пензије.

[15] Извод из Књиге крштених цркве Светог Марка у Београду од 19. августа 1875. године — ДАС, Министарство просвете Ф. IX—43/1877.

[16] Живановић, Јеремија: *Илија Вукићевић. Живот и рад.* Предговор уз *Целокупна дела* II, Београд [1929], стр. XI.

У таквим приликама мајка би сву своју пажњу посветила само њему — бринући се да јој син у путу не озебе, — док се отац сâм старао око пресељења. Он би најпре у новоме месту нашао већи стан, у коме би једна соба била за сина, а друга за њега и жену, па је тек онда приступао сељењу породице.

ОСНОВНА ШКОЛА У ЈАГОДИНИ

Јагодина је у време рођења и школовања Илије Вукићевића била у трговачком успону. У овом равничарском граду претежно се развијала трговина стоком и сточним и пољопривредним производима, а поред тога и индустрија пива.

Као дете са развијеним интелектуалним особинама, Илија је пре својих вршњака показао интерес према књизи и, према томе, почео раније да учи основну школу. У родитељској кући имао је све услове да ради на књизи више него његови вршњаци, а по потреби да има и приватне наставнике. Прве основе у српској азбуци пружила му је мати као довољно писмена жена.

Али, због честих премештаја његовог оца из града у град не зна се у коме је месту започео основно школовање, нити какав је успех показивао у појединим разредима, тј. у прва три. Међутим, четврти разред похађао је Илија у основној школи у Јагодини, у граду свога детињства, и свршио га с одличним успехом код учитеља Павла Јеврића[17]. Како Јеврић није издао сведочанство на одређеном формулару, то се не види успех из појединих предмета у четвртом разреду. Све ово наводи на претпоставку да је мали Илија приватно учио прва три разреда основне школе.

ГИМНАЗИЈА

А. У *Шапцу*

Шабац је у оно време био други по величини град (после Крагујевца) у унутрашњости Србије. У њему је цветала у првом реду трговина, а делимично занати, нарочито после другог српског устанка, што је допринело његовом брзом развоју. Пре доласка породице Вукићевић у овом граду су постојале многе установе које су говориле о његовом успону, као на пример: нижа гимназија, окружни суд, болница, апотека и друге.

Са родитељима дошао је у Шабац 1875. године и Илија. По завршетку основне школе била је жеља његових родитеља, а и његова, да се упише у гимназију и настави даље школовање. Илија се, почетком школске 1875/1876. године пријавио Шабачкој нижој гимназији ради полагања пријемног испита за упис у први разред гимназије. Тада се гимназија налазила у „преком шору", у доцнијој Ма-

---

[17] Сведочанство од 30. јуна 1875. године, које се налази под истом сигнатуром као у напомени бр. 15.

сариковој улици. У тој згради биле су: учионице, кабинети, библиотека и наставничка канцеларија[18].

После положеног пријемног испита Илија је почео посећивати предавања у гимназији, мада се из крштенице, коју је приложио, видело да нема довољно година за упис у гимназију. Наиме, према ондашњим прописима, директор гимназије није смео да га упише као редовног ученика у први разред гимназије нити да му дозволи даље похађање часова ако нема пуних десет година старости. Не желећи да једног доброг ђака одстрани од школе, директор се 10. септембра 1875. године обратио писмом министру просвете и изложио му како су Илија Вукићевић и Мијаило Ристић на пријемном испиту показали потребан успех за упис у гимназију и почели да посећују предавања, без поднетих крштеница. Међутим, кад су их добили и донели у школу, утврђено је да ова два ђака немају по десет година, па је молио да се донесе министрова одлука којом би им се изузетно одобрио упис у школу. Министар је 22. септембра те године известио директора да Ристић може да се упише у први разред гимназије пошто кроз петнаест дана пуни десет година, а Вукићевић не може зато што је превише млад, јер је „више од 10 месеци изостао иза прописана узраста, у којем се по закону примају ученици у гимназијске заводе"[19], што значи да је тада имао само девет година и два месеца.

После овакве министрове одлуке, која се није могла мењати, Илији није остајало друго но да се код куће спрема и доцније приватно полаже први разред гимназије. Он је одржавао везу са друговима из првог разреда и код куће учио оно што су они учили у школи. Али, у међувремену, настале су ратне прилике и та школска година му је пропала.

Током школске 1876/1877. године није било предавања за редовне ученике, већ само у месецу јуну 1877. године за поновце. Да би надокнадио изгубљено време, Илија се писмено обратио директору Шабачке ниже гимназије и молио да буде примљен у школу, ако не као редовни оно бар као приватни ученик. Професорски савет, пошто га је познавао још са пријемног испита као даровитог ученика, допустио му је да долази на предавања за поновце, с тим да на крају школске године полаже испит из свих предмета који се по наставном плану и програму предају у првом разреду. Илија је редовно похађао сва предавања за поновце и спремао се за испите који ће после тога доћи. Али, баш уочи самих испита, стигао је у школу распис министра просвете и црквених послова који му је то онемогућавао, те није могао да изиђе на испит.

На почетку нове школске године Илија се поново обратио директору Шабачке ниже гимназије и тражио од њега одобрење да полаже приватно први разред. Познајући добро Вукићевићев случај, директор Шабачке ниже гимназије, Јован Борђевић, обратио се писмом министру просвете и детаљно му објаснио да код Вукићевића „није намера, да *добије* једну годину према другим редовним ученицима, који су је због рата морали *изгубити*, него му је једина бри-

---

[18] *Споменица Шабачке гимназије*, Шабац, 1938, стр. 207.
[19] ДАС, Министарство просвете, ПБр. 5148/75, Ф. X—97/1875.

га, да место *једне* године, коју је по закону морао изгубити, не изгуби и *другу* због рата". Директор је даље молио да се изузетно дозволи Илији Вукићевићу, ако положи све испите из првог, да се може уписати у други разред гимназије. Пошто је размотрио овај предлог, министар је усвојио директорово образложење и, 28. августа 1877. године, известио га „да приватни ученик Илија Вукићевић може полагати испит из предметâ првога разреда, па ако покаже добар напредак, да пређе у старији разред"[20].

По добијеном министровом одобрењу, Вукићевић је у Шабачкој нижој гимназији положио први разред као приватни ученик и школске 1877/1878. године уписао се у други као редовни.

Пре но што је Илија Вукићевић пошао у средњу школу, она је доживљавала своју реформу. Наставним планом од 14. августа 1873. године желело се да се средњој школи дâ више позитивистичко обележје, и зато је дошло до груписања старих и увођења нових предмета. Према том плану[21], учили су се ови предмети: наука хришћанска у I и II разреду са по два часа, а у III, IV, V и VI са по једним часом; српска граматика предавала се у I, II и III разреду гимназије са четири часа недељно; словенска граматика у IV разреду са по три часа; теорија прозе и поезије у V разреду са по три часа недељно; историја српске књижевности у VI разреду са по три часа недељно; српска историја у IV разреду са по 4 часа недељно, а општа историја у V разреду са по четири часа недељно, а у VI са по пет часова недељно; политички земљопис у I и II разреду са по четири часа недељно; јестаственица (зоологија, ботаника, минералогија) у II, III и IV разреду са по два часа недељно; популарна физика у III разреду са по три часа недељно; математички и физички земљопис у IV разреду са по три часа недељно; аритметика у I, II и III разреду са по четири часа недељно; практична геометрија у III разреду са по три часа недељно; математика (алгебра и геометрија) у IV разреду са три, а у V и VI разреду са по четири часа недељно; експериментална физика с основ. хемије и механике у V и VI разреду са по три часа недељно; немачки језик у I разреду са по једним часом недељно, у II, III и IV разреду са по четири часа недељно, у V разреду са по два часа недељно, а у VI разреду са једним часом недељно; латински језик у V и VI разреду са по четири часа недељно; француски језик у V и VI разреду са по четири часа недељно; краснопис у I и II разреду са по два часа недељно и цртање у I, II, III, IV, V и VI разреду са по четири часа недељно. Укупно недељно оптерећење часова износило је у I разреду 23 часа, у II 26, у III 24, у IV 24, а у V и VI разреду 29 часова. Реформа средње школе није остала на томе, већ је дошло до нових измена и допуна наставних планова и програма, па и до увођења и VII разреда, крајем 1873. године. Самим тим, дошло је до новог распореда предмета у 1874. години, по коме се српски језик предавао у VII разреду са још четири часа; латински и француски у V и VI са по два, а у VII разреду са по шест часова; немачки језик добио је у VII разреду два часа недељно.

---

[20] Исто, ПБр. 3507/77, Ф. IX — 43/1877.

[21] Типа, Петар: *Гимназија Краља Александра I у 19 веку*. „Извештај гимназије за школску 1899", Београд, 1900, стр. 111.

Наравно, и остали предмети, као на пример математика, добили су повећан број часова[22].

Кад се Вукићевић уписао у Шабачку нижу гимназију, затекао је у њој ово особље: Јована Борђевића, директора и професора историје Срба и опште историје; Косту Вујића, професора српског језика у I, словенског језика, немачког језика у II, III и IV разреду; Стевана Мирковића, професора рачунице, алгебре и практичне геометрије; Буру Козарца, професора зоологије, ботанике, минералогије и физике, Атанасија Вучковића, професора грађанског земљописа, математичког и физичког земљописа, хемије и немачког језика у I разреду; Димитрија Трифуновића, учитеља хришћанске науке, Косту Јездића, учитеља цртања, краснописа и гимнастике; Косту Војновића, учитеља нотног певања[23].

У идућој школској години дошло је до промена у наставном особљу: директор Јован Борђевић премештен је у Београд, а за директора постављен је професор Бура Козарац. Од нових наставника дошао је Милан М. Максимовић, професор српског језика, историје Срба и опште историје[24].

Школске 1879/1880. године, када је Илија Вукићевић био у IV разреду, наставно особље Шабачке ниже гимназије било је следеће: Бура Козарац, директор и професор немачког језика у I, III и IV разреду; Стеван Мирковић, професор рачунице, алгебре и практичне геометрије; Владимир Карић, професор земљописа, историје Срба и опште историје; Милош Миловановић, суплент српског и словенског и немачког језика у II разреду; Ранко Петровић, предавач јестаственице, физике, хемије и космографије; Димитрије Трифуновић, учитељ науке хришћанске; Бура Врбавац, учитељ цртања и краснописа; Коста Војновић, учитељ нотног певања, и Коста Јездић, учитељ гимнастике[25].

Шабац као трговачко место имао је нижу гимназију, тзв. „полугимназију", са стеченом традицијом основану школске 1838/1839. године, чији су наставници били добри стручњаци и педагози. У овој школи посебно су се истицали директори Јован Борђевић и Бура Козарац. Јован Борђевић познат је у првом реду као књижевник, који је, поред осталога, основао Народно позориште у Новом Саду и у Београду и написао химну Краљевине Србије. Као директор ове школе настојао је да јој обезбеди одговарајућу зграду и потребна учила за рад са ученицима. Био је не само добар васпитач већ и човек добре душе, па је као нежења волео сву децу. Тако је своје сестриће: Стевана, Јована и Андреју Сремац извео на пут. За време његовог службовања у овом граду обишао га је једном приликом и Стеван Сремац као ђак. Као способан наставник, Борђевић ће доцније постати професор Велике школе, па и министар просвете и црквених послова у Авакумовићевој влади[26]. Не мање је био значајан Бура Козарац као директор Шабачке ниже гимназије. Поред

---

[22] ДАС, Министарство просвете, ПБр. 4523/74. Нефасцикулисано.
[23] *Државни шематизам* за 1878. годину, стр. 38.
[24] Исто, за 1879. годину, стр. 45.
[25] Исто, за 1880. годину, стр. 45.
[26] Ковачек, Божидар, *Јован Борђевић*, Нови Сад 1964.

бриге за попуну ђачких кабинета, он се старао да се настава у школи редовно и на време одвија. Као зналац многих предмета, он је сваког оболелог или одсутног наставника замењивао, тако да ученици нису губили ниједан час, а колико је то значајно није потребно посебно истицати. И наставници ове школе остали су у лепим успоменама својих бивших ученика. Док се Коста Вујић трудио да код својих ученика развије љубав према лепој књизи, дотле их је Владимир Карић водио кроз нашу и иностранy прошлост, било кроз историју, било кроз лекције земљописа. Посебно је био омиљен професор Јосиф Дусл, који је основао школску библиотеку, набавио књиге потребне ученицима, па извесно време био и њен библиотекар, како тврди Лука Лазаревић, некадашњи ученик Шабачке ниже гимназије[27]. Са своје стране, и Министарство просвете и црквених послова сваке је године допуњавало библиотеке средњих школа новим књигама, које су истовремено служиле и наставницима и ученицима, па је то учинило и 23. маја 1880. године, када је Шабачкој нижој гимназији послало неке књиге и часописе[28]. Поред школске библиотеке, ученици су могли да нађу лектиру која им је недостајала и у Шабачкој читаоници. У њој су повремено приређиване и забаве за омладину, на којој су учествовали и ђаци. О томе сведочи и један телеграм Одбора Шабачке читаонице упућен 16. јануара 1879. године заступнику министра просвете и црквених послова, Димитрију Матићу, којим се од њега тражило одобрење да неколико ученика могу „учествовати у колу ђачком" на беседи која ће се одржати, што је министар и одобрио[29]. Они пак ученици који су имали склоности за књижевност чешће су навраћали у читаоницу ђачког удружења „Поука", где су се могли наћи, поред књижевних дела, и ондашњи часописи и листови штампани у Србији[30]. У тој читаоници читани су ђачки радови из поезије, прозе и критике. Према томе, млади Вукићевић имао је могућности да још у нижим разредима развија свој приповедачки таленат.

Оцене о Вукићевићевом учењу у Шабачкој нижој гимназији нису сачуване и зато се не може рећи какав је успех имао у нижим разредима гимназије. Он је школске 1879/1880. године завршио четврти разред Шабачке ниже гимназије, као један од четрнаесторице њених ученика[31]. Од осталих ђака који су са њим заједно завршили школовање у Шапцу треба поменути Живојина Јуришића (професора), Милорада Петровића (глумца) и Стевана Веселиновића (референта Министарства просвете и професора Београдске богословије), преко кога се и упознао са Јанком, будућим приповедачем Мачве. На крају, треба истаћи да су ђаци Шабачке ниже гимназије били, поред осталих, Стојан Новаковић, Јован Цвијић, Владимир Карић, Лаза К. Лазаревић, Љубомир Стојановић и Јанко Веселиновић[32].

---

[27] *Споменица Шабачке гимназије*, Шабац, 1938, стр. 188.
[28] ДАС, Министарство просвете, ПБр. 2315/1880, Ф. V—245/80.
[29] Исто, ПБр. 293/1879, Ф. 1—140/79.
[30] *Споменица Шабачке гимназије*, Шабац, 1938, стр. 176.
[31] Исто, стр. 301.
[32] *Исто.*

Б. У *Београду*

Приказујући 1903. године Матавуљеве *Београдске приче,* Јован Скерлић, као рођени Београђанин, изнео је своја сећања о овоме граду каквог га је запамтио у раном детињству, тј. његов изглед из осамдесетих година, што одговара времену када је у Београд дошао млади Илија Вукићевић. Скерлић у својим сећањима наводи ово: „Београд је у нама у чару првих детињских успомена. То су они стари шанчеви, обрасли у кукути, ћулу и у чкаљу, опале турске куће са широким и гроздастим чардаклијама и шан-дудовима, нестале чесме: Чукур-чесма, Сакар-чесма, Тоскина-чесма, онај стари Београд са уским улицама и ћерамидом покривеним кућама; омирске бомбе Дорћолаца и Циганмалаца, Врачараца и Палилулаца. Чудан је, несхватљив је наш Београд, са оном силном мешавином раса и народности, са Немцима, Чесима, Мађарима, Јеврејима и Циганима, тако да личи на удолицу у коју се сливају људи са свих страна, у борби за комад хлеба . . .”[33].

Вукићевић је из Шапца отишао с родитељима у Јагодину, где му је отац био постављен за судију Окружног суда.

Међутим, ускоро је његов отац био премештен за судију Првостепеног суда у Врању. Пошто у том пограничном месту није било потпуне гимназије, одлучено је да Илија настави своје даље школовање у Београду и да станује код родитеља његове мајке, који су имали кућу на углу данашње Палмотићеве и Лоле Рибара улице[34], тј. на тадашњој периферији самога града.

Илија се тако школске 1880/1881. године уписао у нети разред Прве београдске гимназије, у коме су тада била два одељења због великог броја ученика.

У то време, Прва београдска гимназија налазила се у данашњој старој згради Београдског универзитета. „Гимназијску половину Капетан Мишиног здања испуњавала је с лица у партеру Народна библиотека, а на I спрату Народни музеј. У дворишту у партеру био је I разред, до њега професорска канцеларија, а преко пута ове III разред. IV је био на спрату, ту је био и V и VI и VII, јер смо имали цео спрат на расположењу до велике сале” — прича један бивши ученик те школе[35]. Вукићевић је затекао као њеног директора Јована Ђорђевића, који му је био директор и у Шабачкој нижој гимназији. У петом разреду предавали су му ови наставници: професор Јован Дерок — цртање, професор Јевта Ђорђевић — математику, песник Стеван Каћански — немачки језик, професор Милош Зечевић — општу историју, професор Живко Недељковић — француски језик, професор Светислав Вуловић — теорију прозе и поезије, професор Светозар Видаковић — физику, професор Алекса Ђурић — хришћанску науку, суплент Тома Модун — латински језик, предавач др Марко Леко — минералогију и учитељ Љубомир Илић — гимнастику[36].

---

[33] Скерлић, Јован: *Писци и књиге* I, Београд, 1912, стр. 71—73.
[34] Казивање Вукићевић-Пандуровић Софије.
[35] *Споменица Прве београдске гимназије,* Београд, 1939, стр. 330.
[36] *Државни шематизам,* за 1881. годину, стр. 48.

Школске 1881/1882. године дошао је за директора ове школе Светозар Милосављевић. Професор Светислав Вуловић, као и још неки професори, отишао је на другу дужност (Вуловић је 11. IX 1881. год. постављен за професора књижевности на Великој школи). На њихова места дошли су Владимир Карић, професор географије и космографије; Андра Николић, професор српског језика, литерарних облика и историје књижевности; Сретен Стојковић, професор геометријског цртања и геометрије[37].

По свршетку школске 1881/1882. године Вукићевић је отишао родитељима у Врање и код њих провео већи део школског одмора, а у повратку свратио код рођака у Јагодину; али се ту разболео и одлежао десет дана, тако да је стигао у Београд тек 14. септембра и на тај начин задоцнио да се на време упише у школу. Нови директор, Бура Козарац, иако га је познавао из Шапца, није хтео да га упише у наредни разред зато што се круто држао законских прописа. Немајући другог излаза, Илија је 30. септембра 1882. године отишао министру просвете и црквених послова и објаснио му разлог свога задоцњења и, истовремено, предао му писмену молбу којом је тражио да му се одобри упис у школу. Министар је већ сутрадан донео своју одлуку и у вези с тим писао директору Прве београдске гимназије: „Примите у VII разред као редовног ученика Илију Вукићевића, који је лане свршио VI разред, ако нема његовом примању других законских препрека осим задоцњења, јер се он извинио да због болести није могао раније у школу да дође"[38]. Тек после овог министровог писма Вукићевић се, школске 1882/1883. године, уписао у завршни гимназијски разред.

У седмом разреду Вукићевићу су предавали ови наставници: професор Коста Вујић — немачки језик, професор Милош Зечевић — општу историју, професор Живко Недељковић — француски језик, професор Андра Николић — историју књижевности, професор Сретен Стојковић — геометрију и алгебру, професор др Марко Леко — геологију, суплент Јован Докић — биологију и антропологију са дијететиком, суплент Мита Живковић — латински језик, капетан Бура Димић и поручник Михаило Живковић — гимнастику и војно вежбање[39].

Као што је већ раније речено, наставни планови и програми често су мењани и допуњавани, па је тако било и 1881. године, када је за министра просвете и црквених послова дошао Стојан Новаковић. По том наставном плану српски језик, страни језици и математика добили су већи број часова него што су дотада имали. Наспрот томе, латински језик добио је свега 12 часова у вишим разредима. Посебна пажња поклањана је страним живим језицима: јер се желело да ученици из њих стекну солидно знање којим би се могли у свакодневном животу користити. Док се француски језик учио само у вишим разредима, немачки се учио у свим разредима. Што се тиче природних наука, оне су биле још више цењене и заступљене многим предметима: познавање човека, ботаника, зоолo-

---

[37] *Државни шематизам Краљевине Србије*, за 1882. годину, стр. 47.
[38] ДАС, Министарство просвете, ПБр. 7809/82, Ф. XXIV—2988/82.
[39] *Државни шематизам Краљевине Србије*, за 1883. годину, стр. 51—52.

гија, минералогија, геологија, физика, хемија, биологија, антропологија и дијететика. Осим тога, наставним планом дато је места гимнастици и војним вежбањима, као и певању и музици. Од нових предмета уведено је војно вежбање, које је било заступљено у свим разредима, са по три часа у сваком разреду. „Настава овога предмета била је више под контролом Министарства војске него под контролом Министарства просвете . . . Баци су углавном учили војну обуку, која се састојала у маршираљу и престројавању, у вежбању руковања пушком, у гађању нишана, у учењу трубних и добошарских знакова"[40]. Једном речју, у свему ономе што се тражи од правог војника.

Београд је био престоница и средиште културног центра Србије, па су зато у Прву београдску гимназију довођени најбољи наставници. Међу њима било је и политичких противника тадашњег режима, као што су били радикали: Светозар Милосављевић, Јован Баја и Андра Николић, који су доцније постали и министри. Насупрот томе, други наставници ове школе, због своје изузетне способности, као Светислав Вуловић, Милош Зечевић и други, одлазили су за професоре Велике школе. Наставници са таквим способностима желели су да своје знање и искуство пренесу на школску омладину и зато су својим предавањима посвећивали велику пажњу, а на испитима тражили и одговарајуће знање из својих предмета. Ко није могао да савлада школско градиво из појединих предмета, одлазио је сам из школе, ако није желео да понавља разред или да изгуби право на даље школовање.

Поједини наставници налазили су за потребно да уџбенике за своје предмете допуњавају, а један од таквих био је и професор француског језика Живко Недељковић. Из годишњег извештаја за школску 1882/1883. годину види се да су ђаци у V разреду учили француски језик по граматици Карла Арена, професора Велике школе, и по прописаној читанци, али пошто је било одступања од ње, морали су за време предавања да бележе наставникове измене и допуне. У VI разреду стање је било још теже, јер се у њему радило само по наставниковом рукопису, величине 23 штампана табака, који су ученици сами литографисали. Слично је било и у VII разреду: ученици су за време предавања бележили оно што је наставник предавао, и из тога су учили[41]. При хватању бележака увек постоји могућност да се поткраде по која грешка, што је било сасвим довољно да се падне на испиту. Зато није нимало чудно што је на испитима било доста слабих оцена.

Једни су наставници љубазно прилазили ученицима и тако их придобијали за своје предмете, као на пример Светислав Вуловић и Андра Николић; други грубо, што је код ученика изазвало одбојност према њиховим предметима, као на пример Живко Недељковић, звани „Конжа", и Мита Живковић, звани „Мита Латинац". „Светислав Вуловић предавао је углавном само књижевност. Као уџбеник служила је Малетићева „Теорија прозе", али се он ње није држао. Модернији од свога директора, који је само у класичним стиховима ви-

---

[40] *Споменица Прве београдске гимназије*, Београд, 1939, стр. 195.
[41] ДАС, Министарство просвете, ПБр. 12209/83, Ф. XXXVIII—45/83.

део правų поезијų, он је доносио на своје часове песме и приче домаћих писаца и заједно са ученицима тражио најјача и најлепша места. Вųловић је сам пазио на начин изражавања и владао беспрекорним стилом који је задивљавао. Вųловић и Стојан Бошковић били сų тада једини професори који сų својим ђацима говорили „Ви" "[42]. Што се тиче Андре Николића, он је био „један од ретких наставника родом из Србије и један од ретких по спреми. Он је добио правничко образовање, и као свршени правник ųшао ų наставничкų службų да ų главном предаје српски језик и књижевност. Широке кųлтųре и зналац језика немачког, француског и енглеског, Андра Николић је задивљавао своје ђаке речитошћų; ųмео је да импровизųје говоре и објашњења, остајųћи ųвек сјајан стилист и логично ųбедљив. Српски језик предавао је савесно и педантно, исписųјųћи гласовне промене и разлике ų облицима на табли, а после доносио књиге и ų њима заједно са ђацима тражио примере за граматичка и синтактичка објашњења. Још ų нижим гимназиским разредима он је ученике ųводио ų литератųрų, ųпųћųјųћи их да читајų Милићевићеве „Зимске вечери", Бранкове песме, Змајевų „Певанијų", списе Чеде Мијатовића и Стојана Новаковића и романе Јакова Игњатовића. Он је био права сųпротност неких ранијих професора који сų читање књига ų нижим разредима чак забрањивали. Андра Николић је својим ђацима остављао солидно граматичко и синтактичко знање и смисао за књижевни ųкųс. Као и Ђаја, и он је припадао Народној радикалној странци и био члан њеног Главног одбора. Финог и ųглађеног понашања, он је својим ђацима ųвек говорио „Ви", а својим партијским ųверењем још више стицао њихово поверење. Један ђак из овога доба и данас са одушевљењем каже да „није било ђака који не би волео професора Андрų Николића" ", говори о њемų Миодраг Јųговић[43]. Сећања Павла Поповића, једног од ųченика Андре Николића, потврђујų ово ласкаво мишљење о овом професорų:

„Сећам се првог часа његова. Било је то једно пре подне; наш разред био је на трећем спрату Капетан Мишине зграде, лево, ų једној великој соби, која гледа ų двориште. Имали смо часове од 8 до 12. Трећи час, ако се добро сећам, био је из опште историје; Јован Ђаја, потоњи министар и новинар, одржао је тада свој први час из тога предмета. Он је говорио слободно и врло лепо; дотле смо ми имали обично професоре који сų испитивали, или говорили мало и сųво. Са Ђајом били смо ųсхићени. После часа, за време одмора, само смо о том предавањų говорили; то је био догађај, предавање као никад до сад. Четврти час је био из Литерарних Облика, први час Андре Николића; сви смо веровали да Николић неће предавати тако лепо као Ђаја. Изби час и ųлази наставник, попе се на катедрų, која је тада била не широк сто као данас, него ųзак и ųздигнут пųлт са вратима с обе стране. Ушавши, затвори врата од катедре, ųзе писаљкų ų рųкų и поче говорити, вртећи писаљкų међų прстима целога часа, и седећи потпųно мирно. Говорио је изванредно, паметно и занимљиво. Што је на нас ųчинило нарочити ųтисак, била је његова речитост: речи просто текų из ųста без застајкивања, реч-

[42] *Споменица Прве београдске гимназије*, Београд, 1939, стр. 166.
[43] Исто, стр. 213.

ник богат, фразеологија обилна и свежа, разложно излагање. „Да га троне, да га гаше, да га покрене, да га ȣзбуди", — то сȣ речи које сам запамтио с његова часа; да ли с тог првог или којег од доцнијих, не бих ȣмео рећи; знам само да смо те речи често наводили као пример речитости свог наставника. Николић је тада тȣкао рекорд Бајин који је дотле изгледао да се не може достићи ни премашити; после часа ȣсхићење је било много веће него оно после часа из историје"[44].

Недељковић је предавао „ходајȣћи по ȣчионици и прихватајȣћи сваки час свој ȣвек црвен нос палцем и кажипрстом, као пример за правила о којима је предавао (ȣз свакидашњȣ ȣзречицȣ „нȣ дабоме"). Тражио је да набȣбамо читаве стране из француских текстова . . . Али мало је било њих који сȣ то могли сварити и ȣ глави задржати. Јединице сȣ пљȣштале на сваком часȣ пропитивања, и ти сȣ часови одиста за све нас били часови страха и ȣжаса", — сећа се др Михаило Петровић, његов бивши ȣченик. О наставникȣ латинског језика Петровић прича да је предавао „ȣвек седећи за катедром, доста живо и јасно, али га је слабо ко пажљиво слȣшао, јер смо сви од реда мрзели предмет. Он је од нас тражио да наȣчимо напамет мноштво фраза из латинских текстова, и онај који је то могао да савлада, могао је рећи да прилично зна латински. Али је било мало таквих. И код Мите Латинца сȣ пљȣштале јединице и двојке, које је било врло тешко поправити. Највише падања на испитима, понављања разреда и отпȣштања из школе због неȣспеха било је код та два за нас страшна професора, „Конже и Латинца", — закљȣчȣје на крајȣ Петровић[45].

Ȣ седмом разредȣ, школске 1882/1883. године, било је 40 ȣченика. Поред Вȣкићевића, ȣ том разредȣ били сȣ, између осталих: Живојин Симић, Марко Трифковић и Миленко Веснић. На крајȣ школске године полагани сȣ разредни испити, и они који би га положили, били би пȣштени на виши течајни испит. Ко би пао на разредном испитȣ, понављао би разред, макар то било само из једног предмета, јер ȣ оно време није било поправних испита. На разредном испитȣ Вȣкићевић је показао просечан ȣспех, али је из француског језика добио слабȣ оценȣ (2) и из владања само добрȣ оценȣ (3). Због недовољне оцене из француског језика морао је да понови седми разред[46].

Да се види колико је био строг критеријȣм приликом оцењивања на разредном испитȣ, биће довољно ако се наведе податак да је те школске године од 40 ȣченика само 27 пȣштено на виши течајни испит, од којих је испит положило свега 13, док сȣ остали били одбијени на три месеца или на годинȣ дана.

---

[44] Поповић, Павле: *Предговор* ȣ књизи „Књижевни радови" Андре Николића, Српска књижевна задрȣга, књ. 281, Београд, 1938, стр. 21—22.

[45] *Споменица Прве београдске гимназије,* Београд, 1939, стр. 297.

[46] *Оцене ȣченичког ȣспеха ȣ Београдској гимназији,* Београд, 1883, стр. 2. На разредном испитȣ Вȣкићевић је имао следеће оцене: историја књижевности 3, латински језик 3, француски језик 2, немачки језик 3, историја општа 4, алгебра 3, геометрија 4, геологија 4, биологија 3, антропологија 3, гимнастика 5, војно вежбање 5, владање 3.

Овај неуспех Илије Вукићевића у седмом разреду био је вероватно последица тога што је он имао приватног наставника из француског језика у кући својих родитеља, па је олако схватио учење тога предмета. Осим тога, Вукићевић је био у школи несташан, о чему говори и његова оцена из владања, па је вероватно и то утицало да наставник француског језика стекне о њему уверење да може — али неће да научи његов предмет. Какав је био на часовима у школи, сачувано је и једно сећање из тога времена: „Он бејаше жив, окретан, разговоран, расположен, као да је усред Шабачке гимназије, у којој је пре два месеца свршио IV разред. У жутом, пругама ишараном, оделу, које лепо одговараше боји и изразу лица његова, тај дечко, седећи у првој клупи, као веверица хитро хваташе куглице од хартице које преко његове главе прелетаху, намењене и њему и онима око њега, па их с осмехом на лицу враћаше махом непознатим му друговима. Поглед му иде за баченом куглицом, а ко хоће да зна да ли је она погодила циља свога, нека гледа само у њега: све ће на лицу његову читати!

Тај дечко, кога посматрах из последње клупе, бејаше *Илија Вукићевић*, ученик V разреда I. одељења у Гимназији београдској.

Још тога смо се дана познали и постали смо пријатељи. Добри другови остадосмо кроза целу школску годину.

Идуће јесени ја одох у Крагујевац; он оста у Београду. Те године, као „шестошколци", измењасмо и неколико писама", — каже његов некадашњи друг и пријатељ Андра Гавриловић[47].

Да ђаци Прве београдске гимназије занемаре предавања у школи, много су утицали великошколци с којима су се сретали и дружили, пошто су били у истој згради. Под њиховим утицајем, они су, поред осталих, учествовали и у демонстрацијама у Народном позоришту на премијери *Рабагаса* од Виктора Сарду а, која је била 28. априла 1882. године. О томе је управник вароши Београда, Ж. М. Блазнавац, писао министру унутрашњих дела и навео како је „при представи комада „Рабагас" било ужасног нереда, који су намерно произвела немирна лица склопљена за овај неред из разних сталежа, због чега представа се није могла довршити . . ."

Управник вароши у своме писму навео је да су у овим демонстрацијама учествовали ђаци Велике школе, Богословије, Учитељске школе и Прве београдске гимназије и да су за време представе „звиждали нарочито спремљеним звиждаљкама и другим дрангулијама, лупали ногама, дерали се и нападали на мирне грађане, а кад је се полиција умешала, они су викали на полицијску власт, насртали на жандарме и чиновнике полицијске и пред Позориштем каменицама се бацали не само на жандарме и чиновнике полицијске, него и на мирне грађане, који су отуда прелазили пешице и с колима", — тврдио је управник у своме писму.

Уз ово писмо био је достављен и списак појединих ученика које је као изазиваче нереда на представи записала полицијска власт, у коме су се, између осталих, налазила имена: Богдана Поповића, Љубе Стојановића, Саве Урошевића, великошколаца, из Богословије

---

[47] Гавриловић, Андра: *Илија И. Вукићевић.* Сећања. „Народ", 1902, III, 38, стр. 2.

12 ђака, из Прве београдске гимназије записани су: Миленко Веснић, Марко Трифковић, Демостен Николајевић и други. Министар просвете Стојан Новаковић, чим је примио ово писмо, упутио је, поред осталих, директору Прве београдске гимназије следеће писмо:

„Пошто сте Ви сами, као и г. г. А. Николић и Вл. Карић, професори, присуствовали синоћној представи, то ће Вам лако бити да сазнате оне који су неред руководили или производили.

Истом приликом јавићете ми још и то, је ли Вама или коме од наставника већ познато било о спреми гимназијских ђака за произвођење синоћњег нереда, па ако Вам је што било познато, да ли сте и какве мере у том погледу предузимали да бисте Ваше ученике од тога одвратили."

Директор Милосављевић, пре отварања истраге, затражио је од својих колега изјашњење: да ли је било каквог договора међу ђацима пре почетка представе у Народном позоришту? Већина наставника изјавила је да нису знали ни о каквој припреми, као и то да ђаци Прве београдске гимназије нису правили никакав неред у Народном позоришту. Међутим, професор Сретен Стојковић, поред осталога, рекао је и ово: „Чуо сам на 2—3 сах[ата] пре представе, да *социјалисти спремају демонстрације.*

На самој представи, кад је неред већ отпочет, могао сам — из првих редова партера, где сам седео — видети у својој близини само ученике VI разреда: *Николу Јовановића* и *Илију Вукићевића,* но они нису правили никакве нереде. У даљини пак — у партеру стајања и на галеријама — где се је и дешавао тај неред, нисам могао познати ни једнога од наших ђака."

Истог дана, пошто је претходно добио изјаве својих колега шта знају о демонстрацијама, директор Милосављевић, заједно с професором Јованом Бајом као записничарем, почео је да саслушава ученике који су означеног дана били у Народном позоришту. Ево неколико одговора ученика шестог разреда, за које су полицијске власти сматрале да су били главни учесници нереда на представи *Рабагаса:*

„1. Атанасије Милушић: изјављује да је био на представи, да није видео никога од ученика да прави нереде, а сам је представу мирно гледао; 3. *Божидар Бановић:* био на представи, кад му се што допадало пљескао је, а кад су се жандарми умешали, онда је с осталом публиком викао „Полиција напоље". Није га на то нико наговорио; 8. *Димитрије Видаковић:* да је мирно представу гледао и да није видео никога од ученика да нереде прави; 10. *Илија Вукићевић:* изјављује то исто што и Дим. Видаковић; 16. *Миленко Веснић:* био на представи, пљескао кад му се што допадало, а звиждао, кад му се није што допадало."

Из шестог разреда саслушано је 30, а из петог 24 ученика који су били на представи, између којих и Јован Цвијић, који је напустио Народно позориште чим су почеле демонстрације.

Ова Сардуова комедија има у себи политичких елемената, од којих је најглавније исмевање опозиције и величање владаоца. Не само ђацима београдских школа већ ни самом директору Милосављевићу — као представнику Народне радикалне странке која је

тада била у опозицији према владаоцу — није се свиђао овај позоришни комад, па је зато својим ђацима постављао таква питања која су их сама наводила да дају одговоре супротне од оних које је очекивао министар просвете, тј. да пореку своје учешће у означеним нередима у Народном позоришту.

Министар просвете Стојан Новаковић није, наравно, могао бити задовољан оваквим одговорима ученика Прве београдске гимназије, па је 5. маја 1882. године на истражном материјалу добијеном од директора својом руком написао ову одлуку:

„Како је извештај лабаво вођен, а и из њега само се види што се и иначе из истраге зна, да су ђаци гимназијски нереду дали најзнатнији контингенат, наређујем да извиђај понови Комисија, којој за председника одређујем г. начелника Министарства просвете Ј. Пецића, и члана г. директора II више гимназије Јевту Борђевића, а за члана и деловођу г. Николу Петровића, секретара Министарства просвете."

Комисија је започела са својим радом 8. маја те године, у 3 сата по подне у згради Прве београдске гимназије. Док је директор стигао да за врло кратко време испита све своје ученике, дотле је Комисија на то утрошила двапут више времена. О резултату своје истраге она је 15. маја поднела свој извештај министру просвете. Али, како тога комисијског извештаја нема у предмету ових демонстрација, не може се видети шта је ко од ученика рекао у овој поновљеној истрази[48].

Због удешаване истраге директор Светозар Милосављевић је од стране министра просвете Стојана Новаковића био премештен за професора једне гимназије у унутрашњости, а на његово место дошао је Ђура Козарац да би смирио духове у Првој београдској гимназији.

Ученици старијих разреда Прве београдске гимназије које је више интересовала књижевност сврађали су сваке недеље у просторије ђачке дружине „Нада", где су читани и критиковани ђачки радови из књижевности, као и природних наука. Школске власти, да би спречиле политизирање ученика, за сваки састанак одређивале су по једног наставника који је присуствовао тим састанцима и давао правац дискусији. Што се тиче Илије Вукићевића, он није активно учествовао на тим ђачким литерарним састанцима, али је био њихов пажљив посматрач.

У просторије „Наде" ученици су често долазили и због њене богате књижнице, која је школске 1882/1883. године имала 950 дела у 1292 свеске, како је тврдио директор у свом годишњем извештају. Руководилац ове ђачке књижнице у одређене дане давао је на реверс оне књиге које су биле потребне појединим ученицима. И Илија Вукићевић користио је фонд ове позајмне читаонице ради спремања појединих испита.

---

[48] ДАС, Министарство просвете, ПБр. 2867/82, Ф. X—944/82.

В. *У Крагујевцу*

Крагујевац, на реци Лепеници, био је економски, културни и политички центар целе Шумадије. Његов развој настаје тек од 1818. године, када је постао престоница Србије. Тада су у њему основане највише управне и судске власти; развила се трговина према ондашњим могућностима и отворене су прве више школе: Гимназија, Лицеј и друге. Исто тако, ту су излазиле и „Новине српске", штампане у самом граду. Захваљујући кнежевом разумевању, у Крагујевцу су даване и прве позоришне представе у Србији, и то не само преведених већ и оригиналних позоришних дела. У време доласка Илије Вукићевића Крагујевац је имао око десетак хиљада становника.

Пошто је сматрао да је „неправедно оборен" из француског језика, Вукићевић није хтео да седми разред учи у истој школи, већ је отишао у Крагујевац, да у тамошњој гимназији доврши своје школовање, у којој је, школске 1855/1856. године, његов отац Иван свршио прва четири разреда[49].

Кад се, школске 1883/1884. године, уписао у VII разред, Крагујевачка гимназија налазила се у једној ниској кући „код Старе цркве"[50], а њено наставно особље чинили су: Сима Живковић, директор и професор; Вуле Паштрмац, професор политичког и општег земљописа; Атанасије Поповић, професор српског и немачког језика, српске књижевности и српске историје; Радован Пејић, професор математике у VI и VII разреду; Алекса Новаковић, професор космографије, хемије, механике, геологије и минералогије; Станислав Симић, професор опште историје, српског и словенског језика, немачког језика, космографије и земљописа; Живојин Јанићијевић, професор јестаственице и антропологије са дијететиком; Мата Млинар, професор латинског језика и историје света у VII разреду; Пера Ђорђевић, професор српског језика у V, VI и VII разреду и словенског језика; Ђура Милијашевић, професор физике и земљописа; Емилијан Берберовић, професор француског језика; Стеван Чутурило, суплент немачког језика у VII разреду и Степа Степановић, хонорарни предавач гимнастике и војног вежбања[51].

Наставници Крагујевачке, као и Београдске гимназије, били су прворазредни стручњаци, који су својим ученицима пружали солидна знања. Довољно је само поменути Перу Ђорђевића, који је истовремено био и руководилац школске библиотеке. Од својих ученика тражио је да читају одабрана дела из књижевности. Он је поклањао велику пажњу изради писмених задатака из српског језика, што се и могло очекивати од доцнијег писца *Теорије књижевности*, која је дуго била у школској употреби.

Поред школске библиотеке, у којој се могло доћи до потребних књига, постојала је и ђачка читаоница „Подмладак", која је имала и просторије за ђачке састанке. У њој су читани радови и држана предавања из разних научних области које су имале везе са шко-

---

[49] *Споменица Мушке гимназије у Крагујевцу*, Крагујевац, 1934, стр. 485.
[50] Исто, стр. 169.
[51] *Државни шематизам Краљевине Србије*, за 1884. годину, стр. 38.

лом[52]. Једном речју, то је била јавна трибина за оне ученике који су имали дара за било коју културну област. Нема података који су будући научници и књижевници започели своје радове у тој ђачкој дружини, па, према томе, то се не може рећи ни за Илију Вукићевића. Међутим, може се претпоставити да је у просторије „Подмлатка" одлазио из радозналости или бар за коју књигу која му је недостајала за лектиру.

На првим часовима пропитивања Вукићевић се уверио како крагујевачки наставници нису блажи при оцењивању од београдских, већ да су неки од њих и строжи. То му је била довољна опомена да се озбиљније посвети учењу школских предмета, ако није желео да изгуби право на даље школовање.

Озбиљан и предан рад уродио је плодом, и Вукићевић је на крају школске године положио разредни испит из VII разреда. Пошто је архива Мушке гимназије у Крагујевцу ратовима уништена, не знају се његове оцене из тога разреда. Виши течајни испит полагао се у времену од 16. маја до 20. јуна 1884. године под председништвом директора гимназије, Симе Живковића, а чланови Испитног одбора били су: Алекса Новаковић, Станислав Симић и Емилијан Берберовић; министарски изасланик био је др Михаило Вујић. На том испиту полагани су ови предмети: српски и словенски језик са литературом, један страни живи језик по избору, латински језик, математика, физика, историја народна и општа са земљописом и јестаственица. Од живих језика Вукићевић је изабрао и полагао немачки, мада је на разредном испиту полагао и француски и немачки, и на вишем течајном испиту показао општи успех добар[53], те се стиче утисак да је такав успех имао и у осталим разредима гимназије. Заједно са Илијом Вукићевићем завршило је средњу школу те школске године у Крагујевцу још 29 кандидата, између осталих и Живојин Симић, Милан Банић и Светислав Максимовић[54].

Тако је Илија Вукићевић, школске 1883/1884. године, завршио своје средњошколско образовање у Мушкој гимназији у Крагујевцу, кроз коју су прошли многи ученици, међу којима је било и таквих који су доцније у Србији заузели истакнута места у култури, војсци и политици, као на пример: Пера Борђевић, Сима Лозанић, Радомир Путник, Никола Пашић и Стојан Протић.

---

[52] *Споменица Мушке гимназије у Крагујевцу*, Крагујевац, 1934, стр. 173.

[53] ДАС, Велика школа, 1884, Бр. 247. Из Вукићевићева сведочанства о испиту зрелости, издатог 21. јуна 1884. године у Крагујевцу, види се да је показао овај успех:

„У српском и словенском језику са литературом писмени добар — усмени добар; у немачком језику писмени добар — усмени добар; у латинском језику писмени добар — усмени добар; у математици писмени добар — усмени врло добар; у физици добар; у историји народној и општој са земљописом врло добар и у јестаственици добар." На крају дипломе стоји: „Владао се по закону."

[54] *Споменица Мушке гимназије у Крагујевцу*, Крагујевац, 1934, 496—497.

ВЕЛИКА ШКОЛА У БЕОГРАДУ

У својој деветнаестој години Илија Вукићевић се, школске 1884/1885. године уписао на Природно-математички одсек Филозофског факултета Велике школе у Београду. Ондашњи Филозофски факултет имао је, поред Природно-математичког одсека, и Историјско-филолошки. Према Закону о Великој школи, за оба одсека били су заједнички предмети: филозофија (сви делови), историја српског народа с историјом осталих словенских народа, анатомија и физиологија, народна економија, статистика, упоредна географија и етнографија, педагогика и јавна хигијена. Поред тога, слушаоци Природно-математичког одсека били су обавезни да уче још и ове предмете: вишу математику, физику, зоологију, ботанику, минералогију с геогнозијом, геологију с палеонтологијом, хемију и хемијску технологију, теоријску механику, астрономију с метеорологијом и нацртну геометрију[55].

Међутим, било је случајева да се, према потреби и мимо закона, уводе нови предмети на основу расписа министра просвете или да се не уче неки предмети за које није било наставника. Такав је случај био са војним предметима који су се предавали у Великој школи до краја 1886. године, када су због недостатка кредита морала да буду обустављена даља предавања а великошколци остали неоцењени из њих[56]. Увођење војних предмета настало је због тешких спољнополитичких прилика, када је Србија морала да има спремну и великошколску омладину у случају рата.

Приликом Вукићевићева уписа у Велику школу наставници Природно-математичког одсека били су: Панта Срећковић, професор историје српског народа, уједно и ректор Велике школе; Димитрије Нешић, професор више математике; Коста Алковић, професор физике; др Лазар Докић, професор зоологије, анатомије и физиологије; Сима Лозанић, професор хемије и хемијске технологије; др Михаило Вујић, професор народне економије и финансија; Јован Жујовић, професор минералогије и геологије са палеонтологијом; Милан Недељковић, суплент астрономије и метеорологије; др Љубомир Недић, суплент историје филозофије, психологије и логике; др Јосиф Панчић, хонорарни професор ботанике; Димитрије Стојановић, хонорарни професор нацртне геометрије са геометријским цртањем; Ђорђе Миловановић, хонорарни професор припремног цртања; капетан Лазар Павловић, хонорарни предавач војне администрације; капетан Јован Ковачевић, хонорарни предавач познавања оружја; капетан Милан Михаиловић, хонорарни предавач ратне службе; капетан Димитрије Мисирлић, хонорарни предавач војносудског закона; поручник Боривоје Нешић, хонорарни предавач војне фортификације; поручник Обрен Миливојевић, хонорарни предавач борења, и поручник Михаило Живковић, хонорарни предавач практичног и војног вежбања[57]. Наредне школске године дошли су као нови на-

---

[55] *Зборник закона и уредаба о Лицеју, Великој школи и Универзитету у Београду*, Београд, 1967, стр. 67—68; *Сто година Филозофског факултета*, Београд, 1963, стр. 25.

[56] ДАС, Министарство просвете, ПБр. 1990/87, Ф. VII—54/87.

[57] *Државни шематизам Краљевине Србије*, за 1885. годину, стр. 44—45.

ставници Љубомир Клерић, професор теоријске механике, и пуковник Јован Драгашевић, хонорарни професор упоредне географије и етнографије[58].

Од великошколских наставника тражило се да за своје предмете напишу уџбенике или да припреме одговарајуће преводе. Министар просвете ослобађао их је те обавезе само ако је већ постојао уџбеник за њихов предмет написан од ранијих наставника.

Као што се од наставника тражило да напишу уџбенике, тако се и од ученика Велике школе захтевало да редовно посећују предавања и вежбања. О томе се водило рачуна на сваком предавању, а наставници су били обавезни, школским прописима, да једанпут недељно прозивају своје слушаоце и о томе писмено обавештавају ректора. Ако је коме ђаку Велике школе било потребно да изостане од школе, макар и један дан, морао је да добије писмено одобрење од ректора за то.

Међу великошколцима било је и сиромашних који су добијали благодејање, и то само они који су редовно имали одличан или бар врло добар успех. Поред тога, њима је министар просвете, на предлог ректора, давао бесплатно и уџбенике. Издатак за ове уџбенике падао је на терет буџета самога Министарства просвете. Добрим ђацима чињене су и друге олакшице од стране Министарства просвете.

Илија Вукићевић је учио и спремао испите из следећих великошколских уџбеника: *Историја српска* од Панте Срећковића[59]; *Хемија (органска и неорганска)* од Симе Лозанића; *Алгебарске анализе* и *Тригонометрија* од Димитрија Нешића[60]; *Нацртна геометрија* од Емилијана Јосиповића[61]; *Општа историја* од Панте Срећковића[62]; *Минералогија и геологија* од Јосифа Панчића[63]; *Наука о комбинацијама* од Димитрија Нешића; *Механика I — II* и *Садањи резултати у кинематици* од Љубомира Клерића; *Ботаника, Флора околине Београда, Флора Краљевине Србије* и *Зоологија* од Јосифа Панчића; *Логика* и *Психологија* од Алимпија Васиљевића и *Историја филозофије* од Швеглер—Матића[64].

Ако би тренутно недостајао уџбеник за који предмет, могао се наћи у богатој књижници дружине „Побратимство", где се, поред уџбеника, налазила и одговарајућа литература за све предмете, на нашем или на страном језику. Поред тога, по правилима ове великошколске дружине, слушаоци Велике школе могли су њене књиге и часописе да читају и ван читаонице. О томе сведочи и један сачуван списак дужника из 1884. године, по коме је 70 великошколаца дуговало разне књиге и часописе на српском, француском, руском и немачком језику[65]. То доказује да се ђацима Велике школе омогућавало да на време дођу до потребне литературе, а, истовремено,

---

[58] Исто, за 1886. годину, стр. 44—45.
[59] ДАС, Министарство просвете, ПБр. 3741/86, Ф. V—167/87.
[60] Исто, ПБр. 3988/86, Ф. V—167/87.
[61] Исто, ПБр. 4227/86, Ф. V—167/87.
[62] Исто, ПБр. 3528/86, Ф. V—167/87.
[63] Исто, ПБр. 4344/86, Ф. V—167/87.
[64] Исто, ПБр. 10994/86, Ф. V—167/87.
[65] ДАС, Велика школа (у даљем тексту ВШ), 1884, Бр. 245.

да су многи од њих дошли на студије са добрим знањем страних језика стеченим у средњој школи. Осим тога, у просторијама „Побратимства" ђаци Велике школе читали су и бранили своје радове из књижевности и из других области. Да ли је и Илија Вукићевић читао који од својих првих радова у „Побратимству", не може се са сигурношћу рећи, јер је архива Велике школе већим делом ратовима оштећена.

За све слушаоце Велике школе који су предано радили за време студија постојала је могућност да покажу своју наклоност према науци радом на светосавским тематима. Наиме, сваке године на дан светога Саве била је приређивана свечаност у Великој школи, којој су, поред наставника и њихових ђака, присуствовали одабрани гости, а каткад и владалац Србије. Сваки је факултет одређивао по неколико тема из својих научних области као ђачке наградне темате. Они ђачки радови које би стручна комисија оценила као добре били би читани на дан светога Саве пред гостима, а њихови би аутори, поред те почасти, добијали и пристојне награде. Колике су те награде биле, биће довољно ако се наведе да је један од Вукићевићевих другова, Михаило Петровић, добио 14. јануара 1889. године награду од 360 динара[66], тј. 30 дуката у злату. Једном речју, у великошколце су полагане велике наде и зато им је и овим путем омогућавано да своје студије озбиљно схвате. Ратни вихор је многе податке уништио, па чак и спискове награђених ђака Велике школе, те се не може утврдити да ли је и Илија Вукићевић што и са каквим успехом радио за светосавски темат.

Наставници Велике школе уредно су држали своја предавања и вежбања, трудећи се да своја знања и искуства пренесу на своје ђаке, па су и од њих на испитима с правом тражили да покажу шта су и колико научили. Онај који је чешће изостајао са предавања доцније се кајао, јер су испити били врло строги. Оцене су биле од 1—5. Осим тога, ко не би положио све испите из једне године, није се могао уписати у наредну, па макар то био само један предмет, већ је морао да „понови" целу годину. Овај строги режим односио се претежно на слушаоце прве и друге године. Што се тиче благодејанаца, они су благодејање губили не само због једног неположеног предмета већ ако би тај испит и поновили, чак ако би и одличну оцену добили на поновном испиту.

Илија Вукићевић је спадао у ред оних великошколаца који су, поред учења, волели мало и да се проведу. Томе су се противили родитељи његове мајке, код којих је једно време као слушалац Велике школе становао. Желећи већу слободу, он се после друге године студија преселио у Косовску улицу бр. 30 и становао у истој соби са својим другом из гимназије, Андром Гавриловићем, до краја студија. У тој заједничкој соби скупљало се друштво и његово и Гавриловићево, од којих су најпознатији били Светислав Симић, Љубомир Јовановић и Данило Живаљевић. То одабрано друштво одлазило је на шетње чамцима по Сави, на излете у околину Београда до Авале, Раковице или Топчидера или на славе појединих пријатеља

---

[66] ДАС, ВШ, 1887, Бр. 14.

и другова. У друштву Илија је често свирао на виолини народна кола. Његова свирка била је „сваки пут нова, свежа и увек пуна осећања. Занос који би обладао уметничком душом свирачевом понео би их са собом"[67]. Због таквог начина живота Вукићевићу је мало времена остајало за учење, и стога је разумљив и његов неуједначен успех на испитима.

Из сачуваних испитних бележака види се да је за хемијску технологију, која се полагала 28. јуна 1886. године, било поднето 24 пријаве, међу којима и Вукићевићева. Од овога броја пријављених кандидата само је њих седморо изишло на испит, а сви остали су одустали. Међу онима који нису изишли на испит био је и Илија Вукићевић. Због овако великог броја одусталих кандидата био је заказан други испитни рок за 6. јули, али Вукићевић тада није поднео ни испитну пријаву. Он је овај предмет полагао тек 20. септембра 1886. године. Председник испитног одбора био је М. Ј. Андоновић, а испитивач Сима Лозанић. На овом испиту Илија Вукићевић и Анастас Стојановић добили су четворке, а Стеван Станојевић и Михаило Илић петице. Испит из физике полагао се 15. септембра, тј. пре хемијске технологије, под председништвом Симе Лозанића, а испитивао је Коста Алковић. Из овога предмета Вукићевић је добио врло добру оцену, а Јован Цвијић и Светислав Максимовић одличне. За испит из етнографије, који је одржан 29. новембра 1886. године, пријавило се 25 слушалаца. Из овога предмета испитивао је Јован Драгашевић, а испиту је председавао Панта Срећковић. Овом приликом Вукићевић је показао боље знање и заједно с Цвијићем добио одличну оцену, док је Стеван Станојевић добио само добру[68]. У следећој години полагала се психологија, 16. марта 1887, под председништвом Андре Ђорђевића, а испитивач је био Љубомир Недић. Док су Милан Банић и Радован Кандић добили петице, Вукићевић је добио само тројку. За овим дошао је испит из логике, 30. IV 1887, пред истим наставником и председником, када је Вукићевић добио врло добру испитну белешку, а Јован Цвијић и Радован Кандић одличне. Испит из минералогије с петрографијом полагао се, 15. јуна 1887. године, пред Јованом Жујовићем, као испитивачем, и Симом Лозанићем, као председником. Овом приликом Вукићевић је добио одличну оцену. Геологија је полагана, 30. VI 1887, опет пред Јованом Жујовићем, а председник је овом приликом био Љубомир Недић. Из овога предмета Вукићевић је добио врло добру оцену. После геологије дошла је на ред историја филозофије. Она се полагала, 26. IX 1887. године, под председништвом Андре Ђорђевића, а кандидате је испитивао Љубомир Недић. На овом испиту Јован Цвијић и Милан Банић добили су одличне оцене, Илија Вукићевић врло добру, а Јевта Угричић слабу[69]. У следећој години прво се полагала, 25. II 1888. године, виша математика пред Димитријем Нешићем, а испиту је председавао Љубомир Клерић. Из овога предмета Илија Вукићевић, Михаило Илић и Стеван Станојевић добили су врло

---

[67] Јовановић, Љубомир: цитирани рад, стр. X.
[68] ДАС, ВШ, 1886, Бр. 42.
[69] ДАС, ВШ, 1887, Бр. 13.

добре оцене, док је знатан број кандидата одустао од испита[70]. Нацртну геометрију предавао је Димитрије Стојановић, али из објективних разлога одржао је само девет предавања и зато су слушаоци Природно-математичког одсека затражили од Академског савета да их ослободи испита из овог предмета. Академски савет се сложио с њиховим захтевом, па је ректор 19. септембра 1887. године тражио од министра просвете да се и он сагласи са решењем Академског савета, што је овај и учинио, чиме је Вукићевићева генерација била ослобођена полагања овога испита[71]. Од предмета из четврте године прво се полагала 4. јуна 1888. године национална историја под председништвом Љубомира Недића, а испитивач је био Панта Срећковић. На овом испиту Вукићевић је добио исту оцену као и Цвијић — одличну. После историје српског народа дошао је на ред 5. јула 1888. године испит из астрономије и метеорологије, када је испитивао Милан Недељковић под председништвом Николе И. Стаменковића. Из овога предмета Илија Вукићевић, Јован Цвијић и Радован Кандић добили су тројке. Последњи испит Илије Вукићевића у Великој школи био је из теоријске механике. Први испитни рок за овај предмет био је одређен за 27. мај 1888. године, под председништвом Николе И. Стаменковића, а испитивао је Љубомир Клерић. Као и данас, и онда је то био тежак испит, кад је Јован Цвијић морао да одустане од њега пријавивши да је болестан. Илија Вукићевић се није повео за Цвијићем, већ је изишао на испит недовољно спреман и на њему добио слабу оцену, заједно са Михаилом Илићем. Због великог броја одусталих кандидата наредни испитни рок био је одређен за 27. и 28. јуни те године, али ниједан кандидат није дошао на испит. Трећи испитни рок из овога предмета био је одређен тек за 19. септембар 1888. године. Испитна комисија била је иста као и на првом испиту. Из овог последњег предмета Илија Вукићевић добио је само оцену добар (3), са назнаком да је то „поновни" испит[72]. Овај испит је одржан пре подне. После завршеног испита Илија Вукићевић је, истог дана, затражио и добио школско сведочанство да је завршио Природно-математички одсек Филозофског факултета Велике школе у Београду. Ово Вукићевићево сведочанство потписали су Светомир Николајевић, као ректор, и Ђорђе Ж. Ђорђевић, као декан Велике школе, и из њега се види да је он, поред наведених, полагао и друге предмете, за које су испитне оцене ратовима уништене. Његов успех у просеку био је 3,93[73].

Илија Вукићевић прославио је завршетак школовања на једном излету, у околини Београда, са својим друговима, уз песму и шалу.

---

[70] ДАС, ВШ, 1888, Бр. 17.
[71] ДАС, Министарство просвете, ПБр. 12338/87, Ф. XIX—342/87.
[72] ДАС, ВШ, 1888, Бр. 17.
[73] ДАС, Министарство просвете, ПБр. 3063/92. Ф. 49—78/1898. Према сведочанству, Вукићевић је добио следеће оцене: „У I години из ниже математике добар, из неорганске хемије врло добар, из органске хемије врло добар; у II години из хемијске технологије врло добар, из физике врло добар, из етнографије одличан; у III години из психологије добар, из више математике врло добар, из геологије врло добар, из логике врло добар, из историје филозофије врло добар, из минералогије са петрографијом одличан; у IV години из астрономије са метеорологијом добар, из механике добар и из историје српског народа одличан. Владања је био врло доброг."

Овај ђачки растанак са школом био је истовремено и радостан и тужан. Добивањем сведочанства о завршеном школовању били су весели због стеченог права да и сами буду наставници — да своје стечено знање преносе на омладину Србије, — али и тужно сазнање да им се животни путеви разилазе. Ово последње сазнање видело се и у песми Илије Вукићевића коју је том приликом испевао својим пријатељима, пратећи сам себе на виолини, јер се кроз песму и кроз звук виолине осећала туга скорог растанка.

НАСТАВНИК

А. *Врањска нижа гимназија*

Врање је град на истоименој реци, левој притоци Јужне Мораве, настао у средњем веку. Поред српског, у њему је било становништво цинцарског, грчког, циганског, арнаутског и турског порекла. Овај град, у својој ранијој прошлости, имао је развијену трговину разним занатским производима, нарочито ужарским, по Србији, Румунији, Бугарској и Турској. После ослобођења Врања и његове околине 1878. године, када се граница између Србије и Турске премешта код Ристовца, Турци почињу масовно да се исељавају у градове јужно од новоформиране границе. Њиховим одласком Врање почиње постепено да се мења и да губи изглед оријенталске вароши: полако су нестајали уски и кривудави сокаци и дворишни зидови, облепљени блатом, са капицицима[74]. Иза тих зидова криле су се многе домаће тајне у баштама и кућама виђенијих Врањанаца. Из тог старог Врања сачувани су бројни културноисторијски споменици, између којих вреди посебно истаћи ове: Марково кале, цркву Светога Николе из XIV века, Пашин конак из 1763. и Бели мост из 1844. године.

Родитељи Илије Вукићевића живећи у овом граду купили су кућу, са баштом и воћњаком, и на то имање плаћали 60 динара годишњег пореза, колико је износило задужење за 1890. годину[75]. Из тога произилази да су они имали намеру да у томе пограничном месту остану до краја живота. Разумљиво је што су желели да њихов првенац добије службу баш у томе месту.

Да би задовољио родитеље, Илија Вукићевић се 20. септембра 1888. године обратио писмом министру просвете тражећи место наставника Ниже гимназије у Врању[76]. Министар је затражио мишљење Главног просветног савета о молиочевим квалификацијама. На своме 393. састанку, Главни просветни савет утврдио је да молилац има прописне квалификације за звање предавача природних и математичких наука у нашим средњим школама, и о томе писмено обавестио министра. Пошто је по систематизацији постојало слободно место, министар је 26. септембра 1888. године поставио Вукиће-

---

[74] Васовић, Милорад: *Врање*. „Енциклопедија Југославије", Загреб, 1971, св. 8, стр. 536—537.

[75] ДАС, Министарство просвете, ПБр. 2351/92, Ф. VI—56/96.

[76] Исто, ПБр. 9637/88, Ф. 49—78/98.

вића за предавача Ниже гимназије у Врању, са годишњом платом од 1.500 динара, односно 125 месечно[77].

У време доласка Илије Вукићевића за наставника, Врање је било град са око 1.900 кућа старинског типа. Оне су биле „увучене унутар дворишта, а од улице ограђене зидовима од ћерпича или од камена. Од улаза са улице до куће водила је поплочана или калдрмисана стаза. Капија је била двокрилна, на свод. Испред кућа је свуда унаоколо, осим зачеља, била башта засађена воћем и лозом, подигнута на османлук чардаклије. Обично су куће имале доксате и спрат (тзв. „горњи бој"). У баштама, опасаним зидовима, има толико капицика кроз које, обично, пролазе жене тако да се може читава једна махала обићи, а да се не изађе на улицу"[78]. Према Бори Станковићу, изглед једне куће осамдесетих и деведесетих година био је овакав: „У дну двоспратна кућа, с тремом и од пола с доксатом на стубовима, под широком стрејом. Лево, од трема на доксат воде дрвене степенице. Горе, на средини, до улаза степеница двоја врата, једно до других, затворена, с обеју страна од њих по два прозора, затворена, са спуштеним завесама. Десно, на доксату, испод прозора, миндерлук с јастуцима, застрвен ћилимом. Доле, под десним вратима, већа, кујинска врата, отворена; десно од њих два мања прозора, отворена. Под степеницама врата од подрума и прозорче с решеткама гвозденим. Под тремом и даље пред кућом, калдрма, све до велике двокрилне капије на свод, лево, до које се види и део зида. Лево и десно око куће лиснате воћке. Уза стубове, и уз доксат, чак до крова, пењу се лозе, чардаклије"[79].

Почетком школске 1888/1889. године, па и у току исте, дошло је до већих наставничких промена у Врањској нижој гимназији. Професор Ђорђе И. Ничић предавао је у тој школи: познавање човека, ботанику, зоологију, хемију и минералогију[80]. Његовим одласком на нову дужност ови су предмети остали незаступљени, па су поверени Илији Вукићевићу.

Било је доста ученика који су волели да уче свирање, али за тај предмет није било наставника. Да би задовољио ту потребу, Вукићевић се 2. новембра 1888. године обратио министру просвете и тражио да га поставе за хонорарног учитеља свирања. Његову молбу директор гимназије, Свет. Марковић, спровео је истог дана министру просвете. Али пошто директор по овом захтеву није дао никакав предлог, то ни министар није ништа предузимао[81]. Нови директор, Јанићије Поповић, био је другчијег мишљења од свог претходника, па се 23. јануара 1889. године обратио писмом министру просвете, у коме је, поред осталога, рекао: „Код г. Илије учи засад приватно ову вештину десетак ђака, али би је учила још 22. Ја мислим да никако не би био на одмет учитељ музике — као и певања — баш и само за ово 32 ђака у овом крају Србије, који је на

---

[77] „Просветни гласник", Београд, 1888, IX, св. 17—18, стр. 713/I.

[78] Бинђић, Славољуб: *Турско Врање у делу Боре Станковића*. „Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор", Београд, 1972, XXXVIII, 1—2, стр. 35—36.

[79] *Јовча*. „Дела Борисава Станковића", Београд, 1928, стр. 177.

[80] *Државни шематизам Краљевине Србије*, за 1888. годину, стр. 55.

[81] ДАС, Министарство просвете, ПБр. 12316/88, Ф. III—129/89.

граници Старе Србије и Бугарске, и у овој нижој гимназији која је досле често остајала и без којег наставника за науке, а која никад није имала и учитеља музике и певања". У даљем тексту рекао је да би Вукићевић могао предавати музику „са сигурним успехом, јер зна и теорију и свира на виолини врло вешто и лепо". На крају предложио је министру да Вукићевића постави за хонорарног наставника музике.

Усвајајући овај предлог, министар је 24. јануара 1889. године писао директору: „Постављам г. Илију Вукићевића, предавача те школе, за хонорарног предавача музике с годишњом наградом од 500 динара, коју ћете му почети издавати од 1. фебруара ов. год. Г. Вукићевић је дужан узети све часове музике мимо своје редовне часове, а Ви ћете ме о успеху у предавању ове вештине извештавати"[82].

Овим министровим решењем Илија Вукићевић постао је први наставник музике у Врањској нижој гимназији.

Распоред предмета школске 1889/1890. године у Врањској нижој гимназији био је следећи: 1) директор и професор Јанићије Поповић предавао је српски језик у IV, француски језик у III и IV и певање у свима разредима са 14 часова недељно; 2) професор Коста Н. Пауновић — аритметику у I, II и III, алгебру у III и IV и геометрију у IV разреду са 14 часова недељно; 3) предавач Стеван Шарић — српски језик у I, II и III и српску историју у III и IV разреду са 18 часова недељно; 4) предавач Лука Кекић — географију у свима разредима, физику у III и немачки језик у II разреду са 15 часова недељно; 5) предавач Илија И. Вукићевић — зоологију у I, ботанику у II, хемију у IV, француски језик у II, моралне поуке у I и II разреду и музику у свима разредима са 18 часова недељно; 6) учитељ Никола Борић — геометријско цртање у I, II и III, красноопис у I и II и цртање слободном руком у свим разредима са 18 часова недељно; 7) прота Илија Петровић — хришћанску науку у свима разредима са 8 часова недељно и 8) потпоручник Милисав Лешјанин — телесно и војно вежбање у свима разредима са 16 часова недељно[83].

Вукићевић је позив наставника озбиљно схватио и своја предавања спремао читањем одговарајуће литературе, било оне коју је лично поседовао, било позајмицом из школске књижнице. Из ње је, поред осталих, користио и дуже код себе задржавао ове књиге: 1) *Историју философије* од Матића, II део; 2) *Логику* од П. Радуловића; 3) *Кратки преглед хармоније* од Кујунџића; 4) *Логику* од А. Васиљевића, II део; 5) *Психологију* од А. Васиљевића; 6) Олендорфову *Граматику француског језика*, I књигу и 7) *Божанствену службу* од К. Станковића[84].

Из годишњег извештаја Врањске ниже гимназије за школску 1889/1890. годину види се да је у почетку школске године, у сва четири разреда, било уписано 100 ученика и 13 ученица. Иако је школска зграда била стара и тескобна, општи успех ученика био је

---

[82] Исто, ПБр. 1136/89, Ф. III—129/89.
[83] Исто, ПБр. 14706/89, Ф. XXVII—273/89.
[84] Исто, ПБр. 26940/96, Ф. 42—82/96.

задовољавајући, јер су само 3 ученика и 3 ученице поновили разред. Наставницима су највише бриге задавали ђаци I и II разреда, рођени у Врању, са слабим предзнањем књижевног српског језика. Да би их научили правилном говору и писању, стављали су им у задатак и често преписивање исправљених писмених задатака. То је чинио сваки наставник из свога предмета. Ово слабо знање књижевног језика код Врањанаца, много погрешније него у ма ком селу врањског округа, било је последица привремене окупације самога Врања од стране Бугара. Они су у овој вароши „држали своје школе и силом нагонили Србе да у њих своју децу шаљу". Директор се није задржао само на анализи успеха из српског језика, који је био брига свих наставника, већ и осталих предмета. Вукићевић је у тој школској години прешао са својим ученицима предвиђено градиво из зоологије, ботанике и минералогије. Његови ђаци користили су уџбенике од Пецића и Панчића. Онај део градива кога није било у уџбеницима, као на пример о минералима, он је ученицима издиктирао, а потом на посебним предавањима детаљно објаснио. Да би проверио знање својих ђака, изводио их је више пута у околину града и од њих захтевао да покажу шта су током године научили самосталним прикупљањем и одабирањем биљака и инсеката. На годишњим разредним испитима показало се да је био бољи успех из ботанике него из зоологије, јер су из зоологије четири ученика морала да понове разредне испите. Француски језик Вукићевић је предавао само у II разреду, док је директор Поповић предавао у III и IV. За овај предмет ђаци су користили уџбенике препоруче-не од стране Министарства просвете и општи успех из овога предмета био је задовољавајући, мада су четири ученика морала да понове разредне испите. Пошто директор није навео из кога су разреда били ови ученици, не може се утврдити да ли је то био Вукићевићев или Поповићев неуспех. Из хемије такође је постигнут добар успех, и поред тога што школа није имала довољно апарата и хемикалија за очигледну наставу из тога предмета. Што се тиче предмета моралне поуке, за њега је недостајао уџбеник, те је Вукићевић прописано градиво издиктирао својим ученицима и на наредним часовима поново разрађивао. Да би дошао до материјала за предавања из овога предмета, Вукићевић је узимао примере из „народних умотворина и из мањих чланака по разним часописима" од наших и страних аутора. Музику је предавао преко целе године и његови су ђаци „поред теорије свирали шијесе у скалама C, D, G, E и A дур и мол-скалама које њима одговарају, а у првом, другом, трећем и четвртом положају", каже о овоме директор Поповић[85]. Општи успех из музике био је врло добар и ниједан ученик из ње није добио слабу оцену на разредном испиту.

Б. *Нижа и Трећа београдска гимназија*

Вукићевић је 26. јула 1889. године упутио молбу министру просвете, у којој је тражио да буде премештен у било коју београд-

[85] Исто, ПБр. 10881/90, Ф. XXXI—99/90.

ску средњу школу[86]. Међутим, министар Светозар Милосављевић, који му је био директор у Првој београдској гимназији, није имао могућности да оствари ову његову жељу, те је Илија остао на дотадашњем месту још једну школску годину.

Илију Вукићевића овај први неуспех није обесхрабрио. Идуће, 1890. године он се 29. јула поново обратио с молбом министру просвете и тражио место у некој од београдских гимназија. Као главни разлог за ово навео је: да су после очеве смрти материјална средства његове мајке знатно умањена и да она није више у могућности да школује двоје деце. „Један ми је брат ђак Велике школе, а други је ђак више гимназије у Београду", — наводи Вукићевић у својој молби. Ако би био премештен у Београд, каже даље, он би својом платом помагао мајци да браћу изведе на пут тако „да породица једног дугогодишњег чиновника може бар у највећој скромности живети", — напомиње он на крају своје молбе. Међутим, Вукићевићев премештај није могао бити свршен за време школског распуста, те је морао необављена посла да се врати у Врање.

Министар просвете, Андра Николић, некадашњи Вукићевићев наставник српског језика и књижевности у Првој београдској гимназији, имао је разумевања за њега. Он је, као књижевни критичар, запазио објављене радове Илије Вукићевића, и зато је и пристао да га као врло младог наставника доведе у Београд. Вукићевић је, наиме, већ од 1887. год. почео да објављује своје приповетке у новосадском „Стражилову". Министар је већ 14. октобра 1890. године упутио акт директору Врањске ниже гимназије ове садржине: „Илију Вукићевића, предавача врањске ниже гимназије, поставио сам за предавача београдске ниже гимназије, по молби, с годишњом платом од 1500 динара"[87]. Поред тога, препоручио је директору да Вукићевића разреши дужности и упути на нову, с тим да му плату изда закључно са 10. октобром те године.

Колико је радости код Илије и његове мајке изазвао овај министров акт, није потребно наглашавати, зато што су обоје мислили на оно двоје деце у школи, а Илија је осим тога желео да што пре буде у друштву ондашњих српских књижевника у Београду — а у првом реду са Јанком Веселиновићем, са којим је већ био у преписци.

По доласку у Београд Вукићевић се пријавио директору Ниже београдске гимназије. Његовим доласком распоред предмета у овој школи био је следећи: 1) директор и професор Милован Р. Маринковић предавао је српску историју у III и IV разреду са 6 часова недељно; 2) професор Димитрије Довијанић српски језик у 2. одељењу I разреда, у 2. одељењу II разреда, у III и IV разреду са 16 часова недељно; 3) професор Светозар Видаковић алгебру, геометрију и хемију у IV разреду, физику у III разреду, рачун у 1. одељењу I разреда и у 1. одељењу II разреда са 16 часова недељно; 4) професор Ђура Милијашевић земљопис у 1. одељењу I разреда, у оба одељења II разреда, у III и IV разреду и рачуницу у 2. одељењу II разреда и у III разреду са 17 часова недељно; 5) професор Милутин

---

[86] Исто, ПБр. 10476/89, Ф. XVII—182/89.
[87] Исто, ПБр. 10951/90, Ф. XXXIII—104/90.

Татић земљопис у 2. и 3. одељењу I разреда и немачки језик у оба одељења спојена II разреда, у III и IV разреду са 17 часова недељно; 6) професор Живан Живановић ботанику у оба одељења II разреда и моралне поуке у свима одељењима I разреда и свима одељењима II разреда са 16 часова недељно; 7) професор Душан Стојићевић зоологију у свима одељењима I разреда и српски језик у 1. и 3. одељењу I разреда са 17 часова недељно; 8) предавач Илија Вукићевић геометријско цртање у свима одељењима I и II разреда и у III разреду и рачуницу у 2. и 3. одељењу I разреда са 18 часова недељно; 9) учитељ Симо Матавуљ француски језик у оба одељења II разреда, у III и IV разреду, и српски језик у 1. одељењу II разреда са 15 часова недељно; 10) учитељ Петар Риносавић цртање у свима одељењима I разреда са 6 часова недељно; 11) учитељ Љубомир Илић телесно и војно вежбање у свима одељењима и свима разредима са 16 часова недељно; 12) учитељ Димитрије Андрејевић слободноручно цртање у свима одељењима II разреда, у III и IV разреду и красноліс у свима одељењима I и II разреда са 18 часова недељно; 13) учитељ Вићентије Петрик музику и певање у свима разредима и одељењима, спајајући их, са 10 часова недељно; 14) вероучитељ Димитрије Миленковић хришћанску науку у свима одељењима и разредима са 14 часова недељно. Поред наведених часова, Вукићевићу је било додељено и разредно старешинство у 1. одељењу I разреда[88].

По овом распореду радило се само од 23. октобра до 21. новембра 1890. године.

Због одласка Живана Живановића, као народног посланика, на заседање Народне скупштине начињен је нов распоред, тако да Илија Вукићевић предаје у 3. одељењу I разреда, уз рачун и геометријско цртање, још и моралне поуке с једним часом недељно, смањујући број часова из рачуна од 3 на 2 часа[89]. Крајем те године, одлуком наставничког савета, дошло је до још једне промене распореда предмета: Илија Вукићевић, у споразуму са Љубомиром Илићем, мења предмете тако да Илић предаје, поред часова гимнастике, геометријско цртање у III разреду са 2 часа недељно, а Вукићевић предаје, поред својих предмета, и моралне поуке у 3. одељењу I разреда са 2 часа недељно[90].

У току школске године дошло је до промене и у управи ове школе. Наиме, директор Милован Маринковић поднео је оставку на то звање због свог избора за председника Београдске општине[91], а на његово место дошао је за директора професор те школе Бура Милијашевић.

На крају школске 1890/1891. године одржани су годишњи испити у свима разредима и, према распореду директора од 4. јуна 1891, Вукићевић је био председник Испитне комисије, и то: 12. јуна за земљопис у III разреду, 14. јуна за геометрију у IV разреду, 19. јуна за науку хришћанску у IV разреду и 24. јуна за певање и свирање у свима разредима[92].

---

[88] Исто, ПБр. 16962/90, Ф. XXXVII—144/90.
[89] Исто, ПБр. 18766/90, Ф. XXXVII—144/90.
[90] Исто, ПБр. 20384/90, Ф. XXXVII—144/90.
[91] Исто, ПБр. 7393/91, Ф. XV—6/91.
[92] Исто, ПБр. 7919/91, Ф. XVI—61/91.

Још током школске године наставници су наговештавали ученицима да ће бити строги не само на пропитивањима већ и на годишњим разредним испитима. Поред доброг учења и владања, тражили су и уредно посећивање предавања. Казне за неуредно похађање школе биле су строге. У току те школске године, Матија Јовановић, ученик III разреда, искључен је из школе због изостанака и рђавог владања, с правом на полагање приватних испита на крају школске године[93]. За тежа огрешења о школске прописе биле су и веће казне. То најбоље показује пример Ђорђа Красића, ученика III разреда, који је искључен из школе за свагда „што је на часу геометријског цртања цртао *безобразне* слике, које представљају тајне људске органе и уз то писао безобразно писмо"[94]. Обе ове казне потврдио је министар просвете, као највиши орган у просветној струци.

Из годишњег извештаја директора за ту школску годину види се и поменута строгост наставника у оцењивању на годишњим разредним испитима. Од уписаних 398 ученика само је њих 200 прешло у старије разреде; 44 је понављало разреде; 5 је изгубило право на даље школовање. Један број ученика сам је у току школске године напустио школу, а њих 74 морало је да понови разредне испите. Од поменутог броја који су прешли у старије разреде само је њих 64 било награђено књигама за добро учење и примерно владање[95].

Почетком школске 1891/1892. године ова нижа средња школа прерасла је у потпуну под именом Трећа београдска гимназија. Због повећаног броја уписаних ђака морало је, сасвим природно, доћи и до повећања наставног особља, када су дошли Андра Гавриловић, Ђорђе Ђорђевић и Павле Поповић. Вукићевић је те школске године предавао географију у свима одељењима I и II разреда и у III и IV разреду, геометријско цртање у 1. одељењу I разреда и музику у оба одељења I разреда[96]. Поред тога, био је и разредни старешина у III разреду[97].

Приликом полагања разредних испита, на крају те школске године, Вукићевић је, поред испитивања својих ученика, био и председник Испитне комисије за предмет рачуница у I разреду[98].

Следеће школске, 1892/1893, године дошло је опет до промене наставног особља, када је у ову школу дошао Стеван Сремац[99], па, самим тим, и до нове поделе предмета 12. октобра 1892. године. Тада су Вукићевићу додељени ови предмети: географија у III, IV и V разреду, српска историја у III и IV разреду и геометријско цртање у оба одељења II разреда са 16 часова недељно[100]. Међутим, при крају 1892. године дошло је до нове поделе, по којој је Вукићевић добио нову групу предмета, и то: немачки језик у оба одељења II разреда, географију у 1. и 2. одељењу I разреда, 2. одељењу II разреда, IV и

---

[93] Исто, ПБр. 3958/91, Ф. VII—69/91.
[94] Исто, ПБр. 4342/91, Ф. VIII—20/91.
[95] Исто, ПБр. 9297/91, Ф. XXXVI—182/91.
[96] *Државни шематизам Краљевине Србије*, за 1892. годину, стр. 44.
[97] ДАС, Министарство просвете, ПБр. 13475/91, Ф. XXXI—252/91.
[98] Исто, ПБр. 5202/92, Ф. XXVIII—52/92.
[99] Исто, ПБр. 12338/92, Ф. XXXI—219/92.
[100] Исто, ПБр. 14367/92, Ф. XXII—4/93.

V разреду и музику у II—VI, а Вићентије Петрик задржао је музику само у млађим разредима[101]. Из овога излази да је Вукићевић имао доста посла око музике: радио је са 271 учеником[102]. Али, ни ова подела предмета није дуго трајала, јер је 18. јануара 1893. године извршена и трећа. Том приликом Вукићевић је добио да предаје географију у I — VI и општу историју у II-б разреду са 18 часова недељно[103].

При крају те школске године Вукићевић је на годишњим разредним испитима био испитивач из географије у I, II, III и V разреду и председник Испитне комисије: из немачког и француског језика у III и IV разреду, из хемије у III разреду, из гимнастике у IV разреду и из свирања и певања у свима разредима[104].

Професорски испит. Неуказно звање „предавача" давало се свима наставницима средњих школа приликом првог ступања у државну службу. Они пак који су хтели да даље напредују морали су да полажу професорски испит, за који је био прописан обиман материјал, и који се полагао пред комисијом коју су сачињавали најбољи стручњаци Србије. Чланове ове комисије одређивао је министар просвете, а испит се полагао само једанпут годишње.

Илија Вукићевић је доласком у Београд хтео и ту бригу да пребрине, па је слободно време користио за спремање професорског испита. Кад је оценио да је добро савладао предвиђено градиво, он се 18. марта 1892. године обратио министру просвете с молбом да му одреди „комисију за полагање професорског испита из групе: упоредне географије са српском историјом, српског и немачког језика". У својој пријави навео је да се за испит спремао из књига познатих наших географа и из следећих страних: 1) E. V. Leidlitz: *Lehrbuch der Geographie;* 2) Daniel: *Kleineres Handbuch der Geographie;* 3) Tupan: *Physische Erdkunde,* 4) O. Peschel: *Physische Erdkunde;* 5) E. Wetzel: *Allgemeine Himmelskunde.*

Уз пријаву поднео је сведочанство о свршеној Великој школи, кратку биографију и израђену домаћу тему под насловом: *Расе људске, колико их је и разне научне основе за њихову поделу. Физичке и умне особине појединих раса. Њихова област и њихова будућност.* Ову тему израдио је већим делом према страним научним делима. Поред наведених дела Вукићевић се за овај рад користио и белешкама из Велике школе — по предавањима професора Јована Драгашевића[105].

---

[101] *Државни шематизам Краљевине Србије,* за 1893. годину, стр. 64.
[102] ДАС, Министарство просвете, ПБр. 12762/92, Ф. XXXIII—130/92.
[103] Исто, ПБр. 817/93, Ф. XXII—4/93.
[104] Исто, ПБр. 7151/93, Ф. XVI—204/93.
[105] Исто, ПБр. 3063/92, Ф. 49—78/98. Вукићевићева биографија гласи: — Родио сам се 1866 у Београду. Основну сам школу свршио у Јагодини. Нижу гимназију у Шапцу. Вишу гимназију у Београду и Крагујевцу, где сам 1883/4 положио испит зрелости. Велику Школу сам свршио 1887/8, и исте сам године постављен за предавача у врањ. н. гимназији. Године 1890 по молби сам премештен у Београд, где се и сада са службом налазим. У гимназији предајем географију у свима разредима, изузев IV-ог. Од војске сам ослобођен и плаћам војницу.

Београд 18 Марта 1892 г.

Илија И. Вукићевић
предавач III гимн. београ.

Вукићевићева биографија је сувише кратка, тако да се из ње не могу добити неки нарочити подаци.

Те године, поред Илије Вукићевића, пријавило се још кандидата, и то у већем броју, те је министар просвете 30. марта 1892. године образовао две Испитне комисије. Са Илијом Вукићевићем полагали су: Душан К. Јовановић, др Мита Лукић, Миша Петровић и Сава Максић. За ову групу кандидата Испитну комисију сачињавали су: Јован Ђорђевић, као председник, Љубомир Ковачевић, Стеван Ловчевић, Стеван Предић и Живојин Симић, као чланови[106].

Кад је добио саопштење о саставу Испитне комисије и о времену полагања, Вукићевић је 10. априла те године затражио од министра просвете да га ослободи школских часова док се не сврши испит. Директор гимназије, спроводећи ову молбу министру просвете, предложио је да он сам, заједно са Костом Ковачевићем, преузме Вукићевићеве предмете за време трајања његовог испита. Министар је усвојио овај предлог директора Треће београдске гимназије и тиме Вукићевићу омогућио да у миру полаже професорски испит[107].

На свом првом састанку Испитна комисија је утврдила да ниједан од њених чланова није у могућности да прегледа Вукићевићев домаћи рад, па је молила министра просвете да јој додели једног стручњака из географије. Министар је 15. априла те године Испитну комисију проширио са Савом Антоновићем, професором Учитељске школе у Београду[108]. Као члан ове комисије, Антоновић је већ сутрадан од њеног председника добио на преглед и оцену Вукићевићев домаћи рад *Расе људске*. После детаљног прегледа овога рада на њему је, на последњој страни, дао и своју оцену, у којој се вели да је рад израђен „марљиво и доста исцрпно".

Испитна комисија је утврдила распоред испита за Илију Вукићевића, и то: за претходни испит 21. април, у 5 часова по подне; за писмени испит 22. април, у 3 часа по подне; за усмени испит 28. април, у 5 часова по подне, и за практично предавање 29. април, у 9 часова пре подне.

На претходном испиту Вукићевића је прво испитивао из српског језика Живојин Симић, који му је постављао питања из свих области српске граматике. После српског полагао је немачки језик. Из овога предмета испитивао га је Стеван Предић. Питања су била из разних области овога језика, а посебно из коришћења литературе. Затим му је из дела „*Grundriss der Physik und Meteorologie* von Dr. Joh. Müller, стр. 618" издиктирао један краћи одломак и затражио да га преведе на српски језик. Сви чланови Испитне комисије прегледали су и диктат и превод и били су задовољни и једним и другим радом Вукићевићевим, што значи да је он довољно владао немачким језиком.

На писменом испиту, од више предложених тема, из географије и историје, Вукићевић је изабрао тему: *Морске струје. Изложити постанак морских струја и означити, које су најзнатније. Објаснити*

---

[106] ДАС, Министарство просвете, ПБр. 3905/92, Ф. XI—103/92.
[107] Исто, ПБр. 3827/92, Ф. IX—78/92.
[108] Исто, ПБр. 3905/92, Ф. XI—103/92.

утицај њихов на континенте. Вукићевић је овај рад израдио пред Испитном комисијом на 10 страна формата А-4, писан на једној половини стране. И овај писмени рад предат је на преглед и оцену Сави Антоновићу.

Усмени део испита састојао се из два дела, и то: из упоредне географије и српске историје.

I Из упоредне географије била су му постављана ова питања:

1) Зашто сматрамо Европу као засебан континент;

2) Описати висински облик Европе и изложити утицај планина на поделу и распоред река, воденог талога и климу;

3) Показати границе српских земаља;

4) Описати орографију Краљевине Србије;

5) Положај наше земље у сунчевој системи, њен облик и њена величина;

6) Дневно и годишње кретање наше земље. Еклиптика;

7) Меркаторова пројекција;

8) Објашњење дужине дана и ноћи и привидно кретање сунца на половима.

II Из српске историје одговарао је на следећа питања:

1) Које су биле државе на Балканском полуострву крајем IX и у првој четврти X века, и у каквом су односају биле међу собом?;

2) Судбина Мачве у XIV веку;

3) Како се спојила Зета са Србијом и како је отпала од ње у XV веку?;

4) Постанак Српске народне цркве и њене мене до пропасти Патријаршије;

5) Устанак у Црној Гори у XVII веку.

По свршетку овог дела испита, Испитна комисија је, „већином гласова", нашла да је Илија Вукићевић положио професорски испит с *одличним успехом.*

Затим је Вукићевић, у присуству Испитне комисије, у V разреду Прве београдске гимназије одржао и практично предавање о „орографији и хидрографији Азије"[109].

Овим предавањем завршен је и последњи део професорског испита.

За све време Вукићевићева полагања вођен је протокол испита, који је водио председник Испитне комисије, Јован Ђорђевић, и закључио га са 29. априлом 1892. године. Поред Ђорђевића, као председника, протокол испита потписали су и ови чланови: Љубомир Ковачевић, Живојин Симић, Сава Антоновић и Стеван Предић. Стеван Ловчевић, међутим, није ставио свој потпис зато што је, у међувремену, био разрешен дужности члана ове Испитне комисије.

Илија Вукићевић добио је највећу оцену од свих кандидата који су полагали испит пред овом Испитном комисијом. Колико је она била строга, јасно говори то што су два професорска кандидата

---

[109] Исто, ПБр. 4760/92, Ф. XI—103/92.

који су положили испит добила само оцену добар; док су друга два пала на испиту.

Код обе Испитне комисије, од великог броја пријављених кандидата, само је 20 положило. Од тога броја 10 је добило одличне оцене, и то: Илија Вукићевић, Радован Кандић, Коста Ђ. Николић, Љубомир Протић, Јанко Лукић, Јован Томић, Светислав Обрадовић, Тихомир Борђевић, Михаило Гавриловић и Божидар Јовановић. Остали професорски кандидати добили су оцену добар[110].

Унапређење у звање професора. После положеног професорског испита обично се морало мало чекати док се не нађе слободно професорско место по систематизацији и буџетска средства за исплату разлике између старе и нове плате. Вукићевић је чекао на унапређење само два месеца, па је указом од 1. јула 1892. године постављен за професора Треће београдске гимназије, у којој је дотада и служио[111]. Сасвим је разумљиво да га је много обрадовало добијање указног звања, са којим је добио и принадлежности веће за 868 динара и 50 пара годишње, а посебно то што су му и предавачке године признате као указне. То признање година омогућило му је да 26. септембра 1893. године стекне право на прву периодску повишицу, која се давала после пет година непрекидне службе. На његов писмени захтев министар просвете признао му је право на ту повишицу у годишњем износу од 631 динар и 50 пара[112]. По навршеној десетој години службе Вукићевић је добио и другу периодску повишицу у годишњем износу од 600 динара, са важношћу од 26. септембра 1898. године[113]. С овом повишицом његова је плата износила годишње 3.600 динара[114].

По ондашњим законским прописима сваки указни чиновник био је дужан да пред својим непосредним старешином и месним свештеником положи и потпише заклетву на верност владаоцу, као и да дâ изјаву да ће се у своме раду увек придржавати земаљског Устава, писаних закона и законских прописа. Вукићевић је ту своју обавезу извршио 29. новембра 1892. године. Текст његове заклетве директор је, истог дана, послао министру просвете[115].

---

[110] „Просветни гласник", за 1895. годину, стр. 36.
[111] „Српске новине", 10. VIII 1892, бр. 149, стр. 1/I.
[112] ДАС, Министарство просвете, ПБр. 20311/93, Ф. 49—78/98.
[113] Исто, ПБр. 18942/98, Ф. 49—78/98.
[114] Исто, ПБр. 2579/99, Ф. IX—24/99.
[115] Исто, ПБр. 17494/92, Ф. XLIII—73/92. Текст Вукићевићеве заклетве гласи:

„ЗАКЛЕТВА

Ја, Илија И. Вукићевић, заклињем се свемогућим Богом, да ћу владајућем Краљу веран бити, да ћу се Устава савесно придржавати, и да ћу дужност моју по законима и законим наредбама претпостављеним ми власти тачно и савесно отправљати.

Илија И. Вукићевић
проф. III б. гимн."

„Да је ову заклетву, г. Илија Вукићевић, данас положио преда мном, а по прописима наше Православне цркве, сведочим.

29. Новембра 1892.

Парох београдски
Марко Петровић."

В. *Друга београдска гимназија*

Скоро сваке школске године долазило је до размештаја наставног особља да би се попуниле празнине у појединим школама или да би се изишло у сусрет оправданим жељама појединих наставника, па је тако било и почетком школске 1893/1894. године. Тада су, на предлог министра просвете, др Лазара Ђ. Докића, указом од 15. августа 1893. године Живојин Јанићијевић, професор Крагујевачке мушке гимназије, и Илија Вукићевић, професор Треће београдске гимназије, постављени, по потреби службе, за професоре Друге београдске гимназије[116].

Међутим, Јанићијевић није дошао у ову школу, што се види из поделе предмета за школску 1893/1894. годину. Те школске године у Другој београдској гимназији били су ови наставници: 1) директор Димитрије Јовановић, који је предавао историју у VIII разреду са 4 часа недељно; 2) професор Јован Бадемлић — хемију у IV, географију у IV, V и VIII и геологију у V разреду са 12 часова недељно; 3) професор Милош Миловановић — историју у V и VII и филозофску пропедевтику у VII и VIII разреду са 12 часова недељно; 4) професор Љубомир Миљковић — зоологију у I-а, I-б и VI и немачки језик у II и IV разреду са 16 часова недељно; 5) професор Петар А. Типа — алгебру у V, VI и VII и геометрију у IV, VII и VIII разреду са 16 часова недељно; 6) професор Андра Гавриловић — српски језик у III и IV, литерарне облике у VI, словенски језик у V и књижевност у VII разреду са 16 часова недељно; 7) професор Љубомир Јовановић — српску историју у III, IV и VIII разреду са 8 часова недељно; 8) професор Илија Вукићевић — географију у I-а, I-б, II-а, и III, рачун у I-а и геометријско цртање у II разреду са 17 часова недељно; 9) професор Јован Подградски — латински језик у VI, VII и VIII разреду са 14 часова недељно; 10) професор Живојин Јуришић — рачун у I-б, II и III, ботанику у II и VII и геометријско цртање у III разреду са 17 часова недељно; 11) професор Хенрик Лилер — немачки језик у III, V, VI, VII и VIII разреду са 17 часова недељно; 12) професор Павле Поповић — француски језик у IV, V, VI, VII и VIII разреду са 19 часова недељно; 13) професор Милутин К. Драгутиновић — српски језик у I-а, I-б, и VIII, литерарне облике у V, словенски језик у VI и књижевност у VIII разреду са 18 часова недељно; 14) професор Милан Дукић — физику у III, VII и VIII, алгебру у IV, геометрију у V и VI и геометријско цртање у I-б разреду са 18 часова недељно; 15) предавач Миленко М. Вукићевић — српски језик у II, латински језик у V, историју у VI и геометријско цртање у I-а разреду са 16 часова недељно; 16) учитељ Стеван Трифуновић — цртање и писање у свима разредима са 20 часова недељно; 17) вероучитељ Ј. Стојановић — науку хришћанску у I-а, I-б, II, III и IV разреду са 10 часова недељно; 18) учитељ Јосиф Маринковић — певање у свима разредима и 19) учитељ Дионисије де Сарно Сан-Ђорђо — свирање у свима разредима[117].

---

[116] „Српске новине", 17. VIII 1893, бр. 182, стр. 960/III и IV.

[117] ДАС, Министарство просвете, ПБр. 21393/93, Ф. 48—107/93.

Вукићевић је у овој школској години држао предавања у школи само до 31. децембра 1893. године, јер је време од 1. јануара до 31. децембра 1894. године провео на одсуству у Женеви, куда је отишао ради усавршавања.

Следеће школске 1894/1895. године Вукићевић је предавао географију у III и у оба одељења II разреда, рачуницу у II и геометријско цртање у оба одељења I разреда са 17 часова недељно[118]. На дан 7. фебруара 1895. године извршена је нова подела предмета и по њој Вукићевић је предавао географију у оба одељења I, рачуницу у 2. одељењу I и 1. одељењу II разреда са 13 часова недељно. Поред тога, добио је и разредно старешинство у 2. одељењу I разреда[119].

Због недостатка наставника живих језика, Вукићевић је, заједно са Драгутином Антићем, постављен 23. марта 1895. године за хонорарног наставника француског језика у Првој београдској гимназији. Он је предавао у VII и VIII разреду са 7 часова недељно, а Антић у V и VII разреду са 8 часова недељно. За овај рад у другој школи министар просвете одредио је Вукићевићу и Антићу хонорар од по 10 динара од сваког одржаног часа[120]. Вукићевић је доласком у ову школу за наставника, и то баш француског језика, свакако морао да се сети времена које је провео у њој као ученик и под каквим је условима морао да је напусти ради довршења школе у другој гимназији.

Почетком школске 1895/1896. године Вукићевићу су у Другој београдској гимназији били додељени следећи предмети: географија у I, II, III и IV и рачун у I разреду са 14 часова недељно[121]. Због одласка на нову дужност није дуго предавао ове предмете.

Г. *Српска реалка и Гимназија „Вук Ст. Караџић"*

Министарство просвете водило је рачуна да свака средња школа има одговарајући број наставника за предмете предвиђене наставним програмом. На основу тога, Илија Вукићевић, професор Друге београдске гимназије, на предлог министра просвете, Љубомира Ковачевића, премештен је указом од 1. октобра 1895, по потреби службе, за професора Српске реалке у Београду[122].

Према распореду предмета за школску 1895/1896. годину, наставно особље ове школе чинили су: 1) Михаило Михаиловић, директор; 2) Сретен Ј. Стојковић, професор алгебре и аналитичке геометрије; 3) Јован Бадемлић, професор хемије и технологије; 4) Живко С. Поповић, професор српског језика и књижевности; 5) Светозар Видаковић, професор физике и геометријског цртања; 6) Јосиф Ковачевић, професор нацртне геометрије, стереометрије и тригонометрије; 7) Илија И. Вукићевић, професор француског језика; 8) Све-

---

[118] Исто, ПБр. 21673/94, Ф. XXVI—133/94.
[119] ДАС, Друга београдска гимназија, Бр. 44/95, Ф. XXVI—133/94.
[120] ДАС, Министарство просвете, ПБр. 4887/95, Ф. IV—63/95.
[121] Исто, Ф. VII—173/96.
[122] „Српске новине", 3. X 1895, бр. 222, стр. 1.

толик Марковић, предавач алгебре, геометрије, аритметике и зоологије; 9) Живојин Борђевић, предавач на одсуству; 10) Максим Трпковић, предавач механике и космографије; 11) Борислав Ковачевић, предавач науке хришћанске; 12) Сретен Јевтић, учитељ немачког језика; 13) Петар Убавкић, учитељ моделисања и цртања; 14) Борђе Крстић, учитељ цртања свију врста; 15) Владислав Николајевић-Штирски, учитељ певања и музике, и 16) Јосиф Предић, хонорарни предавач књиговодства[123].

Наставнички савет при крају те школске године образовао је, 29. маја 1896. године, Испитни одбор за виши течајни испит у овом саставу: 1) за српски језик и литературу Живко С. Павловић, 2) за немачки језик Стеван Јевтић, 3) за француски језик Илија И. Вукићевић, 4) за историју народну и општу Станислав Симић, 5) за јестаственицу Светолик Марковић, 6) за физику и хемију Светозар Видаковић, 7) за математику Сретен Стојковић, 8) за нацртну геометрију Јосиф Ковачевић и 9) за све врсте цртања Борђе Крстић[124]. Писмени испити за виши течајни испит одржани су, и то: 1. јуна из српског језика, 3. јуна из француског и немачког језика и 4. јуна из математике. Рок за преглед писмених задатака био је кратак, само два до три дана, те је Испитна комисија морала са журбом исте да прегледа. Време за одржавање усмених испита било је још краће, јер су сви кандидати морали да буду испитани од 7—8. јуна 1896. године[125]. Тиме је Испитна комисија била доведена у незавидан положај: да ради и пре и по подне.

Поред поменуте обавезе, Илија Вукићевић је био одређен и за председника Испитног одбора на годишњем испиту у VI разреду своје школе за предмет литература[126].

Наредне школске године Вукићевић је такође предавао само француски језик, и то у V, VI и VII разреду са по пет часова недељно у сваком од ова три разреда, тако да је имао укупно 15 часова недељно[127].

Своје знање француског језика, стечено у Србији и допуњено у иностранству, Вукићевић је ревносно преносио својим ученицима, с прекидима, до краја априла 1897. године, када је због болести прекинуо даљи рад у школи.

На основу новог Закона о средњим школама, дошло је 1898. године до укидања и спајања неких школа. Тако је, на предлог министра просвете, Андре Борђевића, указом од 4. августа укинута дотадашња Друга београдска гимназија, а Српска реалка, која је дотле имала само седам разреда, претворена у потпуну средњу школу и добила име Друга београдска гимназија, са гимназијским и реалним одсеком[128]. Овим актом дошло је до померања наставног особља у средњим школама. Новоствореној школи са већим обимом требало је још наставника, па су указом од 11. августа те године распореће-

---

[123] *Државни календар Краљевине Србије*, за 1896. годину, стр. 44.
[124] ДАС, Министарство просвете, ПБр. 10247/96, Ф. XII—163/96.
[125] Исто, ПБр. 10201/96, Ф. XII—163/96.
[126] Исто, ПБр. 10360/96, Ф. XIII—14/96.
[127] Исто, ПБр. 18080/96, Ф. 51—427/96.
[128] Исто, ПБр. 1258/98, ДАС, Књига указа.

ни у њу, између осталих, Стеван Сремац, Миленко Вукићевић и др Милан Шевић[129]. Другим указом, од истог дана, постављен је за директора ове школе професор Сретен Ј. Стојковић[130], а претписом министра просвете од 1. септембра за учитеља француског језика Тјешимир Старчевић[131]. Под овим именом школа је радила само до 6. децембра 1898. године, када је добила ново име: Гимназија „Вук Ст. Караџић"[132].

Илија Вукићевић је у Гимназији „Вук Ст. Караџић" остао до своје смрти као професор на одсуству — боловању, а његове часове француског језика замењивао је учитељ језика Тјешимир Старчевић[133].

У Српској реалци се последњих година учио француски језик по следећим уџбеницима, и то: у III, IV и V разреду *Француска граматика* и *Читанка* од Павла Поповића; у VI разреду Анова *Француска граматика, Histoire de Sindbad le marin* (за превод) и *Басне* Ла Фонтена (по диктату, за учење напамет); у VII разреду *Le Jeune Sibérienne, Herodot* и *Fable de la Fontaine*[134].

Предавања у свим ондашњим средњим школама била су и пре и по подне, а кад није било предавања, држале су се седнице наставничког савета или састанци са ђачким родитељима, чиме је наставник практично био везан за школу скоро сваког дана. То се односило у првом реду на Илију Вукићевића, који је као млад наставник најчешће имао максималан број часова, јер је од већине колега био млађи и у Врању и у Београду.

На рад Илије Вукићевића као наставника средњих школа није постојала ниједна примедба, ни од његових ученика ни од његових старешина, што све говори да се томе позиву довољно посветио и свим његовим задацима потпуно одговорио.

НАДЗОРНИК ОСНОВНИХ ШКОЛА

А. *У врањском и топличком округу*

Министар просвете је сваке године контролисао рад у основним школама, и то најчешће при крају школске године, да би, поред успеха ђака, видео и успех самих наставника. Поред тога, хтео је да види под каквим условима раде наставници основних школа; имају ли услова за рад, да ли им је потребна каква помоћ од његове стране? Министар је ову контролу основних школа вршио преко школских надзорника, који су бирани из редова најбољих наставника. У ствари, Главни просветни савет, најмеродавније просветно тело, вршио је избор таквих наставника и сваке године достављао министру њихова имена, а он је из тог списка постављао школске

---

[129] Исто, ПБр. 12646/98, ДАС, Књига указа.
[130] Исто, ПБр. 12394/98, ДАС, Књига указа.
[131] Исто, ПБр. 14778/98, ДАС, Књига указа.
[132] Исто, ПБр. 20400/98, ДАС, Књига указа.
[133] *Годишњи извештај Гимназије Вука Ст. Караџића*, за 1898/1899, Београд, 1899, стр. 48.
[134] Исто, стр. 43.

надзорнике и одређивао им територију коју би требало да прегледају. Тако је било и 16. маја 1890. године, када је Илија Вукићевић, иако млад као наставник, постављен за надзорника основних школа у деловима врањског и топличког округа[135]. Ово није била баш лака дужност с обзиром на то да се због рђавих путева и брдовитог терена од једне до друге основне школе морало путовати само на коњу, а, поред тога, ту је била и немирна граница. Ова дужност била је и напорна: морало се радити и радним и празничним даном, и пре и по подне, јер се преглед основних школа морао извршити у одређеном року.

У току ревизије изненада му умире отац и он, тога ради, телеграфским путем, тражи 20. јула 1890. године тродневно одсуство, које му министар и одобрава[136]. По очевој сахрани Вукићевић поново креће у ревизију.

За време обављања ове дужности имао је прилике да боље упозна не само живот сеоске деце већ и њихових учитеља и родитеља. Тако је у селу Драгуши (округ топлички, срез прокупачки) наишао на приватну основну школу која је нормално радила са децом, и то без потребних учила и намештаја, што је било похвално за њеног учитеља и сељаке тога села. Зато је Вукићевић предложио министру просвете да се одазове жељи сељака овог и суседних села и ову школу претвори у јавну. У врањском округу наишао је на супротан пример од овога: у три места биле су затворене основне школе (Блаце, Бакус и Лебане), и то без неких озбиљнијих разлога. Поред таквих случајева наишао је у неким селима и на ђаке који „никако нису походили школу" због погрешног схватања њихових родитеља. Такве случајеве уносио је у своју бележницу, али му је она украдена у селу Власини. Вукићевић је то пријавио општинској власти, али своју бележницу није добио. „Као главни разлог томе непохађању школа је тај: што се општине разгруписале и што не извршавају одлуку школског одбора према појединим виновницима. Има и таквих случајева да су над неким изрицане по неколико казни, а ни једна није извршена", објашњавао је млади ревизор министру просвете. У даљем тексту свога извештаја дао је оцену сваког појединог учитеља основних школа. Што се тиче ђака, добри су прелазили у старији разред, а слаби су остављани да понове разред.

У топличком округу Вукићевић је извршио преглед основних школа у Прокупљу, Куршумлији, Мерћељу, Великој Плани, Балејинцу и Бошњаку. Било је случајева да неки од учитеља за време ревизије буде болестан, и у том случају ревизор је морао сам да испитује ђаке да би утврдио њихово знање, као на пример у 1. одељењу II разреда основне школе у Прокупљу. У овом округу похвалио је шест учитеља, између којих посебно Владимира Павловића, наставника I и II разреда мушке основне школе у Мерћељу. За његове колеге у Великој Плани и Бошњаку рекао је да нису за позив коме су се посветили.

Вршећи преглед у школама врањског округа: у Цепу, Големом Селу, Градњи, Сурдулици, Власини и Преображењу Вукићевић је на-

---

[135] ДАС, Министарство просвете, ПБр. 7230/90, Ф. XVIII—4/91.
[136] Исто, ПБр. 8614/90, Ф. XIII—4/91.

шао слабији успех од оног који је нашао у топличком. У овом округу покудио је четири наставника, а само два похвалио. Нарочито је истакао рад Цветка Петровића, учитеља основне школе у Власини, који је радио под тешким условима. „Сметње које је председник ове општине чинио према учитељу и школи за сваку је осуду. Тако деци нису набавили буквар до фебруара... Казне којима су кажњавани родитељи ђачки за недолазак деце нису никако наплаћиване. Школа је у врло жалосном стању. Соба где ђаци ноћивају не може се сравнити ни с мало бољом стајом за живину", наводи надзорник у своме извештају. Па и поред свега тога, учитељ је напорним радом успео да његови ђаци више науче од својих вршњака који су били у повољнијем положају. Према Вукићевићеву мишљењу, најслабији је рад био учитеља основне школе у Преображењу. У њој су деца I разреда учила „поједине приче на памет а сем тога нису ништа знала да читају... Наставник је показивао деци за време испита одговоре прстима. Нисам могао ни једног ђака да наградим, а већину сам морао да задржим у истом разреду. У интересу је ове школе (јер су само две у целом срезу), да се овај наставник замени бољим" — предлагао је надзорник министру[137].

Преглед рада основних школа, у ова два округа, Вукићевић је започео 31. маја а завршио 3. јула 1890. године. На овоме послу провео је тридесет и један дан и на име награде-дневнице добио 496 динара[138].

Б. *У пожаревачком срезу*

Школске 1891/1892. године, поред осталих наставника средњих школа, министар просвете, Андра Николић, одредио је и Илију Вукићевића у ревизију основних школа, и то за цео пожаревачки срез[139].

Да би могао на време да сврши ову ванредну и значајну дужност, Вукићевић је испите из својих предмета у гимназији завршио пре осталих својих колега.

У ревизији је провео од 31. маја до 30. јуна 1892. године. Извештај о приликама у основним школама пожаревачког среза поднео је министру просвете 9. јула те године[140]. На жалост, тај извештај није сачуван и због тога се не може видети шта је све Вукићевић запазио приликом обиласка основних школа: какви су били учитељи као наставници и какав су успех показали ђаци овога краја Србије. Уместо надзорниковог извештаја сачуван је његов извод — писан непознатом руком, — спремљен за министра и Буџетску комисију. Из њега се види да су прегледане основне школе у овим местима: Баре, Батуша, Беране, Божевац, Бубушинац, Велико Село, Драговац, Дрмно, Дубравица, Живица, Касидо, Кленовик, Лучица, Мали Црнић, Петка, Селаковац, Топоница и Трњани. За свако од наведених села речено је шта би требало предузети у циљу побољшања основне

---

[137] Исто, ПБр. 9799/90, Ф. 39—120/96.
[138] Исто, ПБр. 17539/90, Ф. XXV—221/90.
[139] Исто, ПБр. 5015/92, Ф. XXIV—41 1/2/92.
[140] Исто, ПБр. 7300/92, Ф. XVII—137/92.

наставе. За нека села је истакнуто да у њиховим школама недостају мапе Краљевине Србије и књиге препоручене за ђачку књижницу, или да се у њима нередовно одржавају седнице школског одбора, чије одлуке неке општине уопште не извршују; за друге да су им дотрајале школске зграде, па да би исте требало оправљати или нове зидати.

На овом раду Вукићевић је провео тридесет и један дан. Пошто је једна дневница школског надзорника износила 16 динара, то му је укупно припадало 496 динара. Из непознатих разлога Вукићевић је био принуђен да у току ревизије изузме целу ову суму новаца из касе Среског начелства у Пожаревцу, коме је доцније Министарство просвете ту суму доставило[141].

В. У *гружанском срезу*

Илија Вукићевић је школске 1894/1895. године прихватио одлуку министра просвете, Љубомира Ковачевића, да као школски надзорник обиђе и прегледа рад школа у гружанском срезу.

Пошто је завршио све испите у својој школи, кренуо је на ову дужност, у крајеве Србије које дотле није видео у току ранијих ревизија.

Из Вукићевићева извештаја, од 10. јула 1895. године, види се да је те школске године био друкчији преглед основних школа од претходне. Наиме, за сваку школу употребљаван је по један штампан образац и у њега су уношени потребни подаци. Овај начин био је погоднији за Министарство просвете, јер је тако долазило до потпунијих података о стању сваке основне школе у Србији.

На жалост, у Министарству просвете ови су попуњени обрасци били одвојени од надзорникова извештаја, чиме је онемогућено да се види које је основне школе обишао и какво је стање у њима нашао.

Вукићевић је у своме извештају дао делимичне податке само за три основне школе у гружанском срезу.

За основну школу у Годачици рекао је да га учитељ те школе, иако је о дану ревизије био на време обавештен, није сачекао у школи. Чак ни сви ученици нису били одређеног дана у школи. Са оним малим бројем које је затекао у школи Вукићевић је разговарао и једног по једног испитивао. Из њихових одговора уверио се да им учитељ није посветио довољно пажње, те је одлучио да сви ученици понове разред у коме су се те школске године затекли. У ствари, били су кажњени због небриге свога наставника.

Учитељ основне школе у Гунцатима био је тужен од својих сељака министру просвете. Министар је желео да сазна праву истину о овом случају пре но што донесе одговарајућу одлуку. Зато је школском надзорнику препоручено да пажљиво испита не само општинске представнике већ и сваког потписника на тужби против учитеља. Дошавши у ово село, Вукићевић је прво завршио испит ђа-

---

[141] Исто, ПБр. 17332/92, Ф. XVII—81/92.

ка у основној школи, а затим је почео да ради на расветљавању овога спора између учитеља и сељака тога села. Прво је почео са испитивањем оних сељака чија су имена била потписана на тужби упућеној министру просвете, и том приликом утврдио да ниједан од њих није признао потпис за свој. Многи од њих нису ни знали да та тужба и постоји против учитеља. Према Вукићевићеву налазу на лицу места, сва је кривица била до општинске власти која није трпела учитеља. Она је чак и њему самом, иако је имао уредно пуномоћје министра просвете, сметала у раду око расправљања овог неугодног спора. Зато је он у своме извештају навео да је неслога учитеља и општине честа појава по многим селима.

Основна школа у Забојници имала је само једног учитеља који се одао алкохолу и, самим тим, занемарио своју обавезу према школи. Да би тог младог човека спасао, Вукићевић је предложио министру просвете да га премести у неко место са два или више учитеља, како би га колеге могле контролисати[142].

Преглед рада основних школа у гружанском срезу трајао је од 10—30. јуна те године. Вукићевић је за тих двадесет радних дана, на име дневнице, добио 320 динара[143].

Г. У *јасеничком и лепеничком срезу*

Чланови Главног просветног савета знали су за Вукићевићеву љубав према селу, у које је одлазио чешће од својих колега, па су га више пута предлагали за надзорника основних школа зато што је ту дужност увек савесно и на време обављао.

Тако је било и школске 1895/1896. године. Када је министар просвете затражио од Главног просветног савета да му препоручи погодне наставнике за надзорнике основних школа, његови чланови су, поред осталих, предложили и Илију Вукићевића, професора Српске реалке у Београду.

По пријему листе препоручених наставника, министар просвете, Љубомир Ковачевић, одредио је 16. маја 1896. године Илију Вукићевића за надзорника основних школа у срезу јасеничком округа подунавског и у Баточини и Лапову у срезу лепеничком округа крагујевачког[144].

Међутим, Илија Вукићевић, први пут у својој наставничкој каријери, није могао да прихвати ову дужност: да оде у село, које је волео и о коме је као књижевник писао. О томе је он 29. маја 1896. године известио министра просвете следећим обавештењем:

„Вашом наредбом одређен сам, да будем надзорник основних школа у срезу јасеничком у округу подунавском и у селима Плани и Баточини. Необично ценим поверење, којим сте ме почаствовали, кад сте ме одредили за Вашега повереника за преглед основних школа за ову школ. годину. Али како сам болестан и како су ми сви лекари, које сам за савет питао, саветовали да се не смем изла-

---

[142] Исто, ПБр. 10569/95, Ф. XIII—167/95.
[143] Исто, ПБр. 19223/95, Ф. 29—95/95.
[144] Исто, ПБр. 10240/96, Ф. XIX—1/96.

гати на пут и да претерам у раду, то Вас Госп. Министре молим, да ме од те дужности ослободите, за коју највише жалим ја, пошто сам сматрао, као највећу част, кад сте ме на исту одредили", — каже, поред осталога, Вукићевић у свом писму.

Министар просвете је 31. маја те године упутио директору Српске реалке следећи акт: „По молби г. Илију Вукићевића, професора у повереном Вам заводу, разрешио сам од дужности школског надзорника"[145]. О овој одлуци, поред Вукићевићеве школе, министар просвете је телеграмом известио и Окружна начелства у Смедереву и Крагујевцу.

Као школски надзорник Илија Вукићевић је обишао многе крајеве Србије и на овој дужности умео да запази добре и рђаве стране у ондашњим сеоским школама, а посебно нездраве односе између општине и основне школе. Приликом сваког прегледа основних школа он је давао министру просвете корисне предлоге у циљу побољшања наставе у тим школама и увек се трудио да заштити сеоске учитеље од обесних и неписмених кметова. Али најзначајнији резултат ових путовања биле су неке његове приповетке, у којима је описао поједине интересантне типове и случајеве на које је наишао.

ПРЕДСЕДНИК БИРАЧКОГ ОДБОРА

Да би се рад на биралиштима за изборе народних посланика правилно одвијао, Главни бирачки одбор предлагао је за председнике бирачких одбора претежно наставнике средњих школа, јер су они као образовани људи умели да се снађу у свакој прилици и да спрече могуће неправилности у току избора.

Илија Вукићевић имао је прилику да, као врло млад наставник, два пута буде председник Бирачког одбора у врањском округу, и то први пут 1889. године у Златокопској општини за гласачко место Тибужде, у пчињском срезу[146], и други пут 1890. године у Луковачкој општини за гласачко место Луково, у истом срезу[147].

На тој дужности морао је Вукићевић да један дан пре избора, у присуству општинских власти, са осталим члановима Бирачког одбора, прими гласачки материјал и потом запечати просторије за гласање. Сутрадан у одређено време, у присуству чланова поменутог одбора, скидао је печатни восак са врата и пошто би утврдио да се изборни материјал налази на своме месту, почињао са радом. Он је морао лично да води надзор над сваким гласачем како гласа и да ли гласа за себе или за другог. У току гласања није смео да напушта гласачко место, па ни за време ручка.

Кад је истекло време за гласање, Вукићевић је са члановима свога одбора приступао пребројавању гласова, односно бројао куглице у свакој кутији и потом утврђивао колико је бирача гласало. Ово је било потребно стога што се понекад дешавало да неки бирач, из незнања или намерно, изнесе куглицу са биралишта уместо да је

---

[145] Исто, ПБр. 10490/96, Ф. XIX—1/96.
[146] „Српске новине", 20. VIII 1899, бр. 184, стр. 876.
[147] Исто, 9. VIII 1890, бр. 174, стр. 892.

спусти у неку од гласачких кутија, што је повлачило поништавање избора и стварање великих и непотребних трошкова. На крају, Вукићевић је писао записник како су текли избори и какви су резултати гласања. По нарочитом куриру слао је Изборној комисији резултате избора. Затим је, уз потпис свих чланова Бирачког одбора, вршио печаћење изборног материјала и сутрадан га лично на потпис предавао срескоj Изборној комисији.

Обављањем ове дужности Вукићевић је видео на лицу места како се врши избор народних представника; како се врши предизборна агитација и каквим се средствима служе поједини кандидати и њихови истомишљеници. Нешто од тога уносио је и у неке своје приповетке.

ПОКРЕТАЊЕ ЧАСОПИСА „ДЕЛО"

„Отаџбина", под уредништвом др Владана Ђорђевића и др Милана Јовановића Морског, за време свога излажења (1875—1892) много је допринела развоју српске књижевности, окупљајући у својим рубрикама многе старије и млађе књижевнике, као и јавне и културне раднике. Колико је она вредела не само појединцима већ и читавој српској књижевности, видело се тек после њеног гашења.

Да би се попунила празнина која је настала престанком „Отаџбине", почело се 1893. године мислити на покретање једног листа који би јој био достојна замена. Једна група јавних радника и књижевника, углавном припадника радикалске странке, ту је замисао претворила у стварност и, у другој половини 1893, основала ново јавно гласило под именом „Дело, лист за науку, књижевност и друштвени живот", који ће излазити једанпут месечно у свескама од 10—12 штампаних табака. Уредничке дужности прихватио се професор Илија И. Вукићевић, а издавачке Аца М. Станојевић, власник Парне радикалне штампарије. Претплатна цена овог периодика била је за Србију годишње 16, за пола године 8, а за три месеца 4 динара; за иностранство годишње 20, за пола године 10, а за три месеца 5 динара. Уредништво „Дела" било је у Београду, на Обилићевом венцу бр. 4; рукописе и претплату примао је издавач овога јавног гласила, Аца М. Станојевић[148].

Одзив на сарадњу био је велики, те сви приспели рукописи нису могли да уђу у први број. Илија Вукићевић, као уредник, поделио је часописни материјал на следеће рубрике: белетристика, наука, књижевност, друштвени живот и хроника. Белетристика је била заступљена са шест радова. На првом месту била је Змајева песма *Мајка српскога јунака,* у којој је приказана мајка Српкиња и њена велика љубав према отаџбини Србији. Поред Змајеве песме налази се Матавуљева приповетка *Снага без очију,* такође са националном темом из новије наше историје. За овом приповетком дошла је песма Војислава Ј. Илића *Муратово тулбе.* Бранислав Нушић био је заступљен са два рада, под називом *Из капларских прича.* Из стране књижевности Вукићевић је у ову рубрику унео Лилеров превод Килан-

[148] „Просветни гласник", 1894, стр. 267.

довог романа *Отров* и Драгутиновићев превод приче *Старица* Г. Успенскога. Наука је била заступљена са пет ваљаних радова. Од њих су значајне путописне белешке др Миленка Веснића *Кнез Милош у Љубљани,* у којима се говори о познатој афери око боравка кнеза Милоша у Загребу и Љубљани у вези са Гајевим тражењем новца од њега. За овим би ваљало поменути истраживачки рад Симе Томића *О промени бугарске ортографије*. Књижевна критика и есејистика имала је три лепа рада, између којих се нарочито истицао одломак Богдана Поповића из његове студије *Бомарше* и есеј Светислава Симића о студији Љубомира Недића *Из новије српске лирике*. Рубрика друштвени живот имала је четири рада, од којих је био најлепши реферат Мил. Драгутиновића о Расиновој трагедији *Федра,* у Борићевом преводу. Хроника је обухватила највећи број радова. Ту се наилази, поред осталога, на похвални приказ књиге Јаше Продановића *Слободно зидарство, његов циљ и принцип, његова садашњост и будућност;* Павловићев преглед радова у „Гласнику хрватскога наравословног друштва", под уредништвом С. Брусине; прикази Ж. Балугџића и других једног броја књига на немачком и француском језику; разне белешке из науке, књижевности и живота; некролози и библиографија.

Ова свеска „Дела" имала је страна 254 + II. Њен уредник, Илија Вукићевић, због одласка у иностранство, није сачекао да она изиђе из штампе. Другу и остале свеске овог часописа уређивао је једно време Стојан М. Протић, који је Вукићевића заменио у уредничкој дужности. Он је као нови уредник задржао облик „Дела" какав му је Вукићевић дао, уз незнатне допуне.

Први број овога часописа наишао је на различит пријем код ондашње јавности. Јован Грчић тврдио је да он „заслужује озбиљну пажњу критике а богме и озбиљну потпору читалачке публике"[149]. Насупрот Грчићу, Љубомир Недић га је, у првом броју „Реда", покудио, рекавши, између осталога, да је у њему само рад Богдана Поповића вредан пажње. У вези с овом неповољном оценом, у следећој свесци „Дела" изишао је одговор Љубомиру Недићу. Да ли је овај одговор писао Вукићевић — који се тада налазио у Швајцарској — или Протић, не може се утврдити, јер испод њега нема потписа ни иницијала већ само „Ур." Побијајући Недићеве замерке, поред осталога, аутор овога одговора каже: „Г. Недић нам је сам дао политичко име, назвавши нас радикалском омладином. Да се објаснимо, и ако довољно говоре наша имена (па и псевдоними) и сам садржај листа! Прво, нисмо се хтели назвати омладином. Нисмо за то имали никакве потребе . . . То не би одговарало фактима. На првом месту донели смо песму Змајеву, одмах до ње причу Матавуљеву. Овај је стигао до четрдесете, а Змај није млад, то већ и г. Недић, напојен спартанским поштовањем према седини, зна да врло деликатно каже у својој критици. Нисмо истакли ни име радикалско. Ми међу својим сарадницима имамо људе који у политици немају учешћа, а имамо и других који се сматрају члановима других

---

[149] „Стражилово", 1894, бр. 5, стр. 59—60.

странака. У пространом неполитичком делу програма „Дело" ће прихватати сараднике без обзира на политичко мишљење . . ."[150]

По повратку из иностранства, Илија Вукићевић није од Протића преузео дужност уредника „Дела", иако га је волео као своје првенче, већ је у њему само чешће сарађивао.

Овај часопис, који је од свог оснивања почео да се уређује на модерној основи и са разноврсном тематиком, успео је да око себе окупи многе људе од пера, старије и млађе, нарочито после престанка „Српског прегледа" 1895. године. Неки тадашњи његови сарадници заузели су доцније видно место у српској књижевности, као на пример Богдан Поповић, Милован Б. Глишић, Светолик Ранковић и други.

Са променама уредника мењао се и часопис, јер су га после Протића уређивали др Милован Б. Миловановић, Љубомир Давидовић и др Драгољуб Павловић. Сваки од уредника сматрао је за потребно да на страницама овога часописа унесе по неку новину, тако да се у њему почело чешће него раније расправљати о политичким и социјалним питањима. То је навело управне власти да 1899. године забране даље излажење овог корисног часописа, и тиме осиромаше српску књижевност. Часопис је поново покренут 1902, под уредништвом Стојана Протића, и излазио је све до почетка првог светског рата, 1914. године.

У ИНОСТРАНСТВУ

Многи пријатељи препоручивали су Илији Вукићевићу да извесно време проведе у иностранству и допуни своје наставничко и књижевничко образовање.

Илија Вукићевић се први пут 13. јула 1893. године обратио с молбом министру просвете и тражио одсуство ради одласка у иностранство. Министар, др Лазар Б. Докић, решио је његову молбу истог дана и сутрадан известио директора Треће београдске гимназије да је Вукићевићу одобрио да може „школски одмор провести ван Србије"[151]. Из саме Вукићевићеве молбе не види се куда је требало да иде на годишњи одмор. Међутим, Софија Вукићевић-Пандуровић то објашњава овако: „По причању нашег великог песника Ј. Дучића, Илија је био послат од стране „Народне одбране" у Босну и Херцеговину, где је тамошњем српском живљу — нарочито омладинцима — одржао низ јавних предавања, бодрећи српски дух, када га је и сам Дучић упознао". Пошто Дучић није назначио тачно време Вукићевићева доласка у те крајеве, то би ово путовање и одговарало његовом причању. Да је Вукићевић заиста био у Босни и Херцеговини, говори једна сачувана његова фотографија са херцеговачким књижевницима.

После овога путовања долази до Вукићевићева одласка у иностранство на усавршавање. Томе је доста допринео тадашњи министар просвете др Миленко Веснић, Вукићевићев школски друг из

---

[150] „Дело", 1894, књ. II, стр. 465.
[151] ДАС, Министарство просвете, ПБр. 10574/93, Ф. 24—276/93.

Прве београдске гимназије. Иако су обојица студирали различите факултете, они су се често виђали и за време студија, јер су Правни и Филозофски факултет били у истој згради — а студената је онда било мало, тако да су се сви познавали. То ђачко пријатељство наставило се и после студија, што доказује и Веснићева сарадња у часопису „Дело", чији је први уредник био Илија Вукићевић.

Илија Вукићевић упутио је 1. децембра 1893. године молбу министру просвете и тражио једногодишње одсуство ради допуне својих студија на Париском универзитету. Поред одсуства, тражио је и потребну школарину — коју би као ванредни студент требало да плаћа — и путни трошак за одлазак од Београда до Париза. Министар просвете, др Миленко Веснић, истог је дана на овом акту својом руком написао следеће:

„1) *Да г. Илија Вукићевић,* проф. II. б[еоградске] гимн., може годину дана, рачунећи од данас, изостати од своје школске дужности и то време провести у Паризу, ради допуне своје наставничке спреме;

2) Да се г. Вукићевићу изда из благајнице Минист[арства] Просв[ете] и Цркв[ених] Послова *две стотине* (200) *динара* на име путнога трошка до Париза, а у своје време и потребна му школарина за слушање университ. предавања."[152]

Извештавајући о овоме директора Друге београдске гимназије министар је у своме писму нагласио да се Вукићевићу одсуство има рачунати од 1. јануара 1894. године.

Овако брзо решавање Вукићевићеве молбе упућује на то да је Вукићевић то питање заједно са министром и решавао. На то наводи чињеница што је министар просвете за одсуства од два дана увек тражио мишљење и предлог старешина школе, а овде је директор Друге београдске гимназије стављен пред свршен чин и као потчињени имао само да изврши министрово наређење.

После добијене министрове сагласности, Вукићевић је почео припреме за свој одлазак, па је 31. децембра 1893. године из благајне Министарства просвете примио и путни трошак, 200 динара у злату, који му је био одобрен наведеном министровом одлуком. Пре поласка на пут требало је, између осталога, да у Министарству финансија добије одобрење да му се плата, коју је примао у својој школи, шаље у иностранство у златној валути.

Министар финансија у таквим приликама давао је своју сагласност после свестране провере и писменог пристанка министра просвете. Да не би седео беспослен док се та процедура не сврши, Вукићевић је 7. јануара 1894. године известио министра просвете да због неодложних послова у Министарству финансија мора да одложи свој пут до 10. јануара, па је молио да му одобри да за то време настави са својим редовним радом у школи, с тим да се за толико времена помери и његово одсуство. Премда се с овим сложио и директор школе у којој је Вукићевић радио, министар по овоме захтеву није донео никакво решење[153]. То наводи на закључак да је Вукићевић отпутовао из Београда, преко Будимпеште, за Париз око 10. јануара те године.

---

[152] ДАС, Министарство просвете, ПБр. 22509/93, Ф. 39—198/98.
[153] Исто, ПБр. 481/94, Ф. 39—198/94.

Вукићевић се врло кратко време задржао у Паризу, па је прешао у Женеву. Зашто је он — уместо у Паризу — провео годину дана у Женеви, тешко је утврдити, зато што о томе нема писаних докумената. Да се није дуго задржавао у Паризу, сведочи његово писмо упућено 8/21. фебруара 1894. године Јовану Грчићу, у коме му, између осталога, каже: „По својој вољи постао сам Женевљанин и мислим остати овде читаву годину дана". Из поменутог писма види се да је у прво време становао у Café de la couronne. Grand Quai et Place du Lac. Genève[154], одакле се, током истог месеца, преселио прво у Chemin des Terrassiers 14, а потом у 33. Boulevard de Plainpalais au 4-ème. Genève[155].

Према министровој одлуци Вукићевићу је била одобрена и школарина за слушање предавања на Париском универзитету, али он њу није тражио за све време свога боравка у иностранству. Та чињеница наводи на претпоставку да је највећи део слободног времена проводио у читању дела француских књижевника, старијих и млађих, по библиотекама или у своме стану. Овакав рад омогућио му је да допуни своје знање француског језика и прошири књижевно образовање. Шта је све из француске литературе читао, не знамо, зато што је сва његова преписка из Женеве са рођацима и пријатељима у Београду пропала за време минулих ратова.

У досадашњој литератури о Вукићевићу постоји мишљење да је он у Женеви доста читао најновије француске писце, симболисте, и да је под њиховим утицајем отпочео са писањем својих бајки[156]. Колико је ово мишљење оправдано, тешко је рећи, јер неких елемената бајки има и у неким његовим ранијим приповеткама, а шаљива бајка „Страшан сан" изашла је управо те године (1894) када је Вукићевић боравио у Женеви. Ипак, неких трагова његове лектире француских писаца наћи ћемо у његовим каснијим бајкама, као што ћемо и у самим бајкама видети слојевите промене од народно-фолклорних елемената до литераризираних форми.

Једногодишње одсуство брзо истекне, нарочито у раду, а Вукићевић је био човек од рада. Он је из Женеве писао 15. новембра 1894. године министру просвете и тражио да му се обезбеди новац за повратак у Србију, пошто му 31. децембра те године истиче одобрено одсуство на усавршавању у студијама. Министар просвете, Љубомир Клерић, на његовом писму написао је, 23. децембра 1894, својом руком: „Да му се из дотичнога кредита изда двеста динара на име путна трошка од Париза до Београда."[157] Из ове министрове одлуке може се претпоставити да је Вукићевић самоиницијативно прешао из Париза у Женеву, да је превоз од Женеве до Париза морао да плати из личних средстава и да је и при повратку морао да прође кроз Париз.

---

[154] Ово се писмо налази у Рукописном одељењу Матице српске у Новом Саду под М-3870. У даљем тексту само РОМС.

[155] РОМС 3871.

[156] Јовановић, Љубомир: *Предговор* „Људском срцу" Илије Вукићевића, СКЗ, књ. 68, Београд, 1901, стр. XVI.

[157] ДАС, Министарство просвете, ПБр. 21889/94, Ф. 39—198/94.

Због краткоће времена, благајник Министарства просвете није био у могућности да Вукићевићу пошаље путни трошак, и он је тек по повратку у земљу примио, 18. јануара 1895, из касе Министарства просвете 200 динара у злату[158].

ДОМАЋЕ ПРИЛИКЕ И ПРИВАТНИ ЖИВОТ

После Велимирова и Миланова одласка у државну службу, Илија је са мајком остао у Београду, у Гундулићевој улици бр. 1 (Стара поштанска улица).

Као младић Илија Вукићевић је био „од највиших људи, витак, сух, смеђе косе и очију" и, по опису познаника, несумњиво допадљив млад човек[159]. Али он није мислио на женидбу све док његова браћа нису завршила школовање и добила запослење.

Крајем априла 1895. године Илија је, уз мајчину сагласност, испросио Јованку Чолак-Антићеву, ћерку покојног Илије Чолак-Антића, бившег артиљеријског пуковника, из Београда. Колико је ценио своју будућу супругу и њену породицу, најбоље сведочи његово писмо, упућено 4. маја те године Тихомиру Остојићу, кога је молио да се нађе при руци мајци његове веренице у Новом Саду, када је требало да сачека сина из Беча[160]. Венчање Илије и Јованке обављено је 13. јула 1895. године у Саборној цркви у Београду, уз многобројно учешће његових и њених рођака, пријатеља и другова, како из Београда тако и из других места. Кум на венчању био му је његов школски друг и пријатељ др Миленко Веснић, професор Велике школе[161]. Том приликом, један од његових блиских другова и пријатеља, вероватно Андра Гавриловић, испевао је песму у шест строфа, под називом *Другу о његову венчању*, у којој евоцира успомене из њиховог прошлог живота и жели „лепе странице" и у новом, брачном животу[162].

---

[158] Исто, 1329/95, Ф. 59—33/98.

[159] Јовановић, Љубомир: цитирани рад, стр. XVI.

[160] РОМС 4698.

[161] Књига венчаних цркве Светога Марка за 1895. год., стр. 101, ред. бр. 61.

[162] Архив САНУ, Бр. 12416/344. Заоставштина Андре Гавриловића. Песма је непотписана. С обзиром да је здружена са штампаним Гавриловићевим сећањима на Илију Вукићевића, као и на њихово пријатељство, има вероватноће да ју је Гавриловић написао и посветио Вукићевићу. Песма гласи:

Другу
о његову венчању

Успомене старе,
И радост и бригу,
Скупио си скоро
И створио књигу,
Па да с' не би листак
Ма који исцеп'о —
Ти је сада, ево,
Повезујеш лепо.

Ваљана је књига,
Могу рећи и то —
Листове сам неке
Већ одавно чит'о
А других се сећам
Још'те боље, живо:
Та ја сам их с тобом
Братски исписив'о!

Вукићевићеви пријатељи из Новог Сада, који нису могли да дођу на његово венчање, упутили су му писмене честитке. Поред осталих, он се и Милану Савићу посебно захвалио на томе у своме писму од 3. новембра 1895. године[163].

Илија и Јованка добили су 28. септембра 1896. године сина, коме је кум др Миленко Веснић дао дедино име — Иван[164]. Њихова срећа у браку, на жалост, није дуго трајала, само две године — баш када је мали Иван почео „често да плаши очеву музу", како то срећни Илија сам каже у једном од својих писама. Ту њихову супружанску срећу пореметила је Илијина болест, чији су се први знаци показали у другој половини 1897. године.

Поред књижевности и музике, Илија Вукићевић волео је и друштво — нарочито оно из ђачког доба, — у коме је било смеха и шале. Са друговима је одлазио у лов празничним данима или на заједничка посела. Због своје веселости и скромности Вукићевић је био радо виђен и приман друг и пријатељ. О њему као човеку прича Јеремија Живановић ово:

„Лично познанство било је посредством мог незаборављеног професора Светислава Симића, нераздвојна друга Илијина... Илијина благост, добродушност, нежност у целој појави и лако отварање срца пред младићем који му је прилазио са поштовањем и са помало страха, учинили су да се одмах пређе оно одстојање које се, у обичним познанствима, прелази у одсецима. Од првога састанка сматрао сам га својим наставником, још више пријатељем...

Био сам срећан да Илију походим и у дому његову, онда у пуној срећи, и да се још више уверим у питомост његова срца и у велику љубав према омладини. На жалост, везе су биле врло кратке. Он је, убрзо, теже оболео, а ја сам службом био упућен подаље од Београда."[165]

У свечаном ходу
И уз песму знану
Остављаш је сада
Подаље на страну,
Полако је спушташ,
Да с' листи не кваре,
К'о што мома спрема
Своје адиђаре.

Књига ти се данас
Већ отвара друга,
Не знам у њој шта је,
Ал' нек ти је дуга!
Листови су њени
Неписани, бели,
Анђели је кажу,
Љубави донели.

Новој књизи судба
Шта од сада даје,
Нико не зна, то се
Најпосле сазнаје —
Али кад би хтела
Да ме чује тамо,
Још бих једну молбу
Њој имао само:

Нек допусти вољно,
Да у књигу нову
А из оне старе,
Што је прошлост зову
И у којој доста
Лепих црта пише
— Да се у њу кашто
Кој' листак препише!

[163] РОМС 3879.

[164] Књига рођених цркве Светога Марка за 1896. годину, стр. 244, ред. бр. 287. Према једном несигурном податку (писмо синовца Илијиног, Миодрага Вукићевића) Иван је умро млад, као матурант, од шарлаха.

[165] Живановић Јеремија: цитирани рад, стр. IX—X.

ОДНОС ПРЕМА ПОЛИТИЦИ

Илија Вукићевић постао је члан Народне радикалне странке још као слушалац Велике школе и остао њен припадник до краја живота, али није учествовао ни у једној јавној акцији. Неки од његових школских другова активно су се бавили политиком, па су чак постали и министри, као на пример др Миленко Веснић, а он није показивао жељу за политичким успехом. Зато се није никад кандидовао за народног посланика, мада је било могућности за то, па чак ни за одборника Општине града Београда. Он је имао више склоности према музици и књижевности и зато је више волео да политичке догађаје посматра са стране него да у њима лично учествује.

За време његова живота и рада било је више прилика да се умеша у било који политички догађај, али он, сећајући се очевих савета, налазио је начина да то избегне. Биће довољно да се наведе само овај пример: приликом покретања часописа „Дело" он је, између осталих, блиско сарађивао са Ацом Станојевићем и Стојаном Протићем, истакнутим радикалским првацима. Станојевић је био један од главних организатора Тимочке буне 1883. године; Протић је, са Јованом Бајом и Андром Николићем, основао 1884. године лист „Одјек", као прво радикалско јавно гласило после Тимочке буне[166] и на његовим страницама врло често критиковао ондашњи лични режим Милана Обреновића. Протић ће доцније, после Вукићевићева одласка у иностранство, преузети и уређивање „Дела". Али, и поред тих блиских веза са радикалским првацима, Вукићевић није учествовао у некој већој политичкој акцији своје странке.

Међутим, Илијин млађи брат Велимир, познатији под именом Веља Вукићевић, наследио је од својих предака праву склоност према политици и њој се потпуно посветио. Због тога је био мање познат као професор, а више као политички радник, па је и пензионисан као председник владе.

РАД У КЊИЖЕВНО-УМЕТНИЧКОЈ ЗАЈЕДНИЦИ

Једна група српских књижевника и уметника основала је 17. марта 1892. године у Београду Књижевно-уметничку заједницу у циљу међусобног „познавања, зближења и усавршавања радника на српској књизи и уметности."

Према замисли оснивача, тај ће се циљ постићи на састанцима овога друштва разговарањем о књижевним и уметничким питањима, код нас и на страни, и „читањем нових радова из лепе књижевности". Чланови овога друштва могу да буду српски књижевници и уметници, уз плаћање одговарајуће месечне чланарине. Примање нових чланова вршило се на предлог кога од чланова.

Управу Књижевно-уметничке заједнице чинили су: председник, секретар и благајник. Чланови оснивачи Књижевно-уметничке заје-

---

[166] Јовановић, Слободан: *Влада Краља Александра Обреновића*, Београд, 1929, књ. I, стр. 404.

нице били су: Милан Ђ. Милићевић, М. Ђорђевић-Призренац, Хајим С. Давичо, Риста Ј. Одавић, Илија И. Вукићевић и Андра Гавриловић.

Први секретар овога друштва био је професор Андра Гавриловић, који је 30. марта 1892. године поднео министру просвете друштвена правила на одобрење. Министар просвете, Андра Николић, одобрио је та правила 2. априла те године и тиме омогућио рад Књижевно-уметничкој заједници[167].

Током 1892. године Књижевно-уметничка заједница одржала је десет састанака, на којима је прочитано двадесет и два рада од разних аутора. О сваком од ових радова било је критичких разговора од стране присутних чланова, међу којима је био и Илија Вукићевић[168].

Следећа година имала је много мање радова, а и мање састанака. На последњем састанку за 1893. годину прочитани су ови радови: *„Рождество твоје"*, слика Илије И. Вукићевића; приповетка *Састављене маказе* и последња глава из књиге *С обала Охридског језера,* оба рада од Бранислава Ђ. Нушића. После тога, дошло је до избора нове Управе за 1894. годину, и то: професор Стеван Тодоровић, као председник; професор Андра Гавриловић, као секретар, и професор др Ђорђе С. Ђорђевић, као благајник. Дотадашњем председнику Милану Ђ. Милићевићу, који је замолио да буде ослобођен те дужности, одата је посебна захвалност на успешном залагању да ово друштво стекне добар глас међу грађанством.

Прва седница Књижевно-уметничке заједнице за 1894. годину, држана 31. јануара, била је посвећена успомени српског песника Бранка Радичевића[169]. На својој другој седници за 1894. годину, Књижевно-уметничка заједница одлучила је да у наредној години приреди у Београду уметничку изложбу, на којој ће се изложити радови рађени код Јужних Словена за протеклих сто година. За приређивање ове изложбе био је одређен нарочити Одбор, чији су чланови били: Стеван Тодоровић, Петар Убавкић, Драгиша Милутиновић, Светозар Зорић, др Милан Јовановић Морски, Милан Ђ. Милићевић, др Љубомир Недић и Андра Гавриловић[170]. Илија Вукићевић током 1894. године био је у иностранству, те, према томе, није учествовао у раду Књижевно-уметничке заједнице за то време.

У 1895. години Књижевно-уметничка заједница одржала је само две седнице. На последњој седници за ту годину одржан је помен покојном члану овога друштва Љубомиру Ненадовићу и прочитано неколико нових радова које су чланови били спремили, између којих и Вукићевићева бајка *Баво и девојка.* Затим је, на молбу др Милана Јовановића Морског да буде ослобођен дужности председника Књижевно-уметничке заједнице, изабран нови председник у лицу Милана Ђ. Милићевића[171].

Илија Вукићевић је био активан члан овога друштва. Присуствовао је готово свим седницама кад год је био у Београду. На њима

---

[167] ДАС, Министарство просвете, ПБр. 3532/92, IX—6/92.
[168] „Стражилово", 1894, бр. 4, стр. 64.
[169] „Дело", 1894, књ. II, стр. 445.
[170] „Дело", 1894, књ. III, стр. 650.
[171] „Дело", 1895, књ. 5, стр. 161.

је учествовао не само читањем својих радова него и у дискусијама. Осим тога, уводио је и младе људе у ово одабрано друштво. Ово потврђује његов биограф Јеремија Живановић, који о Вукићевићу као члану овога друштва каже следеће:

„Тада је Књижевно-уметничка заједница, са Милићевићем на челу, била у јеку рада, и њене вечерње седељке, средом, у једној оделитој одаји код „Коларца", биле су мета жељама многих великошколаца. Илија ме је, као секретар, одвео на једну од тих седељака, те сам, с времена на време, забавио то одабрано друштво читањем понеког прилога, што би га који од чланова Заједнице спремио за то вече."[172]

БОЛЕСТ И СМРТ

Илија Вукићевић је као млад човек био увек здрав, и док је био наставник Врањске ниже гимназије није уопште изостајао од своје редовне дужности. Међутим, по преласку у Београд дешавало се да понекад на кратко време изостане од своје наставничке дужности.

Према извештају директора Треће београдске гимназије, Вукићевић је 20. марта 1892. године први пут изостао од школских часова[173]. Други његов изостанак због болести био је 17. септембра те године[174]. Између ова два изостанка и наредног протекло је доста времена: изостао је због грознице тек 24. новембра 1895. године, и то само три часа[175]. У следећој години, у месецу мају, Вукићевић је због болести одбио дужност надзорника основних школа у јасеничком и лепеничком срезу. Колико је његова болест трајала, није познато, зато што није изостајао од своје редовне дужности, о чему је директор његове школе морао по званичној дужности да извести министра просвете. Али очигледно је да су се први знаци болести почели јављати од 1896. године.

До правог и озбиљног Вукићевићевог обољења дошло је у првој половини 1897. године, — у његовој тридесет и првој години. Директор Српске реалке, у којој је Вукићевић радио, писао је 3. маја 1897. године министру просвете следеће: „Илија И. Вукићевић, професор при овој школи, од неколико дана оболео је у том степену да није у стању више држати предавања својих часова."

Уз писмо, директор је приложио и лекарско уверење издато од три позната београдска лекара, из кога се видело да је Илија Вукићевић оболео „од тако зване *Cerebrastheniae*", што у слободном преводу значи „омекшавање мозга". Због чега је дошло до овога обољења, није познато, стога што лекарска комисија приликом одређивања ове дијагнозе није то назначила, јер она може настати из више узрока. С обзиром на тежину болести од које је Вукићевић оболео, лекари су препоручивали да он буде ослобођен сваког умног

---

[172] Живановић, Јеремија: цитирани рад, стр. IX—X.
[173] ДАС, Министарство просвете, ПБр. 5755/92, Ф. XIII—126/92.
[174] Исто, ПБр. 13315/92, Ф. 34—39/92.
[175] Исто, ПБр. 176/96, Ф. I—52/96.

рада не само у школи већ и ван ње за једно одређено време. Истовремено, директор је јављао министру да је Вукићевићеве часове распоредио на друге наставнике до краја те школске године и молио да се Вукићевићу одобри предложено одсуство.

После разматрања овога предмета, министар просвете, Андра Ђорђевић, известио је, 5. маја те године, директора Српске реалке да је Илији Вукићевићу одобрио „да може, ради лечења доказане болести, одсуствовати од своје дужности три месеца." Исто тако, сагласио се и са заменом часова и испита из Вукићевићевих предмета онако како је директор био предложио[176].

Вукићевић је тако мај—јули 1897. године провео на боловању и део августа на годишњем одмору. Како није могао баш ништа да не ради, 5. маја те године писао је, између осталога, Јовану Грчићу у Новом Саду:

„Ја сам грдно малаксао, мени су дали осуство, да се одморим. Ја не смем да читам нити да пишем за шест месеци. Мени треба задовољство, песма, свирка, весеље.

Молим Вас да ми пошљете од ових песама мелодије:

Кажу људи у Турака; Одби се грана; Под прозором; Једна џура; Крст од злата; За пољубац; Месечина — ал' месеца нема; Пола срце, пола камен; Кажи ми, кажи, како да те зовем; Љуби мене, љубованко; Тихо ноћи, моје сунце спава; Ој месече, врло ми је криво; Ал' је леп овај свет; Црна ноћи лако ј' теби проћи; Ој ви дани — ниске дани; Шалај, луче, не од јуче.

Све су ове редом у певанији у Булићима и Булићима увеоцима. Саму мелодију, без секунда и пратње[177].

Јован Грчић, ганут болешћу свога дугогодишњег пријатеља, послао је Вукићевићу мелодије наведених песама.

Придржавајући се лекарских савета — а да би разбио монотонију своје болесничке собе, — Вукићевић је често узимао своју виолину, од које се никад није раздвајао, и свирао мелодије горепоменутих песама, а каткад и неке из студентских дана, нарочито кад би га походили пријатељи — његови школски другови.

Музика је испуњавала све његово слободно време и она је допринела да се његова болест тренутно смири. Таман се он понадао да ће моћи поново да пође у школу, кад стање његова здравља почиње опет да се погоршава. По лекарском савету, он 30. октобра те године тражи продужење одсуства. Министар просвете, пошто се и

---

[176] ДАС, Министарство просвете, ПБр. 5722/97, Ф. 23—48/98.

„ЛЕКАРСКА СВЕДОЦБА.

Господин Илија Вукићевић, професор гимназије, овд., од дужег времена оболео је, и сада пати од тако зване *Cerebrastheniae.*

Наше је мишљење, да је сваки умни рад, па разуме се и његов професорски у школи и код куће, за њега шкодљив за сада; њему је потребан апсолутан мир. С тога смо мишљења, да га од његовог званичног посла треба ослободити најмање три месеца, а ако се укаже потреба и дуже времена.

1. Маја 1897.
Београд

Др. Вој. М. Суботић
Др Св. Атанасијевић
Др Ј. М. Жујовић."

[177] РОМС 3875.

сам распитао код лекара о Вукићевићеву здрављу, известио је 4. новембра те године директора његове школе да му је одобрио одсуство до краја школске 1897/1898. године[178].

Међутим, Вукићевићево лечење је споро напредовало — и поред тога што је престао да ради у школи, па и код куће. Једина разонода у болести, поред музике, био му је мали син. Мајка и супруга олакшавале су му болест онолико колико су знале и умеле.

Верујући да ће своме пацијенту много више помоћи ако буде био под њиховом сталном контролом, лекари су му саветовали да пређе у болницу, што он — у договору са својом породицом — и чини 20. децембра 1897. године[179]. Како се болест ни ту није стишала, а време одобреног одсуства је истекло, Вукићевић се 1. маја 1898. године поново обратио министру просвете и тражио продужење одсуства. Министар Андра Борђевић усвојио је овај захтев и 16. маја писао директору његовог завода како му је одобрио „да може одсуствовати од своје дужности до 1. новембра" те године[180].

За све време лечења Илија Вукићевић је, иако тешко болестан, увек био при чистој свести. То се видело приликом доласка његових другова и пријатеља. Са пријатељима је разговарао о издању својих приповедака од стране Српске књижевне задруге, и ради тога писао 27. новембра 1897. године — пред одлазак у болницу — Јовану Грчићу у Новом Саду, тражећи да му пошаље препис приповетке *Мишко Убојица*, што је овај и учинио[181].

Под непосредним надзором лекара Вукићевић је провео у душевној болници у Београду годину дана, два месеца и деветнаест дана. Међутим, и поред потребног залагања лекари нису успели да победе његову болест; дана 4. марта 1899. године — по старом календару — дошао је крај његовом намученом животу — у његовој гридесет и трећој години[182].

После смрти Илије Вукићевића његови мостарски пријатељи, крајем 1899, објавили су, у издању „Мале библиотеке", омању збирку његових приповедака под насловом *Арнаутске слике*, а за њом се, у издању Српске књижевне задруге, појавила, 1901. године, у Београду и збирка *Људско срце*. За збирку у Мостару може се само претпоставити да је иницијатор за њено издање био сам Вукићевић. За ову у Београду постоје подаци који говоре да је њена припрема почела још за Вукићевићева живота. Коначан избор за ову збирку извршио је Андра Николић, књижевни критичар и Вукићевићев некадашњи наставник у средњој школи[183]. За *Арнаутске слике* предговор је написао анонимни писац, а за *Људско срце* Љубомир Јовановић. После

---

[178] ДАС, Министарство просвете, ПБр. 17359/97, Ф. XXIII—48/98.

[179] ДАС, *Главни регистар болесника 1861—1911 Болнице за психијатријска и нервна обољења „Др Лаза К. Лазаревић" у Београду*, Бр. 48.

[180] ДАС, Министарство просвете, ПБр. 8227/98, Ф. XXIII—48/98.

[181] РОМС 3876.

[182] ДАС, Министарство просвете, ПБр. 2579/99, Ф. IX—24/99.

[183] *Записник 93. редовног састанка Српске књижевне задруге од 3. октобра 1898. године*, коме су присуствовали чланови управе: Пера П. Борђевић, др Војислав Бакић, Андра Николић, Светислав Симић, Урош Благојевић и Љубомир Стојановић. Књига записника чува се у Српској књижевној задрузи у Београду.

ове збирке дошло је 1906. године до објављивања Вукићевићеве преписке упућене Јовану Грчићу, чиме је још боље осветљен његов живот и рад, а 1929. године и његових *Целокупних дела*, у две књиге, у едицији „Српски писци", са предговором Јеремије Живановића.

О Вукићевићеву животу и раду писали су за његова живота: Данило Живаљевић, Јован Грчић, Милан Јовановић Морски и други, а после његове смрти, између осталих, Љубомир Јовановић и Јеремија Живановић. Од свих поменутих најпотпунији је рад Љубомира Јовановића уз збирку *Људско срце*, који је, 1966. године, Миодраг Протић уврстио у збирку *Српска књижевност у књижевној критици*, књ. V.

На жалост, Јован Скерлић није унео Илију Вукићевића у своју *Историју нове српске књижевности*. То је умногоме допринело да почне падати сенка на књижевно дело Илије Вукићевића и да дође до његовог заборава.

Међутим, оно што је пропустио Јован Скерлић исправили су други историчари књижевности и унели Илију Вукићевића у своје историје књижевности, и то: Јован Грчић, Аранђел Јотић, Павле Поповић и Милош Савковић. Поред тога, неке Вукићевићеве приповетке преведене су и на стране језике: тако је приповетка *Искушење* преведена на мађарски језик; *Шкрбо и Фејзула* на словачки језик; *Љута рана* на немачки језик и *„Златна жица"* на словеначки језик. *Прича о селу Врачима и Сими Ступици* чешће се појављује у појединим збиркама, а 1969. године била је драматизована и изведена на Првом програму Радио-Београда.

КА НОВОМ ПРИСТУПУ НАРОДНОЈ ПРИПОВЕЦИ

(Aurora Milillo: *Narrativa di tradizione orale,* studi e ricerche, Museo nazionale arti e tradizioni popolari, Roma 1977)

У нас је мало познато да је Италија земља која има дугу и богату традицију у прикупљању и чувању народног уметничког блага и да се са лепотом и богатством њених народних приповедака мало који народ може да мери. Ако српска народна епика може да се мери са Хомером, онда је италијанска народна приповетка у друштву са делима Дантеа и Бокача.

Најзначајнији сакупљач и проучавалац народне прозе је Бузепе Питре, а уз њега помињемо само неке: Бернони, Компарети, Имбријани, Нијери, Неручи, Де Губернатис, Заназо, Бананд реа, Бенедето Кроче, Ломбарди-Сатријани, Ди Франча... Уз њихова имена треба поменути часописе који су се у прошлом и овом веку, врло научно и озбиљно, бавили проучавањем народне уметности у светским оквирима — *Archivio per lo studio delle tradizioni popolari, Giambattista Basile, Rivista delle tradizioni popolari.*

Као и свуда, и у Италији, од како се појавило интересовање за усмено народно стваралаштво и његово бележење, па све до наших дана, постоје два опречна гледања на метод записивања усмене књижевности. Прво, којем су узор браћа Грим (први сакупљачи народних приповедака, али, према Бутити и Мичелијевој, и први њихови научни фалсификатори[1], према којем, најкраће речено, у обликовању писмене верзије народне приповетке треба да учествује и сакупљач, који јој даје оно што у народу није имала и што можда најбоље одређује Герардо Неруччи у предговору својој збирци народних прича из Пистоје: *„La nuvella nun é bella / Se sopra nun ci si rappella"*[2]. Овакво гледиште, поред Неруччија, имају, међу осталима, и Заназо, Де Нино итд. Уз њих треба поменути и Итала Калвина, који је начинио избор народних приповедака из мноштва раније објављених збирки, превевши их са разних наречја на књижевни језик и незнатно их преправивши. И другом схватању је узор Немац, позитивиста Макс Милер, који *захтева* потпуну верност приликом записивања усмене књижевности. Тог гледишта придржавају се (или бар тврде да се придржавају) Питре, Имбријани, Ди Франча, Ломбарди-Сатријани и други. Међу присталицама овог другог схватања налазили су се, пре свега, они малобројни који су указали на личност приповедача, чијем дару треба захвалити што читамо добру бајку. (На приповедаче је скренула пажњу још Лаура Гонзенбах, Немица, први сакупљач народних приповедака Сицилије, у чијој су двотомној збирци народних приповедака Сицилије, штампаној у Лајпцигу 1870. године, објављене и фотографије две жене приповедача). Али тек је Питре, неколико година доцније, истакао стваралачку улогу „свог" главног приповедача, Агатуце Месије. Много касније као најсигурнију потврду стваралачког доприноса приповедача, Себастијано Ло Нигро је навео чињеницу да народни приповедач никад не каже да је причу коју прича чуо из више извора, већ увек од неке одређене особе[3].

---

[1] Antonino Buttitta, Silvana Miceli: *Introduzione allo studio della fiaba e del mito,* Palermo 1973.
[2] Прича није лепа ако није дотерана.
[3] Sebastiano Lo Nigro: *Tradizione e invenzione nel racconto popolare,* Firenze 1964.

Обраћање пажње на приповедача, уз бележење и објављивање (понекад заједно са приповеткама) докумената о животу и обичајима људи где су приче забележене, допринело је најновијем правцу у проучавању и прикупљању народног усменог стваралаштва у Италији.

Након другог светског рата и у Италији је почела класификација тог огромног прозног народног блага према у свету прихваћеном Арне-Томпсоновом методу класификације (најпре Банфранко д'Аронко, 1953, за Тоскану, и Себастијано Ло Нигро, 1958, за Сицилију, потом Паоло Тоски, Козимо дел Монте Тамаро итд.).

Незаобилазан је још један податак: за проучаваоце народних приповедака 1949. године објављен је превод најзначајнијег Проповог дела, значајнијег и од *Морфологије бајки*. Реч је о *Историјским коренима магичне бајке*, у којима Проп доказује порекло разних типичних мотива бајке у древним, давно изумрлим, друштвеним институцијама, тачније, у ритуалу иницијације. Овакво тумачење порекла мотива бајке свакако да је било блиско веома живој традицији међу италијанским фолклористима, према којој је порекло народних приповедака повезано с примитивним културама древних народа и да, као остатак несталих обичаја и веровања, треба да буде предмет антрополошких и етнолошких проучавања.[4] У духу те традиције Ернесто де Мартино се залагао за комплексно и интердисциплинарно проучавање усмене народне културе, истичући њену сложеност и повезаност и неопходност истраживања *на терену*. Педесетих година запажени су, на пример, резултати етномузиколошких истраживања „на терену" Дијега Карпителе и Алена Ломакса.[5] У том „раду на терену" учествовало је, поред Де Мартина и још неколико научника разних специјалности, и Алберто Марија Чирезе, један од најистакнутијих италијанских фолклориста. Под његовим руководством обављен је један од највећих подухвата у повести италијанске фолклористике. У периоду 1967—72. на терену је снимљено на траку прозно народно благо Италије (бајке, легенде, анегдоте, пословице, загонетке итд.) — добијене су 133 збирке са око 11 хиљада јединица.[6] Оне су класификоване и према типовима (према Арне-Томпсону) и према мотивима (према Томпсоновом „Индексу мотива народне књижевности"), а материјал који није могао да се разврста ни према типовима ни према мотивима класификован је посебно.[7] Групом од 40 истраживача која је извела овај подухват руководили су А. М. Чирезе (више фолклориста) и Оронцо Парланџели (више социолог и дијалектолог), преминуо у току рада, а један од њених најактивнијих чланова била је Аурора Милило, професор на катедри за историју народне традиције римског Универзитета, стручњак за народну приповетку. Књигом Ауроре Милило *Narrativa di tradizione oralo* (коју је најбоље превести као *Усмено народно приповедање)* тај велики подухват бележења италијанског „изгубљеног времена" је добио и своје теоријско оправдање.

Аурора Милило је један од твораца најновије оријентације у проучавању народне приповетке. Основни предуслов те оријентације, или, ако хоћемо, и теорије, јесте *рад на терену*, тачније, нов начин бележења прозног усменог стваралаштва, које подразумева посвећивање веће пажње приповедачу и свим сложеним условима у којима приповедач живи, а основне поставке су да народну прозу, па и народну приповетку, треба посматрати као „културни документат", који припада одређеној „усменој култури" и да је он, захваљујући досадашњем, традиционалном, начину записивања (који води рачуна првенствено о естетским и књижевним мерилима) постао „силовани документат", преиначен и фалсификован, истргнут из свог „етничког контекста" и лишен свих (нераскидивих) веза са средином и приповедачевим унутарњим животом. Неопходно је, дакле, да се тај истргнути документат „врати" у не-

---

[4] Овако говори о народним приповеткама Питре у предговору збирци тосканских народних приповедака и позива се на Вика који народне приче сматра првим историјама паганских народа (*Novelle popolari toscane*, ilustrate da Giuseppe Pitré, volume unico, Firenze 1885). Слично мишљење налазимо и, пре Питреа, у Де Губернатисовој „Историји народних приповедака" из 1883. године.

[5] Између осталог, они су у периоду од јуна 1954, до августа 1955. снимили око три хиљаде изворних музичких „докумената". Мали избор из тог материјала објављен је на плочи, најпре у САД (1957), а после 16 година и у Италији *(Folclore musicale italiano)*.

[6] Овим подухватом у Италији је повраћено изгубљено време, рекао је Дијего Карпителе.

[7] Discoteca di Stato, *Tradizioni orali non cantate*, primo inventario nazionale per tipi, motivi o argomenti, Roma 1975. Ова књига пописа, класификације, има 700 страница.

гову „конкретност", без мењања. Један од важних чинилаца таквог новог бележења народне прозе јесте и апарат — магнетофон, односно видео-магнетофон, који може да забележи све оно што се дешава у тренутку сусрета *истраживача* и *информатора* (приповедача). Очигледно је да овакво, антрополошко, гледиште отворено указује на недостатке данас важећег компаративног (или историјско-географског) метода у проучавању усменог народног приповедања, који издваја то приповедање из реалног оквира у којем је настало и чији је плод класификација бајки према типовима и мотивима (на њене недостатке указао је и Проп), иако саму класификацију прихвата као незаобилазну и корисну за научни рад. На тим поставкама, које су, несумњиво, плод дугогодишњег искуства са терена, темеље се текстови сабрани у књизи *Усмено народно приповедање.*

„У Италији није било звучног архива докумената забележених *на терену,* какав имају многе европске земље. Преписи фолклориста (ту не мислим на књижевне обраде народних приповедака, које су нешто друго) фалсификовани су документи већ због погрешне полазне основе: културни документ — какав је прича — који припада усменој култури, то значи — који се преноси усменом комуникацијом — гласом, тоном, наглашавањем, гестовима итд. — преведен, тј. непосредно пренесен у систем комуникације писмом — у којем владају другачији менталитет, понашање, синтакса — постаје силован, нагрђен документ, па самим тим и фалсификован."[8]

Регистровање таквих докумената на траци не значи само увођење новог механичког инструмента, бржег и прикладнијег за рад, већ представља „фундаменталну и суштинску методолошку иновацију". Средиште проучавања више неће бити прича, „приповедни документ", већ село, сокак, кућа, „реалност људи који живе одређени живот и одређену културу". Проучавање народног приповедања биће само део ширег проучавања (у које су укључени етнолози, урбанисти, архитекти, историчари уметности, археолози, психолози итд.), а народно приповедање добиће „највишу могућу контекстуализацију", кад се превазиђу старе заблуде (у чијем је средишту однос усмено — уметничко приповедање) и почну проучавати односи између „усменог документа и предмета, места, архитектуре итд.", па све до „месних економских услова".

Дакле, истраживање на терену није „археолошки" посао, тј. проналажење одређеног дела (комада), који се класификује и ставља у архив, већ је проучавање in loco безбројних „контекстуалних односа" одређеног „усменог документа", „али без занемаривања његове специфичности".

Кад је реч о специфичности, онда је несумњива предност магнетофона и у томе што он региструје све звучне димензије приповетке (нпр. неки „прозни" део се пева, илуструје специфичним повицима, гестовима, „глумом" итд., чега нема у уметничкој приповеци).

Истраживање на терену је и „континуирано суочење" *истраживача,* носиоца званичне (официјелне) културе и *информатора,* носиоца фолклорне културе. То је, дакле, сусрет две различите културе, које дају и различите „културне производе". То доводи до погрешака у приступу народном усменом приповедању: док је уметничко дело тачно одређено и „има известан степен самосталности", усмено приповедање није, јер припада говорном ланцу из којег истраживач треба да га изолује. Истраживач не треба, дакле, да води бригу како ће одвојити, рецимо, песму од приче, или причу о хајдуцима од приче о духовима, већ треба, напротив, да обрати пажњу на све чињенице које стварају „усмену приповедну ситуацију". Песме, на пример, нису биле предмет истраживања, али су их неки информатори често спонтано певали, док су причали неку причу доживљавајући их као једнаке том причању и у истој равни с њим, па такве песме не могу да се издвајају изван те приповедне ситуације (у фолклорној култури разлика између песме, музике, приче и није тако евидентна).

Поред тога, магнетофон (који је способан да забележи и репродукује *звучне* и *контекстуалне* документе и који, као сведок сусрета истраживача и информатора, пре свега, региструје *систем,* приповедни ланац, а не само документ, причу, која је само део тог система) региструје и евентуално деловање истраживача и слушалаца на приповедача, с обзиром да је приликом рада на терену реч о регистровању *искуства сусрета,* а никако о једноставном

[8] Aurora Milillo, *Narrativa di tradizione orale,* p. 31.

излагању информатора. Тај сусрет зависи од разних, променљивих, чинилаца, међу којима су, поред објективних (друштвено-економских, културних, језичких итд.) и субјективни чиниоци (психичко расположење истраживача и информатора, сензибилност и искуство истраживача итд.).

То би биле, у најкраћим цртама, теоријске основе новог проучавања народних приповедака и усменог народног приповедања уопште, систематизоване у књизи Ауроре Милило. Прво што пада у очи јесте то да се у њима не назире ништа што би допринело проучавању саме народне приповетке као одређене врсте усменог народног стваралаштва, онога што чини њену *специфичну разлику*. Штавише, не ретко она постаје само документат. Међутим, у поглављу „Анализа једне народне приче сељанке из Абруца" Аурора Милило даје занимљив допринос проучавању народне приповетке. Ово поглавље, које чини срж књиге, почиње једним „говорним ланцем", дословно „скинутим" са траке, који би требало да буде илустрација поставки о којима је раније било речи: „Говорни ланац" садржи две приче и део аутобиографије приповедача. Једна од тих прича одговара типу 910Б Арне-Томпсонове класификације и, пошто јој недостаје неколико мотива, могло би да се каже да је окрњена, пуна празнина и да је сељанка која ју је испричала забораван и лош приповедач. Међутим, Аурора Милило доказује да није тако и да је прича „Три савета", коју је испричала сељанка из Абруца, потпуно целовита. Доказ се налази управо у говорном ланцу, којем припада и прича. Из тог ланца се сазнаје да је сељанкин муж некад давно отишао, „трбухом за крухом", на рад у Америку и да се вратио након много година да би умро на родној груди. Пошто се све што припада говорном ланцу прича у истој равни и чини органску целину (што показује и уједначен и „раван" тон приповедања целог говорног ланца), његова подела на причу „Три савета", причу о хајдуцима и аутобиографију је извршена према спољашњим критеријумима: сељанка је свесна да се прва прича односи на некуд другу жену, а трећа на њу саму; међутим, та свест се очитује на другом нивоу, а не на оном на којем је наша, па зато и не допире до звучно-језичког нивоа. Дакле, подела говорног ланца на три дела је усиљена. Испитивање, закључује Аурора Милило, не сме да се ограничи само на причу „Три савета", већ треба да обухвати цео говорни ланац. Тиме ће се доћи до „привилегованих" мотива, до мотива који утичу на организацију приче и који једино утичу на њену кохеренцију, на њену садржину и форму, на њено значење. То су *организациони мотиви*. Прича „Три савета" је у односу на варијанту 910Б променила значење, сељанка из Абруца јој је дала ново, и у том новом значењу приповетка је потпуно целовита и савршена. Организациони мотив (или мотиви) јесте оно што сваки приповедач уноси у приповедање које је раније чуо и према којем га преобликује (дајући му ново значење), захваљујући чему, дакле, постаје и *стваралац*, а не само безличан преносилац приче.

У причи „Три савета" сељанке из Абруца организациони мотив је *принудан одлазак* (тај мотив постоји и у сељанкином животу и у причи),[9] док су то у Томпсоновој верзији сами *савети* које газда даје слуги. Отуд и велике разлике међу причама које према класификацији припадају истом типу. Обе приче су, дакле, и целовите и потпуне. Оно што је у једној од њих средишњи мотив (три савета) у другој је споредан (у причи сељанке из Абруца та три савета се, у ствари, стапају у један, пошто су у причи неважни).

На основу овога видимо да било који од мотива приче може да постане организациони, што зависи једино од приповедача. „Због тога народна бајка изгледа фантазмагорична, увек иста и увек другачија".

Тумачење бајке њеним *организационим мотивом* представља велик допринос проучавању и разумевању народног усменог стваралаштва. Оно што је такође значајно за овакав приступ проучавању народне приче јесте: истицање приповедачеве личности у први план, који је, иако прича нешто што одранније постоји у народној традицији, мање преносилац, а више стваралац; истицање специфичности усмене народне прозе (у односу на уметничку прозу нарочито) и стварање посебних, нелитерарних, мерила за њено проучавање; уочавање недостатака класификације народних прича према типовима и мотивима (Арне-Томпсонова класификација), али уз поштовање свих њених предности.

---

[9] Сељанка из Абруца је ову причу управо и запамтила, сматра Милило, међу многима које је чула, због њене везе са њеним животом, што је у њој пронашла и једну могућност „приповедног разрешења својих животних проблема".

Овакав приступ народној причи изазива и неке недоумице, које нам Аурора Милило у овој књизи не отклања: треба ли (и како) трагати за организационим мотивом у постојећим збиркама народних прича и да ли га је могуће пронаћи без „приповедног ланца" и да ли је то потребно; може ли се увек и у сваком приповедном (говорном) ланцу открити организациони мотив; није ли, и поред организационих мотива, могуће да прича буде нецеловита и непотпуна, односно, зар није могућно да два приповедача која причају причу истог типа и са истим организационим мотивом испричају приче од којих ће једна бити и целовитија и боља; треба ли убудуће уз сваку народну причу навести и организациони мотив, односно репродуковати цео говорни ланац; није ли, рецимо, бајка целовита и савршена са становишта организационог мотива, али са „унутарњег" становишта, са становишта логике саме бајке, ипак непотпуна и слаба; није ли тумачење бајке организационим мотивом укидање њене „специфичне разлике" као уметничког дела које има сопствену „логику" и законе (на неки начин и писци уметничких дела имају организациони мотив, а њима се, рецимо, баве психоаналитичари, присталице „биографског метода" итд.).

Кад говори о организационом мотиву приликом *приповедања* које има подлогу у јавним и историјским збивањима у којима је приповедач учествовао, онда таквих недоумица нема.

Књига Ауроре Милило, и поред фаворизовања „спољашњег" приступа народној приповеци, незаобилазна је и као приручник који даје практична упутства за регистровање усменог народног приповедања, његову обраду, сређивање и класификовање и садржи, као узорак таквог рада, „Индекс материјала сакупљеног у Венафру".

Маринко Арсић

ИЛИЈА И. ВУКИЋЕВИЋ

БИБЛИОГРАФИЈА — ЛИТЕРАТУРА

Прикупљајући материјал за овај рад, аутор се држао устаљеног принципа да треба сваку библиографску јединицу унети са извора. Ту његову намеру појачао је посебно податак што се Вукићевић испод свог рада у „Бичу" потписао псевдонимом „Југ". Не желећи да неки Вукићевићев рад остане неевидентиран, аутор је прегледао и неке часописе и листове за које је претпостављао да је Вукићевић био њихов сарадник.

Међутим, та намера није могла бити у потпуности спроведена због недостатка неких публикација у којима је Вукићевић сарађивао и, самим тим, неке библиографске јединице морале су да буду преузете онакве како су их други аутори обрадили.

Осим библиографске грађе до које је сам дошао, аутор се користио грађом Живорада П. Јовановића, грађом Библиографског института у Београду и грађом Лексикографског завода у Загребу, како објављеном тако и необјављеном. Колега Миодраг Живанов пружио је аутору помоћ давањем података за неке библиографске јединице, са којима је лично располагао.

У свакој библиографској јединици, после године њеног постанка, римским бројем означено је годиште које је по реду, односно књига; иза тога, арапским бројевима означена је свеска часописа, односно број новина, и страна на којој се налази.

ПОСЕБНА ИЗДАЊА

1. *Приповетке I.* — Београд [Издавач аутор]. Штампа Парне штампарије нар[одне] радик[алне] странке, 1890; стр. 154 + [I]; 8°.

Садржај: Све сам знаш! — Под багреном — Је ли жив? — Два растанка — Подсвојче.

2. *Арнаутске слике.* — У Мостару. Издавачка књижарница Пахера и Кисића, 1899; стр. 96, са сликом аутора; 12°.

Мала библиотека, св. 8.

Аноним, + *Илија И. Вукићевић* (3—6).

Садржај: Граничари — Под сунцем — Шкрбо и Фејзула.

3. *Људско срце. Приповетке и слике Илије И. Вукићевића. Свеска прва.* — Београд. Српска књижевна задруга, књ. 68. Штампано у Државној штампарији Краљевине Србије. 1901. XLIII + [III] + 224 стр. + 1 лист са сликом аутора; 8°.

Љубомир Јовановић, *Илија И. Вукићевић. Живот и рад* (III—XLIII).

Садржај: Је ли жив? — Два растанка — Свој грех — У новој кући — Један борац — Искушење — Мишко Убојица — Љута рана — Страшан сан — Проклета лепота.

4. *Лепа була. Шала у 1 чину. Написао И. И. Вукићевић.* — Нови Сад. Издање Књижаре Славије. Штампарија Душан Чампраг и Друг. 1928, стр. 42; 16°.

Позоришна библиотека бр. 16 (125).

5. *Целокупна дела. Књига прва.* — Београд. Издаје Издавачко предузеће „Народна просвета". „Научна мисао" А. Д. [Б. г.]; [VI] + 477 стр. + 1 лист са сликом аутора; 8°.

Садржај: Патак — Комшије — Све сам знаш! — Јемац — Прво унуче — Под багреном — Свој грех — Кад није суђено — Најбољи лов — Је ли жив? — Два растанка — Подсвојче — Над гротлом — „Златна жица" — У новој кући — На месечини — Граничари — Неколико слика из живота једнога „јунака" — Под сунцем — Шкрбо и Фејзула — Мала погрешка — На стражи.

6. *Целокупна дела. Књига друга.* — Београд. Издаје Издавачко предузеће „Народна просвета". „Народна мисао" А. Д. [Б. г.]; XXIX + 414 + [II] стр. 8°.

Библиотека српских писаца.

Јеремија Живановић, *Илија И. Вукићевић. Живот и рад* (IX—XXIX); *Уз ово издање* (415—416).

Садржај: Стика — Мишко Убојица — Искушење — Горак хлеб — „Рождество твоје" — Прича о селу Врачима и Сими Ступици — Један борац — Како је Настас налбантин тражио и нашао срећу — Љута рана — Страшан сан — Лековит штап — Мала вила — Проклета лепота — Бајо и девојка — Цар Горан — Срце — Срећа и људи — Лепа була.

7. *Срећа и људи.* — Насловна страна и скица Драгана Савића. — Београд. „Народна књига", 1953; стр. 40; 8°.

ПРИЛОЗИ У ЧАСОПИСИМА

8. *Патак.* „Београдски дневник", (17. V) 1885, 105.

9. *Комшије.* „Стражилово", 1887, III, 35, 545—548; 36, 562—565; 37, 578—580.

10. *Све сам знаш!* „Стражилово", 1887, III, 48, 753—755; 49, 769—771; 50, 785—788.

11. *Јемац.* „Стражилово", 1888, IV, 7, 97—100; 8, 113—115; 9, 133—136.

12. *Прво унуче.* „Стражилово", 1888, IV, 19, 289—292; 20, 305—310; 21, 321—325.

13. *Под багреном.* „Стражилово", 1888, IV, 32, 497—499; 33, 514—519; 34, 529—532.

14. *Свој грех.* „Стражилово", 1888, IV, 47, 749—753; 48, 765—768; 49, 783—785; 50, 801—804.

15. *Кад није суђено.* „Босанска вила", 1889, IV, 1, 2—5; 2, 17—19.

16. *Најбољи лов.* „Јавор", 1889, 9, 133—137.

17. *Је ли жив?* „Коло", 1889, I, 7, 102—104; 8, 122—124; 9, 133—136.

18. *Два растанка.* „Отаџбина", 1889, XXII, 345—366.

19. *Подсвојче.* „Отаџбина", 1889, XXIII, 489—509.

20. *Над гротлом.* „Коло", 1889, 31, 491—495.

21. *„Златна жица".* „Бич", (25. III) 1890, 13, 2—4.

22. *У новој кући.* „Отаџбина", 1890, XXV, 481—507.

23. *На месечини.* „Босанска вила", 1890, V, 5, 68—69; 6, 84—86; 7, 98—100.

24. *Граничари.* „Одјек", 1891, 1, 1—5.

25. *Неколико слика из живота једнога „јунака".* „Преодница", 1891, 3, 43—45

26. *Мала погрешка.* „Отаџбина", 1892, XXX, 165—180.

27. *На стражи.* „Отаџбина", 1892, XXXII, 471—485.

28. *Стика.* „Јавор", 1893, XXII, 2, 41—44; 3, 73—76.

29. *Мишко Убојица.* „Стражилово", 1893, VI, 20, 307—309; 22, 344—347; 23, 359—361; 24, 373—375.

30. *Искушење.* „Јавор", 1893, XXII, 11—12, 330—333; 13, 389—391.

31. *Шкрбо и Фејзула.* „Нови Требевић". Велики српски илустровани календар у Босни и Херцеговини за просту 1893. Година друга. Уредио Стево Калуђерчић. Издање и штампа Прве српске штампарије Ристе Ј. Савића у Сарајеву; стр. 95—102.

32. *Под сунцем.* „Неретљанин". Велики српски илустровани календар за просту 1894. годину. Уређује Светозар Боровић, у Мостару 1893; 67—68 + 71—76 стубац.

33. *Страшан сан.* „Босанска вила", 1894, IX, 130—133.

34. *Срећа и људи.* „Стражилово", 1894, VII, 12, 178—180; 13, 194—197; 14, 210—212; 15, 226—228.

35. *Горак хлеб.* „Дело", 1894, II, 7—22.

36. *„Рождество твоје".* „Дело", 1894, IV, 355—367.

37. *Прича о селу Врачима и Сими Ступици.* „Дело", 1895, VI, 173—185, 386—399; VII, 5—19; VIII, 241—252.

38. *Лековит штап.* „Босанска вила", 1895, X, 3, 35—38.

39. *Мала вила.* „Војислављева споменица", 1895, 30—34.

40. *Проклета лепота.* „Бранково коло", 1895, 21, 641—646.

41. *Један борац.* „Дело", 1896, X, 53—65.

42. *Како је Настас налбантин тражио и нашао срећу.* „Браство", 1896, VII, 183—214.

43. *Баво и девојка.* „Бранково коло", 1896, 11, 329—335.

44. *Љута рана.* „Босанска вила", 1896, XI, 7, 104—106.

45. *Цар Горан.* „Зора", 1896, I, 1, 3—7.

46. *Срце.* „Летопис Матице српске", 1897, 191, 137—150.

47. *Граничари.* „Дубровник". Календар католички, православни, мухамедански и јеврејски за просту 1897. годину. У Дубровнику. Издање и штампа Српске дубровачке штампарије А. Пасарића, 1896, стр. 112—122.

48. *На стражи.* „Зора", 1899, IV, 4, 120—128, са сликом аутора.

49. *„Рождество твоје".* „Божићне приче", Мостар, 1899. Издање и штампа Издавачке књижарнице Пахера и Кисића у Мостару, стр. 39—73, са сликом аутора; 16°. Мала библиотека, св. 6 и 7.

50. *Страшан сан.* „Од српских писаца Хумористикон"; свеска друга и трећа. Издање и штампа Издавачке књижарнице Пахера и Кисића у Мостару, 1902, стр. 96—115; 16°; Мала библиотека, св. 31 и 32.

51. *Цар Горан.* „Чика Јова". Илустровани календар за просту 1909. годину, у Великој Кикинди. Издање и штампа Српске књижаре Јована Радака, 1908, стр. 26—30.

52. *Писма Илије Вукићевића Јовану Грчићу.* „Портрети неколиких српских књижевника, снимљени са писама им. Браник", 1906, 22, 175—206.

53. *Љута рана.* Јеремија Живановић, „Примери нове књижевности", II, Београд, 1923, 235—240.

54. *Писма Илије Вукићевића Јовану Грчићу.* Јован Грчић, „Портрети неколиких српских књижевника, снимљени са писама им", IV, Загреб, 1926, 34—59.

55. *Прича о селу Врачима и Сими Ступици.* „Урнебесник". Зборник песничког хумора, Београд, 1960. Библиотека Орфеј, св. 20, стр. 85; приредио Васко Попа.

56. *„Златна жица".* „Урнебесник". Зборник песничког хумора, Београд, 1960, Библиотека Орфеј, св. 20, стр. 106; приредио Васко Попа.

57. *Осица и Маринко; Шта се збива у селу Врачима; Сима Ступица у чаши.* „Данас", 1961, I, 7, 13.

Одломци из *Приче о селу Врачима и Сими Ступици.*

58. *Прича о селу Врачима и Сими Ступици.* „Приповедачи I". Српска књижевност у сто књига, књ. 11. Штампарско предузеће „Будућност", Нови Сад, 1963, стр. 239, са биографским подацима; избор, редакција и предговор Бошка Новаковића.

59. *Прича о селу Врачима и Сими Ступици.* „Српска реалистичка приповетка". „Просвета". Београд. Штампа Београдски графички завод 1968, стр. 239—258, са биографским подацима; избор, редакција и предговор Велибора Глигорића.

60. *Сима Ступица.* „Руке и јабуке". Читанка за V разред основних школа. Београд, 1971, стр. 292—293.

Одломак из *Приче о селу Врачима и Сими Ступици.*

61. *Прича о селу Врачима и Сими Ступици.* „Приповедачи". Српска књижевност у сто књига, књ. 66. Штампарско предузеће „Будућност" Нови Сад, 1972, стр. 215—289, са биографским подацима; избор, редакција и предговор Бошка Новаковића.

62. Скица *У зимњој ноћи* (у рукопису).
63. *Расе људске, колико их је и разне научне основе за њихову поделу. Физичке и умне особине појединих раса. Њихова област и њихова будућност* (у рукопису).
64. *Морске струје* (у рукопису).

ПРЕВОДИ:

65. *A Kisértés (Искушење).* „Magyar Szalon", 1894, XI, стр. 291—300 (на мађарски).
66. *Škrbo i Fejzula.* „Národnie noviny", 1901, XXXII, стр. 95—97 (на словачки превео Владимир Мичатек).
67. *Die böse Wunde (Љута рана):* 1. „Deutsches Volksblatt", Нови Сад, 16. VI 1938 и 2. „Werbaser Zeitung", Врбас, 25. VI и 2. VII 1938 (на немачки превео Сава Давидовић Зеремски).
68. *Zlata žica („Златна жица").* „Mladina", 1961, XX, стр. 6 (на словеначки превео З. К.).

ЛИТЕРАТУРА О ИЛИЈИ ВУКИЋЕВИЋУ

69. Аноним: *Новина.* „Мале новине", 1888, I, 229, 3.
Пред појаву Алманаха младих српских приповедача: Паје Марковића Адамова, Јанка Веселиновића, Симе Матавуља, Бранислава Нушића, Милутина Илића, Симе Аврамовића и Илије Вукићевића.
70. Аноним: *Ilija I. Vukićević. Pripovetke I.* Beograd 1890. „Književna smotra", 1891, IX, 3, 24.
Приказ прве збирке Илије И. Вукићевића.
71. Аноним: *Пет приповедака Илије И. Вукићевића.* „Јавор" 1891, 1, 14.
Оцена прве Вукићевићеве збирке.
72. Аноним: *Професорски испити у току 1892. године.* „Просветни гласник", 1893, XIV, 1, 36.
Белешка о успеху Илије Вукићевића и других на професорском испиту.
73. Аноним: *Илија И. Вукићевић.* „Неретљанин". Велики српски илустровани календар за просту 1894. годину. Мостар 1893, ст. 124, уз фотографију на ст. 85—86.
Краћа биографска белешка о Илији Вукићевићу.
74. Аноним: *Распоред недељног репертоара у Народном позоришту у Београду.* „Српске новине" 1894, LXI, 2, 2.
Белешка да се 4. јануара 1894, поред осталога, даје позоришни комад *Срећа и људи* (нов комад) од Н. Н.
75. Аноним: *Вукићевић Илија* [Одговор на чланак: Љубомир Недић, „Дело", лист за науку, књижевност и друштвени живот. „Ред", 1894, I, 21, 1—3]. „Одјек", 1894, XI, 56, 4.
76. Аноним: *Стражилово доноси . . .* „Дело", 1894, III, 657.
Белешка да је „Стражилово" почело да објављује шалу *Срећа и људи* од Илије Вукићевића.
77. Аноним: *О издевању имена у књижевности.* „Видело", 1895, XVI, 99, 3.
Замерка Илији Вукићевићу због чудних имена у његовим причама.
78. Аноним: *Претписом министра просвете постављени су.* „Просветни гласник", 1895, XVI, 4, 206.
Белешка о постављењу Илије Вукићевића и Драгутина Антића за хонорарне наставнике француског језика у Првој београдској гимназији.
79. Аноним: *Приповедач Илија Вукићевић издаје своје слике.* „Зора", 1896, I, 1, 40.
80. Аноним: *Илија И. Вукићевић написао је причу Рождество твоје. Са Божићне трпезе.* „Зора" 1898, III, 12, 420.
81. Аноним: *Илија И. Вукићевић,* „Босанска вила" 1899, 7, 96.
Некролог.
82. Аноним: *Илија И. Вукићевић.* „Зора" 1899, IV, 3, 112.
Некролог.

83. Аноним: *Илија Вукићевић.* „Вечерње новости" 1899, VII, 64, 1.
Некролог.
84. Аноним: *Илија Вукићевић, проф. гимн. В. Караџић.* „Наставник" 1899, X, 5—6, 251—252.
Некролог.
85. Аноним: *Илија И. Вукићевић.* „Просветни гласник" 1899, XX, 4, 234.
Некролог.
86. Аноним: *Ilija I. Vukićević.* „Vienac" 1899, 12, 191.
Некролог.
87. Аноним: *Илија И. Вукићевић.* „Србобран" 1899, XVI, 29, 3.
Некролог.
88. Аноним: *Илија И. Вукићевић, књижевник.* „Нова искра" 1899, I, 6, 108.
Некролог.
89. Аноним: † *Илија И. Вукићевић.* „Бранково коло" 1899, V, 10, 320.
Некролог.
90. Аноним: *Илија И. Вукићевић.* „Зора" 1899, IV, 4, 151—152.
91. Аноним: *У Биогадском позоришту два комада Илије Вукићевића.* „Зора" 1899, IV, 4, 152.
92. Аноним: *Илија И. Вукићевић.* „Поменик о тридесетогодишњици Краљевског народног позоришта (1869—1899)". Београд, 1899, стр. 50, 65, 73.
93. Аноним: *Недељни репертоар.* „Српске новине" 1899, LXVI, 68, 2.
Белешка о давању у Народном позоришту у Београду Вукићевићевих позоришних комада *Срећа и људи,* шаљива игра у једном чину, и *Лепа була,* шала у једном чину (први пут).
94. Аноним: *Илија И. Вукићевић.* „Нова искра" 1899, I, 9, 158—159, са Вукићевићевом сликом на стр. 145.
95. Аноним: *Илија Вукићевић.* „Арнаутске слике". Мостар 1899, 3—16.
Предговор „Арнаутским сликама".
96. Аноним: *Мала библиотека. Свеска 6 и 7. Божићне приче.* „Зора" 1900, V, 1, 38.
Оцена ових свезака „Мале библиотеке", у којима је и Вукићевићева прича „Рождество твоје".
97. Аноним: *Арнаутске слике од Илије Вукићевића.* „Зора" 1900, V, 2, 77.
Приказ „Арнаутских слика".
98. Аноним: *За десето коло Српске књиж. задруге спремају се приповетке Ил. Вукићевића.* „Зора" 1900, V, 6, 230.
99. Аноним: *Српска књижевна задруга и ове ће године да нам пружи одабран низ књига, између којих и Приповетке Илије Вукићевића.* „Зора" 1901, VI, 7, 274.
100. Аноним: *Преводи из српске литературе.* „Летопис Матице српске" 1906, 237, 88.
Белешка о преводу приче *Шкрбо и Фејзула* на словачки језик.
101. Аноним: *Споменица о педесетогодишњици Народног позоришта у Београду (1869—1919),* Београд, 1923, 21.
Осврт на Вукићевићеве позоришне комаде.
102. Аноним: *Вукићевић Илија* (1866—1899). „Свезнање", Београд 1937, 414.
103. Аноним: *Вукићевић Илија* (1866—1899). „Мала енциклопедија", Београд, 1959, I, 271.
104. Бабић, Жарко: *Фантастика у прози Јована Грчића Миленка.* „Мостови" (Плевља) 1972, IV, 16, 53—57.
Осврт на фантастику у делу Илије Вукићевића.
105. Влатковић, Драгољуб: *Хронологија важнијих догађаја из живота и стваралаштва Борисава Станковића.* „Сабрана дела Борисава Станковића" књ. 6. Београд, 1970, 297.
Помен о Илији Вукићевићу као наставнику Борисава Станковића.
106. Вукићевић, Миленко: *Илија Вукићевић.* „Гимназија Вука Ст. Караџића". Београд, 1900, стр. 85.
107. Вуковић, Милан: *Вукићевић Илија. Целокупна дела* I—II. „Мали књижарски лексикон", Београд, 1959, 405.
108. Гавриловић, Андра: *Другу о његовом венчању* [1895]. „Заоставштина Андре Гавриловића", САНУ 14216/344.
Песма у част венчања Илије Вукићевића у рукопису.

109. Gavrilović, Andra: *Novija pripovetka u Srba.* „Ljubljanski zvon" 1902, 746—747.
О књижевном стваралаштву Илије Вукићевића.
110. Гавриловић, Андра: *Сећање на Илију Вукићевића.* „Народ" 1902, III, 38, 2.
111. Гавриловић, Андра: *Вукићевић Илија* (1866—1899). „Знаменити Срби XIX века", година III, Загреб, 1904, 78—80, са сликом И. Вукићевића.
112. Гавриловић, Андра: *Вукићевић Илија* (1866—1899). „Историја српске и хрватске књижевности", Београд, 1927, 405.
113. Глигорић, Велибор: *Токови српског књижевног реализма.* „Српска реалистичка приповетка", Београд, 1968, 130, 9.
Осврт на књижевни рад Илије Вукићевића.
114. Грол, Милан: *Људско срце. Приповетке и слике Илије Вукићевића.* „Српски књижевни гласник" 1902, VI/8, 1270—1273.
115. Грчић, Јован: *Илија Вукићевић.* „Стражилово" 1892, V, 7, 105+108—109.
Есеј.
116. Грчић, Јован: *Илија И. Вукићевић.* „Стражилово" 1892, V, 19, 120.
Белешка.
117. Грчић, Јован: *Нови часопис.* „Стражилово" 1894, VII, 1, 15.
Белешка о покретању часописа „Дело".
118. Грчић, Јован: *Рад Књижевно-уметничке заједнице у Београду у 1893. години.* „Стражилово" 1894, VII, 4, 64.
Белешка о учешћу Вукићевића у њеном раду.
119. Грчић, Јован: *Изишао је први број „Дела".* „Стражилово" 1894, VII, 5, 79—80.
Белешка како „Дело" издаје А. М. Станојевић, а уређује И. Вукићевић.
120. Грчић, Јован: *Илија И. Вукићевић.* „Историја српске књижевности". Нови Сад, 1906, 256—258.
121. Грчић, Јован: *Портрети неколиких српских књижевника, снимљени са писама им.* „Бранник" 1906, 22, 175—286.
О Илији И. Вукићевићу, Змају Ј. Јовановићу и другима.
122. Грчић, Јован: *Портрети неколиких српских књижевника, снимљени са писама им* IV. Загреб, 1926, 34—59.
О Илији И. Вукићевићу, Змају Ј. Јовановићу и другима.
123. Гудељ, Петар: *Илија И. Вукићевић.* „Руке и јабуке". Читанка за V разред основних школа. Београд 1971, 293.
Краћа биографска белешка.
124. Живаљевић, Данило: *Књижевни преглед. Српска и хрватска књижевност у 1890. години.* „Отаџбина" 1891, XXVII, 395.
Оцена књижевног рада Илије И. Вукићевића: *Приповетке* I.
125. Живановић, Јеремија: *Илија И. Вукићевић.* „Примери нове књижевности" II. Београд 1923, 240.
126. Живановић, Јеремија: *Никола Гоголь.* „Венац" 1928/29, XIV, 9/10, 724—732.
О утицају Гоголља на књижевни рад И. Вукићевића.
127. Живановић, Јеремија: *Илија И. Вукићевић. Живот и рад.* „Целокупна дела И. И. Вукићевића" II. Београд, [1929], IX—XXIX.
128. Живановић, Јеремија: *О овом издању.* „Целокупна дела И. И. Вукићевића" II. Београд, [1929], 415—416.
129. Живковић, Драгиша: *Појава модерне новелистике у доба Омладине српске.* „Уједињена Омладина српска". Зборник радова. Нови Сад, 1968, стр. 190, 192.
Осврт на књижевно стваралаштво Илије Вукићевића.
130. Живковић, Драгиша: *Стилски типови српске прозе XIX века.* „Књижевност и језик" 1970, XVII, 2, 150—151, 154—155.
Осврт на књижевно дело Илије Вукићевића.
131. Живковић, Драгиша: *Европски оквири српске књижевности.* Београд, 1970, стр. 25, 49, 62, 63, 64, 69, 70, 203, 280, 283—285.
Осврт на књижевно стварање Илије Вукићевића.
132. Живковић, Драгиша: *Народна фантастика у ткиву српске уметничке приповетке друге половине XIX века.* „Научни састанак слависта у Вукове дане" 3. Београд—Тршић—Нови Сад, 13—18. IX 1973, стр. 407—411.
Поглед на приповетке Илије Вукићевића.

133. Живковић, Драгиша: *Један врањски претеча приповедачког дела Боре Станковића (Илија И. Вукићевић)*. МСЦ. Београд, MCMLXXVIII, стр. 37—44.
Оцена књижевног дела Илије И. Вукићевића.
134. З. Г.: *Редитељске напомене*. „Срећа и људи". Београд, 1953, 38—40.
Поговор уз Вукићевићев позоришни комад.
135. Илић, Војислав: *Песник (посвећено пријатељу Илији Вукићевићу)*. „Гласник за забаву и науку", 1893, I, 1, 1—5; „Сабрана дела Војислава Илића II". Београд, 1961, 180—188.
136. Јовановић, Живорад П.: *Био-библиографска грађа о Илији Вукићевићу*. „Летопис Матице српске" 1953, 371, 6, 490—491.
137. Јовановић, Љубомир: *Илија И. Вукићевић*. „Дело" 1899, 6, XXL/3, I—VIII.
Некролог.
138. Јовановић, Љубомир: *Илија И. Вукићевић. Живот и рад*. „Људско срце. Свеска прва". Београд, 1901. Српска књижевна задруга, књ. 68, III—XLIII.
139. Јовановић, Љубомир: *Слике Илије Вукићевића*. „Нова искра" 1902, IV, 1, 19—24, са сликом Илије Вукићевића.
140. Јовановић, Љубомир: *Илија Вукићевић. Живот и рад*. „Српска књижевност у књижевној критици. Епоха реализма". Приредио Миодраг Протић. Београд, 1966, књ. V, 137—164.
141. Јовановић, Љубомир: *Илија Вукићевић. Живот и рад*. „Српска књижевност у књижевној критици. Епоха реализма". Приредио Миодраг Протић. Београд, 1972, књ. V-а, 156—184.
142. Јовановић Морски, Милан: *Приповетке Илије И. Вукићевића I*. Београд, 1890. „Отаџбина" 1892, XXXI/122, 303—312.
143. Јовановић Морски, Милан: *Одговори уреднишшва*. „Отаџбина" 1892, XXXI/123, 475.
Одговор Илији И. Вукићевићу како један „страдалник" на пољу лепе књижевности хоће да га завади са пријатељима и застраши од даљег рада.
144. Јотић, Аранђел С.: *Илија Вукићевић* (1866—1899). „Историја књижевности Срба, Хрвата и Словенаца", III део. Београд, 1924, 147—151.
145. Kovačević, Božidar: *Vukićević I. Ilija*. „Enciklopedija Jugoslavije". Zagreb, 1971, 553.
146. Леовац, Славко: *Илија Вукићевић*. „Портрети српских писаца XIX века". Српска књижевна задруга. Београд, 1978, стр. 326—332.
146-а. Маринковић, Павле: *Ика Вукићевић*. „Звезда" 1899, III, 44, 351—352.
147. Матош, Антон Густав: *Смрт Јована Илића*. „Есеји и фељтони о српским писцима". Београд, 1952, 9.
Сећање како је И. И. Вукићевић на слави Ј. Илића певао једну тужну банатску баладу.
148. Миливојевић, Живојин: *Целокупна дела И. И. Вукићевића I и II*. Издање „Народне просвете". Београд, 1929. „Венац" 1929/30, XV, 9/10, 749—750.
149. Милићевић, Милан Ђ.: *Вукићевић И. Илија. Књижевник*. „Додатак Поменику од 1888". Београд, 1901, 22—23.
Биографија И. И. Вукићевића.
150. Мирковић, Милосав: *Заборављени сањар Илија И. Вукићевић*. „Недељне информативне новине" (НИН) 1966, 813, 8.
151. Митровић, Милорад: *Илија Вукићевић, књижевник*. (3. августа 1866—44. марта 1899. године). „Звезда" 1899, III, 29, 232.
152. Младеновић, Живомир: *Критика на Војислављеву споменицу*. „Младост Јована Скерлића". Београд, 1940, 286—287.
О Илији Вукићевићу.
153. Најдановић, Милорад: *Илија Вукићевић*. „Сеоска реалистичка приповетка XIX века". Београд, 1968, 266—272.
154. Недић, Љубомир: *Два часописа*. „Ред" 1894, I, 6, 21.
Критика часописа „Дело" чији је уредник био Илија Вукићевић.
155. Новаковић, Бошко: *Тренуци приповетке*. „Приповедачи I". Српска књижевност у сто књига. Нови Сад—Београд, 1963, књ. 11, стр. 23—25.
156. Новаковић, Бошко: *Тренуци приповетке*. „Приповедачи". Српска књижевност у сто књига. Нови Сад—Београд, 1972, књ. 66, стр. 28—30.
157. Нушић, Бранислав: *Пре педесет година*. „Сабрана дела Бранислава Нушића XII". Београд, 1932, 7—8.

Сећање да је, поред осталих, посећивао кућу Јове Илића и Илија И. Вукићевић.

158. О.: *„Људско срце". Приповетке и слике Илије Вукићевића.* „Преглед" 1902, I, XV—XVI, 227—228.

159. Пауновић, Синиша: *Борисав Станковић у сећању својих другова.* „Писци изблиза". Београд, 1958, стр. 284—285.

Сећања Димитрија Хаџи-Микића да је у причи *Мишко Убојица* описан пограничний официр Алекса Богосављевић Кешељ.

160. Пејиновић, Милош: *Лепа књижевност у „Делу" за 1894. годину.* „Просветни гласник" 1895, XVI, 8, 422.

Приказ Вукићевићевих прича *Горак хлеб* и *„Рождество твоје".*

161. Пејиновић, Милош: *Лепа књижевност у „Делу" за 1895 годину.* „Просветни гласник" 1896, XVII, 5, 259.

Приказ бајке *Прича о селу Врачима и Сими Ступици.*

162. Peković, Slobodanka: *Funkcija fantastičnog u pripovetkama Ilije Vukićevića.* „Savremenik", 25/1979, XLIX, 3, 165—178.

163. Петровић, Вељко: *Вукићевић Илија* (3/8 1866—5/3 1899). „Енциклопедија Срба, Хрвата и Словенаца". Београд, 1925, I, 436—437.

164. Поповић, Зарија: *Први рад Илије И. Вукићевића.* „Венац" 1929/30, XV, 4/5, 371—372.

165. Поповић, Павле: *Илија Вукићевић.* „Југословенска књижевност" (Књижевност Срба, Хрвата и Словенаца). Београд, 1930, 119.

166. Протић, Јован: *(О Јовану Дучићу, Алекси Шантићу и Илији Вукићевићу).* „Нада" 1899, V, 9, 141—142.

167. Протић, Јован: *Српска белетристика у год. 1900.* „Нада" 1901, VII, 20, 314.

Приказ збирке *Арнаутске слике* од И. И. Вукићевића.

168. Протић, Миодраг: *Епоха реализма.* „Српска књижевност у књижевној критици". Београд, 1966, књ. V, 9—10.

169. Протић, Миодраг: *Епоха реализма.* „Српска књижевност у књижевној критици". Београд, 1972, књ. V-а, 9—10.

170. Савковић, Милош: *Илија Вукићевић.* „Југословенска књижевност". Трећа књига. Београд, 1938, 84—86.

171. Симоновић, Риста: *Живот и књижевно дело Борисава Станковића.* Врање, 1968, стр. 10.

О Илији И. Вукићевићу, као наставнику Боре Станковића.

172. Симоновић, Слободан: *Скица (цртица) као посебна форма нашег реализма.* „Градина", 1977, XII, 4, 96—142.

О Илији Вукићевићу као писцу скица.

173. Скерлић, Јован: *На селу и прелу.* Приповетке Паје Марковића Адамова. Српска књижевна задруга, књ. 69. Београд, 1901. „Српски књижевни гласник", 1902, VI, 2, 766.

Осврт на књижевно стваралаштво Илије Вукићевића.

174. Скерлић, Јован: *На селу и прелу.* Приповетке Паје Марковића Адамова. Српска књижевна задруга, књ. 69. Београд, 1901. „Писци и књиге V". Београд, 1923, 55.

Осврт на књижевно стваралаштво Илије Вукићевића.

175. Скерлић, Јован: *Часописи.* „Историја нове српске књижевности". Београд, 1955, 347.

Оцена часописа „Дело", чији је први уредник био И. И. Вукићевић.

176. Стојановић, Зоран: *Илија Вукићевић: „Прича о селу Врачима и Сими Ступици".* „Летопис Матице српске" 1972, CXLVIII, књ. CDX, 6, стр. 621—628.

177. Станковић, Миле: *Мерење памети. Српски писац Илија Вукићевић показује како се утврђује ко је у селу најпаметнији; метод из прошлости који би можда могао и да се извози.* „Радио ТВ Ревија" 1969, 133, 32.

Приказ драматизоване *Приче о селу Врачима и Сими Ступици* од Илије Вукићевића, коју су за радио прилагодили Миодраг Новаковић и Света Бурбабић. Изведена на Првом програму Радио-Београда 28. IX 1969. г.

178. Томановић, Лазар: *Илија И. Вукићевић. Приповиједке I.* Биоград, 1890. „Нова Зета" 1891, III, 2, 59—61.

179. Требјешанин, Радош: *Три прве деценије гимназије у Врању*. „Врањски гласник", VI. Врање 1970, 127—128.

Помен о И. Вукићевићу као књижевнику и наставнику Врањске гимназије.

180. Philo, Junius: *Мала библиотека, св. 8. Илија И. Вукићевић. Арнаутске слике*. Мостар. Књижарница Пахер и Кисић. „Бранково коло" 1900, VI, 10, 317.

181. Širola, Stjepan: *Pripovetke I Ilije I. Vukićevića*. Beograd, 1890. „Književna smotra" 1891, IX, 5, 38—39.

182. Шуњеварић, Звонимир: *Приповедачке релације Илије Вукићевића*. „Градина", 1979, XIV, 2, 66—73.

Милоје Р. Николић

РЕГИСТАР

Абруци 476.
Авакум, архимандрит из Москве 314.
Авакумовић Јован 423.
Авала 437.
Аврамовић Сима 482.
Адисон Џозеф (стоји: Едисон) 310.
Азија 46.
академија, Бечка 196.
академија наука, југословенска 232.
— мађарска — Рукописно одељење у Будимпешти 87.
— српска 32, 117—122, 388, 483.
Академија у Сијени 136.
Акатист Јовану Крститељу 17.
акатисти 139.
Acta Albaniae Veneta 397, 399.
Албанија 197, 274, 293.
Албанци 302.
Алварес Мануел (1526—1582) 129, 298.
Allgemeine Literatur-Zeitung 91, 92, 93, 311.
Александар I, руски цар 330, 332.
Александра Павловна, велика кнегиња, жена мађарског палатина Јосифа 319.
Алексијевић Никола Парчанин, Доситејев тетак 294, 295.
— Спиридон Милорадовић, ђакон из Дрниша 323.
Алексић Константин, ђакон из Вршца 319.
Алковић Коста 438.
Алман А. (Allemand) 7.
Алтисер Л. (Althusser) 6.
Америка 476.
American Journal of Archaeology 197.
Американци 7, 10, 12, 286.
Ан Јохан Франц *Француска граматика* 454.
Анакреонт 94.
Analele Societăţii de limba română 75.
Анали Филолошког факултета у Београду 235.
Anali Historijskog instituta u Dubrovniku 133.
Анастасијевић Т., секретар Народног позоришта у Београду 113, 114.
Ангелов Бењо 23.
Андерсен Кристијан 190.
Андоновић М. Ј. 438.
Andreischen Hesperus 90, 93, 94.
Андрејевић Димитрије 445.
— Јован Јолес 233.
Андрејевић-Кун Борђе 122.
Андрејић Арсеније 329.
Андрић Иво 117, 120, 134, 392.
— Љубисав о Доситеју 291, 342.
анексија Босне и Херцеговине 64.
Антић Драгутин 452, 482.
Антон, студент у Загребу 298.
Антоније Византински *Христоитија* 303.
Антоновић Сава 448, 449.
Anzeiger der philosophischen-historischen Klasse 196.
Апендини Франческо Марија (Appendini) *Grammatica della lingua illirica* 129.
Апенини 307.
Arbeiter- und Bauerngesangverein у Земуну 53.
Аргирокастро 302.
Арен Карло 427.
Арлингтон — Универзитет државе Тексас 287.
Арне Анти 474.
Арновљевић Војислав 122.
Арсенијевић Лазар Баталака о Доситеју 289, 339, 340.
Арсић Маринко *473—477*.
архив Велике школе у Београду 437.
— града Београда 33.
— Државни СРС у Београду 110, 114, 416, 419, 421, 423, 424, 426, 427, 432, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 446, 447, 448, 450, 451, 452, 453, 454, 462, 463, 464, 468, 469, 470, 471.
— Државни у Сијени 136.
— Земунске гимназије 33.
— Земунског магистрата 33, 38, 40, 47, 49, 65.
— Историјски Београда 49.
— Крагујевачке гимназије 433.
— Рукописно одељење Матице српске у Новом Саду 464, 465, 466, 470, 471.

— Рукописно одељење Мађарске академије наука у Будимпешти 87.
— Рукописно одељење Народне библиотеке у Београду 243.
— Српске академије наука и уметности у Београду 117, 118, 119, 120, 121, 465.
— Хисторијски у Дубровнику 142.
Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst 341.
Archiv für slavische Philologie 190.
архиви, бечки 289.
Archivio per lo studio delle tradizioni popolari 473.
Аси-Марковић Петар 321.
Асколи Грацијадио И. 131.
Атанасије, ђакон хоповски 298.
Атанасијевић Св., лекар 470.
Атанацковић Богобој 229, 230, 357, 358, 374.
Атина 261.
Аугуст Фредерик, војвода од Сасекса 134.
Аустралија 285.
Аустрија 37, 38, 46, 47, 49, 51, 107, 203, 226, 329, 332, 333, 354.
Аустријанци 334.
Аустро-Угарска 281.

Бабић Жарко 483.
Бадалић Јосип 131, 141.
Бадемлић Јован 451, 452.
Баја 230.
Бајамонти Јулије 183.
бајка, уметничка 378, 390.
Бајкова Поћи Тамара 278.
Бајмел (Beimel) 87.
Бајрон Џорџ Гордон (Byron) 178, 181. 213, 230, 360, 385.
Бакаловић Георгије 51.
Бакачић Самуило 22.
Бакић Војислав 471.
Бакст Лев С. 278.
Бал, пуковник 340.
балада, бугарска 273.
Балејинац 455.
Балкан 39, 139, 169, 170, 171, 177, 193, 204, 238, 273, 276, 449.
балканистика 139.
балкански ратови 203, 273.
Баловић Јулије 276.
Балтрушајтис Јургис К. 278.
Балугџић Живојин 461.
Балша, градоначелник Галаца 308.
— Теодор, брат градоначелника Балше 308.
Бан Матија 99, 101, 104, 109, 205, 228.
Банат 48, 220, 295, 306, 314, 317, 323, 336, 337.
Банашевић Никола 276, 395, 396.
Банић Милан 434, 438.
Бановић Александар о Доситеју 289, 332.
— Божидар 431.
Бановић Страхиња 186, 189, 271, 272, 276.
Барац Антун 156, 164.
Барбоглу Киријак 47.
Баре (место) 456.
барок 211.
— српски 210.
Баронио Цезар *Annales ecclesiastici* 141.
Бароти Сабо Давид 81, 86.
Барт Ролан (Barthes) 6, 7, 9.
Батајница 54.
Баточина 458.
Батуша 456.
Бахтушков Константин Н. 385.
Баумајстер Фридрих Христијан 305.
Бауринг Џон (Bowring) 177, 181, 182.
Бауриј (место) 338.
Бахтин Михаил М. 15.
Бачевић Димитрије 51.
Бачка 122, 204, 220, 223, 315.
Бачки Фелдварац 34.
Башић Миливоје 169.
Бегић Мидхат 138.
Беговић Милан 279.
Бејли Џ. (Bayley) 12.
Беклунд Улф (Bäcklund) 286.
Белан Аркадије, сенатор у Сегедину 318.
Белимарковић Јован, генерал 419.
Белић Александар 235, 370; и Исидора Секулић 117, 121, 122.
Белостенец Иван 129.
Bembo Francesco, војвода 398.
Бенвенист Емил 270.
Бенедикс Р. 99.
Бензе М. (Bense) 13.
Београд 18, 37, 38, 39, 41, 46, 48, 49, 51, 52, 58, 63, 65, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 108, 109, 112, 113, 114, 115, 121, 217, 219, 220, 223, 230, 232, 233, 255, 256, 314, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 373, 374, 376, 378, 379, 380, 381, 383, 384, 386, 387, 388, 409, 415, 418, 419, 423, 426, 427, 430, 436, 437, 439, 444, 447, 454, 460, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 483; Архив града 33; Архив Српске академије наука и уметности 117, 118, 119, 120, 121, 465; архива Велике школе 437; Библиографски институт 479; библиотека дружине „Побратимство" студената Велике школе 436, 437; Богословија 289, 339, 381, 424, 430; Велика школа 216, 219, 232, 233, 289, 291, 334, 335, 388, 423, 426, 427, 430, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 444, 447, 465, 467; Војна

академија 101; гимназија „Вук Ст. Караџић" 452, 454; Државни архив СРС 110, 114, 416, 419, 421, 423, 424, 426, 427, 432, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 446, 447, 448, 450, 451, 452, 453, 454, 462, 463, 464, 468, 469, 470, 471; Друга београдска гимназија 451, 452, 453, 463; Друга женска гимназија 122; Институт за књижевност и уметност 393; Историјски архив 49; Књижевно-уметничка заједница 467, 468, 469, 484; Лицеј 216, 232, 416, 433; Народна библиотека 21, 425; Народни музеј 258, 425; Народно позориште 99, 100, 103, 104, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 114, 362, 364, 423, 430, 431, 432, 482, 483; Нижа гимназија 443, 444; Парна радикална штампарија 460; Патријаршијска библиотека 19; Пета југословенска изложба 38; Правни факултет 463; Прва београдска гимназија 273, 425, 426, 427, 430, 431, 432, 433, 444, 449, 452, 463, 482; Рукописно одељење Народне библиотеке 243; Српска реалка 452, 453, 454, 458, 469, 470; Театар код Јелена 217; Театар на Бумруку 217; Театар у Пивари 103, 217; Трећа београдска гимназија 443, 446, 448, 450, 451, 462, 469; Универзитет 257, 263, 360, 425; Учитељска школа 430, 448; Филозофски факултет 262, 263, 435, 439, 463.
Београдске илустроване новине 361.
Београдски дневник 480.
Београдски пашалук 204.
„београдски стил" 360.
Београдско певачко друштво „Станковић" 53.
Беочин 85, 220.
Беране (Србија) 456.
Берберовић Емилијан, професор у Крагујевцу 433, 434.
Берг Н. *Песме разних народа* 189.
Бергсон Анри 282.
Бержењи Данијел 85, 86.
Берић Душан о Доситеју 290, 300.
Бернардин Сплићанин 137.
Бернардинов лекционар 143.
Берлин 77, 122, 219, 232, 313, 374; Универзитет 360.
Берне Лудвик 234.
Бернони 473.
бећарац 126, 127, 207.
Бехари (место) 409.
Беч 34, 38, 46, 47, 50, 64, 75, 107, 108, 109, 110, 113, 115, 138, 143, 174, 219, 220, 231, 248, 273, 292, 304, 305, 306, 309, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 323, 330, 333, 336, 337, 340, 409, 411, 465; архиви 289; Курцбекова штампарија 304, 314; Универзитет 257, 360; штампарија Стефана Новаковића 316, 317.
Бечеј 312, 314.
Бечка академија 196.
Бечки конгрес 174, 380.
Бешине, капетан, Доситејев познаник 307.
Биалос Димитриос из Земуна 70.
Библиографски институт у Београду 479.
Библиотека Албатрос 281.
Библиотека для чтения 188.
Библиотека Августа у Перуђи 130.
— Vaticana 140.
— вукошевачке цркве 324.
— дружине „Побратимство" студената Велике школе у Београду 436, 437.
— ђачка „Подмладак" у Крагујевачкој гимназији 433, 434.
— манастира Хопово 296.
— Матице српске у Новом Саду 291, 319.
— Medicea-Laurenziana у Фиренци 133.
— Народна у Београду 21, 425.
— Општинска у Сијени 136.
— Општинска у Тренту 143.
— Патријаршијска у Београду 19.
— Шабачка читаоница 424.
Библиотекар 291, 292.
Бибовић Љиљана *285—288.*
бидермајер у књижевности 211, 212, 220, 230, 354, 355, 356, 357, 368, 370, 390.
— поетика 219.
Бизмарк Ото фон 273.
Бијелић Јован 259, 260.
Билимовић Антун 118.
Биргер Готфрид Август 364.
Бич 480.
Бјелановић Сава 124.
Бјеласница 277.
Бјелински Висарион Г. 173, 187, 189, 191, 203.
Бјеловски Августин (Bielowski) 185.
Бјелопавлићи (место) 415.
Благојевић Урош 471.
Блазнавац Ж. М., управник Београда 430.
Бланшар-Шилер *Нови Плутарх,* в. Ивановић Јефтимије.
Блаце 455.
Blackwood's Magazine 181.
Близак Вазата 398.
Близикуће (племе) 398.
Блох Б. 287.
Блумауер Алојз 220, 251.
Блумензат Х. (Blumensath) 6.
Блумфилд М. (Bloomfield) 12.
Бог ником дужан не остаје 182, 188.

Богатирјов Пјотр Г. 195.
Богдановић Димитрије *Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара* 21, 22.
— Милан 392.
Богосављевић Алекса Кешељ 486.
Богословија ў Београдў 289, 339, 381, 424, 430.
Богословски гласник 42.
Богота (место ў Црној Гори) 415.
Боери, лексикограф 134.
Божевац 456.
Божић Иван *Историја Црне Горе* 399.
Бој на Чокешини 180.
Бојана (река) 28.
Бојко Јўриј 139.
Бока Которска 247, 376.
Бокачо Бовани 132, 473.
Болани Дојчин 180.
Болинцер Двајт Л. (Bolinger) 286.
Болоња 31, 33, 307.
Бомарше Пјер-Огистен Карон де 461.
Бомба 53.
Bohn V. 14.
Боналўми Б. 10.
Bonazza Sergio 143.
Бори Имре *Ўзајамне везе мађарске и југословенске књижевности* 79.
Борн Макс 267.
Боројевић Никола 356.
Борци (место) 415.
Босанац Стјепан 182.
Босанска вила 185, 361, 480, 481, 482.
Босић Мила 76.
Босна 137, 178, 179, 192, 196, 252, 300, 320, 402, 404.
Босна и Херцеговина 462, 480.
Босоне Ф. Р. (Bosonnet) 10.
Бошков Живојин 392.
Бошковић Јован 233.
— П., преводилац Молијера 142.
— Стојан 428.
Бошњак (место) 455.
Бразилија 27, 69.
Брајевић Агатон, сўдија ў Врањў 417.
Брајткопфова штампарија ў Лајпцигў 308, 309, 310, 313, 314.
Браник 34, 35, 484.
Бранислав Нушић (зборник) 393.
Бранковина 230.
Бранковић Вўк, деспот, ў народној поезији 171, 172.
— Борђе, гроф *Хроника* 225.
— Бўрађ, деспот 20, 170.
Бранково коло 190, 258, 290, 291, 292, 293, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 310, 361, 376, 481, 483, 487.
Братислава 292, 307; в. и Пожун.
Братство 53.
Браћа и сестра 182.
Браўн Максимилијан (Braun) 194.
Брашова 47.
Брегалница 273.
Бремон Анри 203.
Бренер Игњат, аўстријски конзўл ў Бўкўрештў 333.
Брентано Клеменс 212.
Бреска Јаков, порўчник 331, 333.
Бреслава 308.
Брзак Драгомир 382.
Брзовић (место) 319.
Британски мўзеј ў Лондонў 142, 311.
The British and Foreign Review 196.
Бркић Јован 193.
Brogi Bercoff Giovanna 144.
Броћињски Кажимјеж (Brodziński) 185.
Броз Иван 131.
Брўсина Ж. 461.
Бриљан 79, 292, 341.
Бўбўшинац 456.
Бўгари 23, 201, 443.
Бўгарска 21, 134, 279, 440, 442.
бўгарштице 276.
Budapesti ujság 113.
Бўдва 231.
Бўдим 224, 303, 317, 319, 327, 330, 335, 336, 340; Ўниверзитетска славено-сербска штампарија 327, 335.
Бўдимировић Јован 206.
Бўдимпешта 34, 463; Рўкописно одељење Мађарске академије наўка 87; Ўчитељска школа 122; в. и Пешта.
Бўдровић Атилио (Budrovich) 129, 131.
Бўђановци 322.
Бўенос Аирес 135.
Бўзолић Стјепан 137.
Бўјановац 239.
Бўковац 248.
Бўкўрешт 326, 327, 330, 332, 333, 339.
Бўнић Џиво Млађи 142.
Бўњевци 160.
Бўријан Рихард 117.
Бўрић О. 88.
Бўсе Ханс 257.
Бўтито Антонино (Buttitto) 473.

Vaillant André 130.
Вајмар 107.
Вајнгард Милош 119.
Ваканski Т. Св., преводилац Манционија 137.
Валаресо Закарија (Vallaresso) 132.
Ваљево 230, 374.
Van den Berg Ch. 144.
Варварин 104.
Вардар 273.
Варлаам, руски архимандрит 307.
Варшава 185, 190, 274.
Василије, раније назван Григорије, светогорски монах из XVI века 21.
Васиљев Душан 127.

Васиљевић, породица из Земуна 51.
— Алимпије 436, 442.
— Василије 51.
— Жарко 127.
— Миодраг 238.
— Јелисавета, жена Василија Васиљевића 51.
— Радул, свештеник у Српском Семартону 306.
— Саватије, архимандрит манастира Крке 321.
Васић Драгиша 118, 119.
— Милоје 119.
Васовић Милорад 440.
Ватиканска библиотека 140.
Веди 237.
Везилић Алексије 313.
Велебит 299.
Велек Рене (Wellek) 7, 12, 159.
Вели Е. 102.
Велика Плана 455.
Велика Ремета (манастир) 326, 327, 334, 337, 339.
велика сеоба Срба 1690. године 126, 127.
Велика српска народна лира 407—412.
Велика школа у Београду 216, 219, 232, 233, 289, 291, 334, 335, 388, 423, 426, 427, 430, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 444, 447, 465, 467; архива 437; библиотека студентске дружине „Побратимство" 436, 437.
Велики Бечкерек в. Зрењанин.
Велико Село 456.
Велмар-Јанковић Светлана 37.
Welsch, градски поручник у Земуну 64, 65.
Венафро 477.
Венац 484, 485, 486.
Венди 160.
Венелин Јурај И. 173, 187.
Венеција 131, 132, 177, 272, 302, 307, 320, 321, 322, 323, 332, 341, 404; штампарија Пана Теодосија 321, 341; в. и Млеци.
Венцловић Стефановић Гаврило 19, 139, 140, 141.
Werbaser Zeitung 482.
Вергилије 220.
Вердијани Карло (Verdiani) 133, 134, 138.
веризам 137.
Верли М. (Wehrli) 10.
Вернер Р. (Werner) 14.
Весел Јован Косески 135.
Веселић Рудолф *Rěčnik nětačkoga i ilirskoga jezika* 76.
Веснић Миленко 429, 431, 461, 462, 463, 465, 466, 467.
Веселиновић Јанко 140, 357, 358, 359, 362, 363, 364, 367, 369, 375, 376, 377, 378, 382, 390, 391, 392, 424, 444, 482.
— Стеван, професор Богословије у Београду 424.
Вестфалија 47.
Wetzel E. *Allgemeine Himmelskunde* 447.
Вечерње новости 483.
Видак, породица 293.
— Вићентије Јовановић, митрополит карловачки 305, 306, 307.
— Павле, синовац Вићентија Видака 305, 306, 307.
— Тома, синовац Вићентија Видака 305, 306, 307.
— Трифун, брат Вићентија Видака 306.
Видаковић Димитрије 431.
— Милован 205, 210, 214, 219, 225, 229, 355.
— Светозар 425, 444, 452, 453.
Видело 482.
Видовдан 103, 217.
Видовић Емануел 259.
Vienac 182, 483.
Вико Бамбатиста 474.
Вила 217, 361.
Виланд Кристоф Мартин 206, 364.
Вилдова Този Алена 278.
Wilson D. 172.
Вин Жистина (Wynne) 177, 178.
Винавер Станислав 125, 235, 280.
Wiener allgemeine Literaturzeitung 174.
Wiener Zeitung 94.
Винковци 34, 289, 326; гимназија 97.
Винолд Г. (Wienold) 8.
Вираг Бенедек (Virág) 81, 82, 85, 86.
Vita Constantini 143.
Витковић Михаило 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 335.
— Петар, отац Михаила Витковића 306, 335.
Висовац (манастир) 377.
Витемберг 313.
Виша девојачка школа у Панчеву 122.
Виша женска школа у Новом Саду 31, 33, 34, 122.
Виша женска школа у Шапцу 122.
Вишњић Филип 174.
Vjesnik 165.
Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku 290.
Vjesnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskog arhiva 290, 332.
Владислав Верненчик, пољски краљ 170.
Власи 56.
Власина 455, 456.
Влатковић Драгољуб 483.
Влашка 326, 340.
Вовчок Марко 364, 371, 373, 375.
Водице (Србија) 387.
Водник Валентин 136.
Водопић Мато 140.

Возаревић Григорије 342.
Војар Елиза (Voïart) 177, 179.
Војводина 37, 49, 75, 103, 126, 127, 221, 262, 264, 333, 353, 354, 376.
Војвођанка 52.
Војвођански музеј у Новом Саду 76.
Војислављева споменица 481.
Војна академија у Београду 101.
Војна граница 157, 160, 329.
Војновић Иво 138, 161, 279.
— Коста, учитељ из Шапца 423.
Волни Андрија, директор Карловачке гимназије 325.
Волтер 230.
Волтић Јосип 129.
Волф Кристијан 305.
Вопросы языкознания 7.
Вопросы литературы 8.
Вордони Леонардо 303.
Ворен Остин (Warren) 12, 159.
Востоков А. Х. 187.
Враз Станко 155, 163, 164, 165; као преводилац Дантеа 135.
Вранчић Фауст 129, 130.
Врање 68, 363, 378, 380, 417, 418, 425, 426, 440, 441, 443, 444, 454, 487; Нижа гимназија 440, 441, 447, 469, 487.
Врањина (место) 415.
Врањска Пчиња 238.
Врањски гласник 487.
Врањевшница (манастир) 339.
Врбавац Буро, учитељ у Шапцу 423.
Вргинмост 412.
Време 291, 300, 408, 409.
Врета Атанасије, трговац у Панчеву 340.
Врхлицки Јарослав 278.
Врховац Радивоје 255, 256, 262; о Доситеју 292, 301, 303.
Врчевић Вук 276, 405.
Вршац 319, 322.
Вујић Јоаким 49, 52, 53, 126, 127, 214, 217, 226, 318.
— Коста, професор из Шапца 423, 424, 426.
— Михаило 419, 435.
Вујичић Стојан Д. 170.
Вујовић Павле 122.
Вукадиновић Јефтимије 52.
Вукановић Татомир П. 240.
Вукасовић Милан 121.
Вукићевић Атанасије, брат Ивана Вукићевића 416.
— Велимир, брат Илије И. Вукићевића 418, 465, 467.
— Димитрије, трговац из Опарића 415.
— Иван, отац Илије И. Вукићевића 416, 417, 418, 419, 455.
— Иван, син Илије И. Вукићевића 466.
— Илија, деда Илије И. Вукићевића 415, 416, 418.
— Илија И. 211, 230, 357, 358, 362, 363, 365, 367, 371, 375, 378, 390, 391, 393, 415—472; библиографија и литература 479—487.
— Јован, син Димитрија Вукићевића 415.
— Јованка рођ. Чолак-Антић, жена Илије И. Вукићевића 465, 466.
— Милан, брат Илије И. Вукићевића 418, 419, 465.
— Миленко М. 451, 454, 483; о Доситеју 291, 324, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 336, 337, 338, 339, 340, 341.
— Миодраг, синовац Илије И. Вукићевића 466.
— Петар, брат Ивана Вукићевића 416.
— Сима, чиновник из Опарића 415.
— Софија, мајка Илије И. Вукићевића 418, 419.
— Стефан, син Симе Вукићевића 415.
Вукићевић-Пандуровић Софија, синовица Илије И. Вукићевића 415, 418, 425, 462.
Вуков зборник 235.
Вукова преписка 79, 85, 86.
Вуковар 255.
Вуковић Милан *Мали књижарски лексикон* 483.
Вукчевић Јован Б. *117—122.*
Вулетић Витомир 393.
Вуловић Светислав 211, 218, 233, 234, 235, 360, 366, 390, 425, 426, 427, 428.
Вученов Димитрије 392, 393.
Вучић-Перишић Тома 187.
Вучјак (планина) 299.
Вучковић Атанасије, професор из Шапца 423.
— Радован *Поетика хрватског и српског експресионизма* 280—281.

Гавела Буро о Доситеју 290, 291, 293, 295, 297, 298, 299, 302, 303, 308, 309, 310, 311, 316, 327, 335, 341.
Гаврил, клисарх манастира Драговића 300.
Гаврило, писац 18, 24.
Гавриловић Андра 430, 437, 446, 451, 465, 468, 483, 484; о Доситеју 289, 293, 294, 295, 297, 298, 299, 300, 302, 303, 304, 306, 307, 308, 310, 311, 312, 313, 318, 319, 321, 323, 324, 325, 326, 327, 329, 331, 332, 334, 336, 337, 338, 339, 340, 341.
— Зоран 393.
— Илија, брат Стевана Гавриловића 322, 326, 328.

— Јулијана, жена Стевана Гавриловића 324.
— Милорад 100, 104.
— Михаило 450.
— Стеван, сликар 322, 324, 326, 328, 329, 334, 341.
Гагро Божидар 165.
Гадамер Х. Г. 8, 9.
Газис Антим, свештеник у Бечу 304.
Гај Људевит 461.
Галас Х. (Gallas) 6.
Галац 308.
Галерија Матице српске у Новом Саду 315.
Galerie 138.
Галић Павао 137.
Галиција 47.
Гаљатовски Јоаникије в. Гољатовски.
Гарашанин Илија 31, 41.
Гаревица 298.
Gasparini Evel 130, 131, 133, 134, 135, 137, 138, 139, 144.
Gastgeb pl. Kriegerstern Maria 33.
Гварини Бамбатиста 136.
Геземан Волфганг 184, 271.
— Герхард 193, 194, 196; *Geschichten aus dem Hinterhalt* 271—275.
Гелерт Кристијан 364.
Gemeinnützigen Blätter 93, 94, 96.
Георгије, јеромонах манастира Драговића 300.
Георгијев Емил 142.
Георгијевић Алексије, брат Арсенија Георгијевића 314, 317.
— Арсеније из Бечеја 312, 314.
— Димитрије, син Арсенија Георгијевића 312.
— Јулијана, жена Арсенија Георгијевића 315.
— Крешимир 170, 185, 187.
— Матија 47.
— Павле Лазаревић, трговац из Темишвара 322, 324.
Гершић Гига 124, 128.
— Григорије, директор школа у Срему 89.
Геснер Саломон 364.
Гете Јохан Волфганг 202, 210, 213, 221, 257, 262, 263, 275, 360, 364, 367, 385; *Фауст* 273; и наша народна поезија 84, 172, 173, 175, 176, 177, 178, 179, 182, 183, 191.
Гетинген (Göttingen) 91, 92, 219.
Göttingische gelehrte Anzeigen 174, 175.
Гефин Л. К. (Géfin) 285.
гимназија „Вук Ст. Караџић" у Београду 452, 454.
— Друга београдска 451, 452, 453, 463.
— Друга женска у Београду 122.
— Карловачка 325, 337.
— Крагујевачка 415, 433, 434, 451.
— Нижа београдска 443, 444.
— Нижа у Врању 440, 441, 447, 469, 487.
— Прва београдска 273, 425, 426, 427, 430, 431, 432, 433, 444, 449, 452, 463, 482.
— Прва земунска 31.
— Реална у Земуну 32, 122.
— Српска велика у Новом Саду 35.
— Српска реалка у Београду 452, 453, 454, 458, 469, 470.
— Трећа београдска 443, 446, 448, 450, 451, 462, 469.
— у Винковцима 97.
— у Новом Саду 87.
— у Сремским Карловцима 87, 88.
— Шабачка нижа 420, 421, 422, 423, 424, 430.
Гимназија Вука Ст. Караџића 483.
Glagolita Klozianus 143.
Глас јавности 386.
Глас Матице српске 255.
Глас Српске академије наука 235.
Гласник Друштва српске словесности 217.
Гласник за забаву и поуку 485.
Гласник Историјског друштва у Новом Саду 79, 290, 292.
Гласник Српског ученог друштва 217.
Glasnik Hrvatskog naravoslovnog društva 461.
Гліговац 375.
Глигорић Велибор 353, 392, 393, 481, 484.
Глисон Х. А. (Gleason) 285, 287.
Глишић Милован Б. 107, 108, 110, 111, 112, 113, 140, 208, 357, 358, 362, 364, 370, 374, 375, 388, 390, 392, 462.
Le Globe 179.
Глушков 13.
Гоголь Николај В. 214, 229, 360, 364, 367, 371, 373, 374, 375, 379, 381, 383, 390, 392, 484.
Годачица 457.
Годишњак града Београда 99.
Годишњак Српске академије наука и уметности 122.
Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду 79.
Годишњи извештај Гимназије Вука Ст. Караџића 454.
Годишњица Николе Чупића 289, 392.
Голдман Лисјен (Goldmann) 6.
Голдони Карло 142, 362.
Големо Село 455.
Голенишчев-Кутузов И. Н. 138.
Головенченко Ф. М. 13
Голубић 300, 301.
Голубица 217.
Гољатовски Јоаникије 22, 296, 297.
Гомионица (манастир) 291.
Гонзенбах Лаура 473.
Гончаров Иван А. 364, 374, 381.

Горње Заплање 239.
Грабовац Филип 161.
Грабовачки Милош 411.
Градац 374.
Градина 239, 486, 487.
Градник Алојз као преводилац Дантеа 135.
Грађа за историју Српског народног позоришта у Београду 103.
Грађа из земунских архива 49.
Грајсвалд 230.
Граничар 39, 41, 53.
Графенауер Иван 130.
Грац 34, 50.
Грачоти Санте (Graciotti) 129, 133, 135, 138, 139, 140, 143.
Грбић Саватије 237, 238, 239.
Грделичка клисура 237, 240.
Греимас А. 6, 9.
Григорије, духовник 17.
Григорије, ђакон *Посланица духовнику Григорију* 17—25.
Грим, браћа 473.
— Јакоб 174, 175, 176, 177, 186, 191.
Грлица 217.
Грол Милан 484.
Грубац, дијак, преписивач из XV века 20.
Грубачевић Радич, опат 399.
Грубер Јохан Готфрид (Gruber) 91.
Гружа 241.
Грузија 323.
Грујић Никанор 205, 215.
— Радослав 119, 120.
Грци 22, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 51, 52, 53, 55, 60, 61, 70, 72, 80, 189, 273, 303, 304, 305, 320.
Грчка 36, 275, 385.
Грчић Јован 461, 464, 470, 471, 472, 481, 484.
— Јован Миленко 211, 220, 222, 229, 357, 363, 364, 370, 373, 483.
Губеревац 415.
Гудељ Петар 484.
Гундулић Иван 130, 136, 161, 167, 168, 233.
Гунцати 457.
Гутенберг Јохан 198.
Гутуров И. В. 7.

Давидовац Сава 51.
Давидовић Димитрије 51, 52, 225.
— Миша из Земуна 328.
— Љубомир 274, 462.
— Михаило 51.
Давидовић-Зеремски Сава 482.
Давичо Хајим С. 468.
дадаизам у српској књижевности 281.
дактил 228.
Далматинска Загора 377.
Далматинско-лауренцијански зборник 133, 134.
Далмација 50, 64, 65, 129, 131, 132, 133, 134, 137, 140, 160, 171, 172, 177, 178, 179, 180, 181, 183, 196, 290, 292, 299, 300, 301, 302, 303, 317, 363, 365, 377, 391.
Даљ 306, 372.
Дамаскин, хиландарски јеромонах 22.
Damiani Enrico 130.
Дамчо Константин, трговац из Беча 316.
Данас 481.
Даница 84, 217, 356, 361, 363.
Даница (Вуков алманах) 217.
Danica ilirska 83, 155, 163, 165, 166, 167.
Daniel *Kleineres Handbuch der Geographie* 447.
Данило Мораитски, свештеник 302.
Даничић Бура 209, 215, 219, 231, 235.
Данте Алигијери 137, 227, 437; *Божанствена комедија* у словеначким преводима 135.
Д'Анунцио Габријеле (D'Annunzio) у словенским земљама 278—279.
Дарвар, земунска породица 47.
Д'Аронко Банфранко 474.
20. октобар 291.
Деановић Мирко 130, 133, 135, 142.
Дебевец Јосип 135.
Дебељак Антон 135.
Де Губернатис Анђело 473, 474.
Дежефи Јожеф 81.
Дела Бела Арделио (Della Bella) 129.
Dell'Agata Giuseppe 139, 143, 278—279.
Делиград 336.
Дел Монте Тамаро Козимо 474.
Дело (1893—1914) 256, 257, 393, 460, 461, 462, 463, 467, 481, 482, 484, 485, 486.
Де Мартино Ернесто 474.
Дембиц 274.
Деметер Димитрија 155, 156, 158, 160, 164, 166, 167, 168.
Демец П. (Demetz) 12—13.
Де Микелис Чезаре (De Michelis) 278—279.
Дендрин Јеротеј из Смирне 302.
Де Нино 473.
Денић Чедомир о Доситеју 293, 305, 306.
Деретић Јован 218, 235, 392; о Доситеју 291, 318.
Державин Гаврила Р. 206, 360.
Дерок Јован 425.
Де Санктис Франческо 133.
десетерац, јампски 221, 222, 228.
— лирски 221.
Десимировић Светозар, судија у Врању 417.
Дескашев Ст. 104, 113, 114.
Деч (село) 58.
Дигенис Акритас 195.

Дикенс Чарлс 360, 364, 371, 379.
Дилтај Вилхелм 9.
Дима Александар, син 364.
Димитријевић Радмило 235.
— Стоја, мајка Софије Вукићевић 418.
— Стојко, отац Софије Вукићевић 418.
Димић Бура, капетан 426.
— Јован, трговац у Карловцу 337.
Димовић Генадије 305.
— Буро 121.
Диоба Јакшића 180, 182.
Ди Франча 473.
Дневник 127, 291, 292, 342.
Добра, Доситејев ученик 294.
Добрић Марко 52.
Добрњац Петар, војвода 333, 340.
Добровић Петар 259, 260.
Добровски Јозеф 184, 186, 336.
Добросављевић Слободан 122.
Добруџа 273.
Довер 310.
Довијанић Димитрије 444.
Додатак к Новинама сербским (бечким) 216.
Доде Алфонс 360, 364, 365, 371, 377.
Дозон Огист (Dozon) 179, 180, 182, 183.
Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte 7.
Deutsches Volksblatt (Нови Сад) 482.
Докић Јован 426.
— Лазар Б. 451, 462.
Домановић Радоје 140, 367, 370, 371, 374, 379, 380, 381, 391, 393; *Страдија* 275.
Доментијан *Живот св. Симеона* 169.
Донадини Улдерико 280.
Доње Јарушице 415.
Достојевски Фјодор М. 15, 187, 189, 371, 381.
Дошеновић Јован Атанасијев 336.
Драва 46.
Драгашевић Боривој, син Јована Драгашевића 102.
— Велимир, син Јована Драгашевића 102.
— Градимир, син Јована Драгашевића 102.
— Јован и Народно позориште у Београду 99—105; као професор Велике школе 436, 438, 447.
Драговац 456.
Драговић Вукота 397.
Драговић (манастир) 291, 300, 301, 303, 317.
Драгутиновић Милутин К. 451, 461; о Доситеју 292, 323, 327, 337, 339.
Драгуши 455.
драма, историјска 226.
— српска 393.
— српска историјска 226.
Драшковић Јанко, гроф 160.
Дреновац, жупник из Земуна 51.
Државни архив СРС у Београду 110, 114, 416, 419, 421, 423, 424, 426, 427, 432, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 446, 447, 448, 450, 451, 452, 453, 454, 462, 463, 464, 468, 469, 470, 471.
Државни архив у Сијени 136.
Државни календар Србије за 1896. годину 453.
Државни шематизам Краљевине Србије 416, 417, 423, 425, 433, 435, 441, 446, 447.
Држић Марин 132, 136, 137, 138, 139, 161, 167.
— Џоре 139.
Дрина 63, 64, 368.
Дрмно 456.
Дрниш 323.
Друга београдска гимназија 451, 452, 453, 463.
Друга женска гимназија у Београду 122.
други светски рат 66, 271, 275, 474.
други српски устанак 172, 223, 420.
Друштво пријатеља и помагача Универзитета у Минхену 274.
Друштво српске словесности 216.
Дубравица 456.
Дубровник 131, 135, 136, 142, 166, 374; Хисторијски архив 142.
Дубровник, календар 481.
Дујчев Иван 131, 135, 142.
Дука, сестре 123.
— Петар, барон 331.
— Христофор, трговац 335.
Дукић Милан 451.
Дунав 27, 28, 29, 43, 46, 48, 59, 64, 70, 73, 298, 308, 326, 330, 332, 333, 336, 410.
Дунђерски Ленка 124.
Дусл Јосиф, професор из Шапца 424.
Духовна академија у Кијеву 381.
Дучић Јован 366, 386, 393, 462, 486.
Душан, цар 226.

Баво и његов шегрт 281.
Баја Јован 427, 428, 429, 431, 467.
Бакус (место) 455.
Балски Ксавер Шандор 140.
Giambatista Basile 473.
Банандреа 473.
Gianneli Carlo 130.
Бачка читаоница „Подмладак" у Крагујевачкој гимназији 433, 434.
Бевpске 376.
Бинђић Славољуб 441.
Биука Александар, синовац Леона Биуке 308.
— Леон, епископ 308, 310, 311.
Боја дел Коле 169.

Боковић Милан 393.
Борђевић Андра, министар 438, 453, 470, 471.
— Владан 107, 231, 360, 368, 460.
— Владимир *Оглед српске музичке библиографије* 409.
— Вучко К., судија у Врању 417.
— Димитрије 218.
— Драгутин 238.
— Борђе Ж., декан Филозофског факултета у Београду 439.
— Борђе С., професор Треће београдске гимназије 446, 468.
— Живко, судија у Врању 417.
— Живојин, професор 453.
— Јевта 425, 432.
— Јован 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 111, 113, 211, 217, 421, 423, 425, 448, 449.
— Јован, митрополит карловачки 304.
— М. Кр., министар 419.
— Пера 113, 433, 434, 471.
— Тихомир Р. 450; о Доситеју 293, 302, 320, 335.
Борђевић-Призренац М. 468.
Борић Никола, преводилац Расинове *Федре* 461.
— Никола, учитељ цртања у Врању 442.
Букић Трифун 121.
Бурбашић Света 486.
Бурђевић (Борђић) Игњат 142, 178.
Бурђево (место у Шумадији) 415.
Бурић Алекса 425.
— Војислав 235, 237; о Доситеју 290, 293.
— Жељко *278—279*.
Буричић Илија 122.
Бурковић Никола 408, 409.
— Павел 51.
Буровић Ратко о Стефану Митрову Љубиши 396.

Еберхард Јохан 308.
Ебли Кони (Eble) 286.
Евангелички лицеј у Пожуну 247, 248.
Евгеније Вулгарис из Свете Горе 299, 302.
Европа 30, 46, 50, 58, 59, 64, 171, 172, 201, 202, 204, 205, 213, 219, 302, 354, 384, 449.
Егер 80, 81.
егзистенцијализам 282.
Египат 224.
Ежемесјачнија сочиненија (часопис) 301.
Езоп 138.
Ејхенбаум Б. 366.
Екерман Јохан Петер (Eckermann) 175, 176.
Еко Умберто (Eco) 8.
експресионизам, немачки 280.
— хрватски и српски — поетика 280—281.
Елиот Џорџ 364.
Енгелман Венцеслав 319.
Енглези 7, 10, 12, 38, 71, 311.
Енглеска 47, 170, 173, 182, 203, 290, 310.
Ентвисл В. Џ. (Entwistle) 194, 195.
Enciklopedija Jugoslavije 185, 190, 440, 485.
Енциклопедијска ревија 179.
енциклопедисти 206.
Ердељ 47.
Ерлангенски зборник 193, 271.
Ерор Гвозден 393.
Ерчић Властимир 218.
есејистика 386.
Ески-Загора 336.
Естергом 87.
естетика 13.
Europa letteraria 138.
Euphorion 174.
Ephemerides Posoniensium 93, 94, 96.

Жан-Паул 355.
Женева 452, 464.
Женет Ж. (Genette) 7.
Женидба Максима Црнојевића 272.
Жефаровић Христифор 52.
Живаљевић Данило 437, 472, 484.
Живан, кројач 299.
Живана, слепа певачица народних песама 52, 71.
Живанов Миодраг 479.
Живановић Живан 445.
Јеремија 419, 466, 469, 472, 479, 481, 484.
— Јован 233, 360.
— Тома 117.
Живанчевић Милорад 155.
Живица 456.
Живковић Васа 356, 408, 409.
— Драгиша *201—235*, 218, 235, *353—393*, 359, 392, 393, 484, 485.
— Миленко о Доситеју 291, 293, 294, 295, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 320, 321, 323, 324, 325, 326, 327, 331, 335, 339, 340, 341, 343.
— Мита 426, 427, 429.
— Михаило, поручник 426, 435.
— Сима, директор гимназије у Крагујевцу 433, 434.
— Стеван 187.
— Стеван Телемах 334.
Живојиновић Велимир о Стефану Митрову Љубиши 235, 395, 396.
Живот св. Јеронима 134.
Живот св. Шимуна 134.
Житије Ћирила и Методија 135.

Жмегач В. 12, 13.
Жујовић Живојин 360.
— Ј. М., лекар из Београда 470.
— Јован 435, 438.
Жуковски Василије А. 367, 385.
Жупанић Нико 120.
Жупанчич Отон 160; као преводилац Дантеа 135.

Забавник (Крф) 281.
Забојница 458.
Завичајни музеј у Земуну 38, 45, 48, 65.
Загреб 32, 38, 65, 66, 115, 163, 231, 298, 299, 397, 461; Лексикографски завод 479; Уметничка академија 38.
Задар 133, 216, 302, 304.
Задарски лекционар 143.
Зајечар 386, 416.
Закон Герасим 308.
Законик Стефана Душана 232.
Закрајшек Фрањо 135.
Залфелд (Saalfeld) *Neueste Geschichte* 91, 92.
Заназо Луиђи 473.
Занатлијска певачка задруга у Земуну 53.
Запад 46, 58, 157, 387.
Записи 393.
Захарић Јефтимије, трговац у Новом Саду 325, 338.
Зборник за филологију и лингвистику 75.
Зборник закона и уредаба о Лицеју, Великој школи и Универзитету у Београду 435.
Зборник историје књижевности САНУ 218, 235, 392, 393.
Зборник Матице српске за књижевност и језик 46, 75, 170, 271, 290, 291, 292, 359, 392.
Зборник Матице српске. Серија друштвених наука 291.
Зборник радова наставника и студената (Одсека за општу књижевност и теорију књижевности Филолошког факултета у Београду) 218.
Зборник у прославу петстогодишњице Марка Марулића 130.
Зборник у част Богдана Поповића 262.
Зборник Филозофског факултета у Београду 218.
Зборник хоповског јеромонаха Спиридона 297.
Звезда 290, 485.
Зворник 368.
Зелић Герасим 306.
Земун 100, 105, 217, 255, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 332, 337, 338, 411; Arbeiter- und Bauerngesangverein 53; Архив магистрата 33, 38, 40, 47, 49, 65; Завичајни музеј 38, 45, 48, 65; Занатлијска певачка задруга 53; Männergesangverein 53; Прва земунска гимназија 31; Приватна виша девојачка школа 31, 32, 33; Реална гимназија 32, 122; Српска основна школа 32, 33; Српска ратарска певачка задруга 53; Српска црквена певачка задруга 53; у *Кроници паланачког гробља* Исидоре Секулић 27—73; Хрватско пјевачко друштво „Одјек" 53; Хрватско пјевачко друштво „Родољуб" 53; Ceciliengesangverein 53; штампарија Грабовског 52; штампарија Данила Медаковића 52; штампарија Игнаца Сопрона 52.
Земунска гимназија — архива 33.
Земунско српско црквено певачко друштво 409, 410.
зенитизам 281.
Зета 399, 449.
Зета 210.
Зечевић Милош 425, 426, 427.
Зидање Скадра 175, 176, 180, 182.
Зилотије, грчки калуђер 309.
Sitzungsberichte der Wiener Akademie 196.
Златановић Момчило *237—241.*
Злобец Цирил као преводилац Дантеа 135.
Змај 356.
Зморски Роман 187.
Знаменити Срби XIX века 484.
Зоговић Мирка *129—144.*
Зола Емил 133, 364, 371, 377.
Зонтаг С. (Sontag) 12.
Зора 361, 481, 482, 483.
Зоранић Петар 160, 161, 167.
Зорић Мате 279.
— Светозар 468.
— Симеон, генерал 309, 310, 311, 312, 313.
Зрењанин (Бечкерек) 307, 315, 317.
Зуковић Љубомир *395—405.*

Über Kunst und Altertum 175.
Ибзен Хенрик 371.
Иван IV Васиљевич Грозни 21.
Иванић Душан 392.
Ивановић Јефтимије 51; *Нови Плутарх* (по Бланшару и Шилеру) 51, 337.
— Љубомир 119.
Иваньица 233.
Ивић Алекса о Доситеју 289, 329, 330.
Иглон 87.
Игњатије „Москов", Рус, трговац књигама 296.
Игњатовић Јаков 140, 211, 355, 356, 362, 364, 365, 367, 368, 370, 372, 373, 379, 390, 392, 486.

Иго Виктор 213, 364.
идиличари, немачки 206.
Izveštaj poglavarstva grada Zemuna za upravnu godinu 1888 33.
Izraz 159, 393.
Илић Војислав 211, 215, 216, 222, 223, 360, 363, 366, 367, 371, 384, 385, 386, 389, 391, 393, 460, 485.
— Драгутин Ј. 111, 223, 385.
— Жарко 223.
— Јован 223, 233, 384, 388, 389, 485, 486.
— Љубомир 425, 445.
— Милутин 223, 385, 482.
— Михаило 438, 439.
— Севастијан 303, 342.
— Танасије Ж. *Споменица Земунске библиотеке* 47, 49, 50.
Имбријани Виторио 133, 473.
импресионисти 371.
Инголд Ф. Ф. 10.
Индија 138, 285, 363.
Инкиостри Драгутин Медењак 108.
Институт за књижевност и уметност у Београду 393.
Институт за лингвистику у Новом Саду 75.
Институт за словенску филологију у Риму 129.
инфинитив у јужнословенским језицима 143.
Ириг 294, 295, 297, 298, 327.
Исаија, проигуман Хопова 296.
Исаије Капински *Алфавит духовни* 301, 303.
Исајловић Димитрије *Нѣмачко-србскій рѣчникъ* 76, 77.
Исаковић А. *Хасанагиница 1774—1974* 179.
Ислам (село) 376.
Исоу Хелмут (Esau) 286.
Исток 46, 58, 157, 203.
Историја књижевности Срба, Хрвата и Словенаца 485.
Историјски архив Београда 49.
Истра 131, 132, 134.
Италија 47, 131, 132, 133, 136, 138, 141, 178, 203, 230, 274, 275, 278, 307, 473, 474, 475.
Италијани 10.
Italjug 138.

Јавност 386.
Јавор 53, 190, 217, 356, 361, 480, 482.
Јаворски Стефан *О вери* 296.
Јагић Ватрослав 131, 132, 399, 400; *Разсужденія* 17, 19, 23.
Јагодина 336, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 425, 426, 447; основна школа 420; в. и Светозарево.
Јакоб Тереза 175, 176, 177, 179, 182, 183, 184, 191, 196.
Јакобсон Роман (Jakobson) 13, 195.
Јаков јеромонах, преписивач из XIV века 20.
Јакшић Данило, епископ у Плашком 299.
— Бура 205, 207, 208, 210, 211, 212, 214, 215, 220, 221, 222, 223, 224, 226, 228, 233, 235, 362, 363, 369, 373, 384, 385, 389, 391.
— Никола 190.
Јакшићи кушају љубе 180.
јамб 228, 385.
Јан III Собјески, краљ 170.
Јанг Едвард 210.
Јаникије, преписивач из XIV века 20.
Јанић С. 99.
Јанићијевић Живојин, професор у Крагујевцу 433, 451.
Јанковић Емануило 292, 313, 314.
Јапан 285.
Јапунџић М. 140.
Јасна Пољана 29, 30.
Јаус Ханс Роберт (Jauss) 10, 11.
Јаши 308.
јеванђеља 17.
Јевреинов Николај 278.
Јевреји 21, 50, 59, 62, 72, 93, 425.
Јеврић Павле, учитељ у Јагодини 420.
Јевтимије, бугарски патријарх 19.
Јевтић Сретен (Стеван), професор из Београда 453.
Јездић Коста, учитељ из Шапца 423.
Јеличић Живко 138.
Jenaische allgemeine Literatur-Zeitung 91.
Јенко Даворин 111.
Јеремић Драган 393.
Јернеј Јосип 75, 135.
Јефимија *Похвала кнезу Лазару* 37.
Јеца, слепа певачица народних песама из Земуна 52, 71.
Јоан, Доситејев адресат 304.
Јоаникије, калуђер у Хопову 297.
Јован, учитељ ђакона Григорија 18, 19, 23.
Јован Златоусти 21, 22; *Маргарит* 297; *Беседе* 301.
— Лествичник (Климакс) 17, 297.
— Схоластик 297.
Јовановић Божидар 450.
— Василије 52.
— Владимир (1833—1922) 360, 369.
— Војислав М. 179, 189, 239.
— Димитрије 451.
— Душан К. 448.
— Борђе 382, 392.
— Борђе, вајар 117, 118, 119, 120.
— Живорад П. 479, 485; о Доситеју 291, 293, 308, 319, 321, 327, 329, 330, 334, 339, 340.

— Јован Змај 53, 123, 126, 127, 133, 205, 207, 208, 211, 214, 215, 220, 221, 222, 226, 234, 235, 255, 256, 356, 357, 363, 367, 369, 384, 385, 389, 391, 428, 460, 461, 470, 484; непозната песма 407—412.
— Љубомир 274; и Илија И. Вукићевић 417, 418, 437, 438, 451, 464, 465, 471, 472, 479, 485.
— Матија 446.
— Милан *Краљева сеја* 105.
— Милан Морски 123, 363, 368, 460, 468, 472, 485.
— Миливој о Доситеју 291, 322.
— Милоје С., судија у Јагодини 417.
— Михаило З., судија у Врању 417.
— Никола 431.
— Паја 258, 259.
— Ружа, Змајева жена 123.
— Слободан 127; *Влада краља Александра Обреновића* 467.
— Тоша 107, 111.
— Шакабента Јосиф, епископ пакрачки и вршачки 310, 320, 322.
Јовић Спиридон 52.
Јовићевић Андрија 415.
Јовичић Владимир 392.
Јоксимовић Милан А., судија у Јагодини 417.
Јолес Андре 270.
Јосиповић Емилијан 436.
Јосиф, надвојвода, мађарски палатин 319.
Јосиф II, цар 262.
Јосиф Флавије *Јудејски рат* 21.
Јосифовић Димитрије, парох из Будима 319.
— Светан 79; о Доситеју 292, 334.
Јотић Аранђел 472, 485.
Јуванес Фердо *Соколска песмарица* 412.
Југовић Иван (Савић Јован) 332, 334, 341.
— Миодраг 428.
Југославенска академија знаности и умјетности 232.
Југославија 131, 134, 153, 156, 197, 412.
Југословени 153.
Јужна Америка 287.
Јужна Морава 240, 440.
Јужни Словени 139, 140, 197, 227, 397, 468.
Јуришић Живојин 424, 451.

Кавић Симеон 324.
Казинци Ференц 79, 80, 81, 82, 83, 86.
Kayser Wolfgang 10.
Кајсаров Иван С. 324.
Калабрија 132.
Калвино Итало 473.
Калдерон де ла Барка Педро 362.
Каленић Ватрослав *155—168*.
Калуђерчић Стево 480.
Камбре 310.
Кандић Радован 438, 439, 450.
Кањане 303.
Кањошев Борђе 399.
Capaldo Mario 144.
Карађорђе Петровић 181, 188, 217, 225, 227, 230, 290, 292, 323, 326, 327, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 336, 337, 338, 339, 340, 341.
Карађорђевић Алекса, Карађорђев син 330, 331, 332, 341.
— Петар I, краљ 104.
Каракостић Димитрије, судија у Јагодини 417.
Караман Матеј, задарски надбискуп 139.
Карамата, породица из Земуна 45, 51.
— Атанасије 45.
— Јован, капетан 45.
— Јован, математичар 120.
Карамзин Николај М. 206, 360, 366.
Карановић Милан о Доситеју 291, 333.
Карансебеш 323.
Караџић Вук 44, 45, 51, 52, 62, 71, 126, 132, 133, 139, 141—142, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 179, 180, 181, 183, 186, 187, 188, 201, 202, 203, 205, 206, 207, 208, 211, 214, 215, 218, 220, 225, 229, 231, 232, 233, 234, 235, 240, 276, 277, 354, 358, 359, 360, 362, 376, 399, 401, 402, 405; и Доситеј 290, 292, 332, 334, 335; и Лукијан Мушицки 79; *Рјечник* 76.
— Сава, Вуков син 52.
Карић Владимир 423, 424, 426, 431.
Карловац (Карлштат) 303, 323, 325, 337.
Карловачка гимназија 325, 337.
Карман Дмитар 170.
Карпитела Дијего 474.
Касидо (место) 456.
Катанчић Матија Петар 160.
Катарина II, руска царица 63, 64.
Катичић Радослав 266.
Катраница 70.
Кашански Стеван Владислав 223; као професор 425.
Каулици Дамјан 321, 330, 335.
— Константин 327.
Качић Андрија Миошић 171, 178.
Кашанин Милан 218, 392.
Кашић Бартол *Institutiones linguae illyricae* 129.
Кекић Лука, професор у Врању 442.
Келер Готфрид 272.
Кембриџ (Масачусетс) — Харвардски универзитет 196.
Кен Л. (Köhn) 9.
Кенгелац Павао 202.
Кенигзберг 313.

Кер В. П. (Kerr) 198.
кибернетика 5, 8, 9, 13, 15.
Кидрич Франце о Доситеју 293, 336, 337, 338.
Кијев 190; Духовна академија 381.
Кијевопечерска Лавра 300.
Киланд Александер Ланге *Отров* 460—461.
Кина 181.
Кипријан Рачанин 19.
Кириловић Димитрије 105.
Кисић Лука, трговац из Земуна 331, 334.
Кистање 300.
Кићовић Мираш о Доситеју 292, 316, 319.
Кишињев 190.
Chiudis Juhanis 397.
Кладово 340.
Клаић Н. 139.
Класен 313.
класика, немачка 212.
класицизам 5, 211, 385.
— мађарски 86.
— руски 206.
— српски 86, 210, 220.
Кленовик 456.
Клерић Љубомир 436, 438, 439, 464.
Клопшток Фридрих Готлиб 364.
Клоцијанус 143.
Клочев глагољаш 143.
Kluckhon P. 7.
Кнежевић Божидар 370.
— Урош 51.
Книн 301, 303.
Книнско поље 299.
Књажевац 416.
Књижевна историја 218, 392.
књижевна историографија, немачка 211.
књижевна критика, импресионистичка 371.
— италијанска 134.
— позитивистичка 371.
— српска 138, 368, 386, 390.
— француска 12.
Književna smotra 487.
Књижевне новине 392.
Књижевни лист 292, 324.
Књижевни север 79.
Књижевно-уметничка заједница у Београду 467, 468, 469, 484.
Књижевност 235, 290, 392.
књижевност, бугарска 134, 141, 279.
— глагољска 131.
— дубровачко-далматинска 159, 160, 163, 166.
— енглеска 181, 364, 371.
— илиризма и језик 155—166.
— италијанска 134, 137.
— мађарска и Лукијан Мушицки 79—86.
— немачка 280, 364, 371, 376.
— пољска 278.
— руска 280, 364, 371, 382.
— словачка 141.
— словеначка 135, 136, 141.
— српска 83, 126, 127, 140, 280.
— српска и хрватска 134, 181, 271.
— француска 134, 178, 179, 280, 364.
— хрватска 280.
— хрватска стара 140.
— чешка 141.
Књижевност и језик 484.
књижевности, балканске 201.
— европске 214, 215, 228, 382.
— југословенске 279.
— јужнословенске 201.
— скандинавске 371.
— словенске 138, 214.
Coburn K. 181.
Ковачевић Божидар 485; као Петефијев преводилац 413, 414; о Доситеју 289, 326.
— Борислав 453.
— Гаврило 52.
— Јован, капетан 435.
— Јосиф 452, 453.
— Коста 448.
— Љубомир 107, 448, 449, 452, 457, 458.
Ковачек Божидар *Јован Борђевић* 99, 104, 423; а Михаилу Витковићу 75.
Ковачић Анте 140; *У регистратури* 133.
— Иван Горан 167.
Ковијанић Гаврило 99, 110, 114.
— Ристо о Доситеју 292, 305, 307.
Ковиљ 220.
Ковчежић 218, 289, 290, 291, 292, 293.
кодекси, словенски 140.
Il codice Dalmatico-Laurenziano 133, 134.
Козарац Бура 423, 426, 432.
— Јосип 140.
Козачински Емануил 226.
Колар Јан 157, 214, 385.
Коларић М. о Доситеју 291, 334, 340.
коледарске песме 238, 241.
Колеж де Франс у Паризу 173, 179, 185.
Коло 361, 480.
Kolo 139, 164.
Колошанима посланица 25
Колриџ Самјуел Тејлор (Coleridge) 181.
Колумбија универзитет у Њујорку 193.
Колучи Микеле 278.
Кољевић Светозар *169—199.*
Комбол Миховил 131, 136.
комедија, српска 367.
Комоговина (манастир) 299.
Comparative Literature Studies 198.

Компарети Доменико 473.
Комсомольская Правда 13.
Conversations Lexicon 91, 94, 95, 96.
конгрес библиотекара у Мадриду 1935. године 141.
Константин Философ (Костенечки) *Сказање* 22; *Слово о писменима* 18, 19, 20, 24, 25.
Константиновић Зоран *5—15,* 218.
— Радомир 393.
— Стефан, трговац у Бечу 330.
Констанц 11; Универзитет 10.
Коп Р. (Корр) 10.
Копенхаген 190.
Копитар Јернеј 143, 173, 174, 182, 184, 219, 336, 337, 338.
Корајац Вилим, жупник 52, 56.
Кордуас С. 278.
Кордун 412.
Корзика 307.
Коринтски земљоуз 72.
Королија Мирко 279.
Корти М. (Corti) 10.
Косанчић Иван 63.
Косача Стефан Вукчић, војвода 399.
Космај 213.
Косово 205, 272.
Косово (место у Далмацији) 300, 301.
косовска битка 225.
Костантини Лионело (Costantini) 139, 140, 141, 143; о Викентију Љуштини 76.
Костић В. 170.
— Лаза 123—125, 126, 128, 205, 207, 208, 210, 211, 212, 214, 215, 220, 221, 222, 223, 224, 226, 228, 233, 235, 255, 256, 257, 356, 362, 363, 366, 369, 384, 388, 389, 391.
— Мита о Доситеју 291, 293, 298, 299, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 339, 340, 341.
— Страхиња К. *271—275,* 271.
Костић-Селем Милица 121.
Котор 299.
Кочура 239.
Кочић Петар 365, 371, 392.
Кошута Лео 136, 137, 138.
Кошутић Радован 257.
Крагујевац 217, 274, 381, 415, 416, 420, 430, 433, 434, 447, 459.
Крагујевачка гимназија 415, 433, 434, 451; архива 433; ђачка читаоница „Подмладак" 433, 434.
Краков 219.
Краљевић Марко у народној поезији 172, 174, 176, 180, 190, 192, 194, 195, 401, 402.
Краљевска опера у Пешти 113.
краљичке песме 241.
Краљчевић Силвије Страхимир 160.
Красић Ђорђе 446.
Крбава 299.
Крекић Бариша 139.
Кремона 305.
Крестић Димитрије, игуман Крушедола 334, 337, 339.
Кристева Ј. 6.
Критика и критичари 393.
Крк (Veglia) 138.
Крка 377.
Крка (манастир) 300, 317, 321.
Крлежа Мирослав 122, 157, 160, 161, 162, 168, 280.
Кронија Артуро (Cronia) 129, 130, 131, 133, 136, 138, 141; *Storia della letteratura serbocroata* 134, 135.
Кроче Бенедето 473.
Крстић Ђорђе 258, 453.
Крупа (манастир) 299, 303, 317.
Крушевац 275, 368, 409.
Крушедол (манастир) 325, 327, 334, 339.
Крф 281, 301, 302, 320.
Кујунџић Милан Абердар *Кратки преглед хармоније* 442.
Кулишић С. 144.
Кумичић Евгеније 140.
Купа 46.
Купрешанин Вељко о Доситеју 290, 304, 305, 329.
Курландија 313.
Курцбекова штампарија у Бечу 304, 314.
Куршумлија 455.
Кучук-Алија 331.

Лабиш Ежен 364.
Лавов 308.
Лавров Петар А. о Доситеју 292, 327.
Лада, сликарска група 29.
Лазар Хребељановић, кнез 412; у народној поезији 180.
Лазаревић Василије 51.
— Лаза К. 107, 140, 211, 215, 362, 365, 367, 369, 371, 374, 375, 378, 389, 391, 392, 418, 424, 471.
— Лазар, драмски писац 226.
— Лука, војвода 340.
— Лука из Шапца 424.
— Марија 58, 72.
— Милош 52.
— Мојсије 51.
— Софроније, игуман Велике Ремете 332, 334, 337, 339.
— Стефан, деспот 18.
лазарице 239, 240, 241.
Лазић, породица из Земуна 51.
Leibacher Wochenblatt 337.

Leibfried M. 9.
Leidlitz E. V. *Lehrbuch der Geographie* 447.
Лајпциг 223, 308, 309, 311, 313, 314, 473; Брајткопфова штампарија 308, 309, 310, 313, 314.
Leipziger Literatur-Zeitung 92, 93, 94, 96.
Лакан Ж. (Lacan) 6.
Ламартин Алфонс де 227.
Lange W. D. 12.
Лапово 458.
Латковић Видо 169, 276, 392; *Читанка за III и IV разред гимназије* 413, 414.
Ла Фонтен Жан де 454.
Лебане 455.
Левант 363.
Леви-Строс Клод (Lévy-Strauss) 6.
Левин Хари (Levin) 198.
Левстик Фран 160.
Леко Марко 425, 426.
Лексикографски завод у Загребу 479.
Леман Јован 52.
Лењинград 13; в. и Петроград.
Леовац Славко 318, 392, 485.
Леонтије, игуман манастира Драговића 300.
Леопарди Бакомо 29.
Лепеница 415, 433.
Лепотић Гаврило, трговац из Буђановаца 322.
Лепренс де Бомон Мари 312.
Лесинг Готхолд Ефраим 80, 81, 217, 364.
Лесковац 238, 381.
Лесковац Младен 218, 393; *Баштина* 126—128; *Лаза Костић* (зборник) 235; *О Лази Костићу* 123—125; о Витковићу 79; о Доситеју 292, 309, 317; о Змају 410.
Лесковачки зборник 237.
Летеће дилетантско позориште из Новог Сада 53.
Летњи институт лингвистике у Мексику 285, 287.
Летопис Матице српске 60, 79, 83, 87, 171, 175, 176, 216, 217, 218, 235, 255, 256, 257, 260, 261, 264, 292, 481, 483, 485, 486; в. и *Нови сербски летопис* и *Сербски летопис*.
Лешјанин Милисав, потпоручник 442.
Ливи Џон 311.
Ливије Тит (Livius) 95, 96, 97.
Ливорно 307.
Лика 194, 299, 412.
Лилер Хенрик 451, 460.
Linguistic Association of Canada and the United States 285—288.
Линк Ј. 14.
Линхарт Антон Томаж 136.
Липик 304.
Липранди, генерал 187.
лирика, импресионистичка 366.
— симболистичка 366.
— српска 361.
Литон Роберт (Lytton, псеудоним: Owen Meredith) 182, 183.
Лифландија 313.
Лицеј у Београду 216, 232, 416, 433.
Лобковиц Николаус 274.
Ловрић Божо 279.
Ловчевић Стеван 448, 449.
Ло Гато Еторе 129.
Лозанић Сима 434, 435, 436, 438.
Ломакс Ален 474.
Ломбарди-Сатријани 473.
Ломовић Стојан, хајдук, певач народних песама 276.
Ломоносов Михаил В. 206.
Лондон 62, 122, 310, 311, 312; Британски музеј 142, 311.
The London Magazine 182.
Ло Нигро Себастијано (Lo Nigro) 473, 474.
Лопичић Никола 121.
Лопуд 133.
Лорд Алберт Бејтс (Lord) 197, 198.
Лотман Јурij М. 6, 8, 9, 159, 165, 166, 270.
Low D. H. 172, 181.
Лубурић Андрија 276.
Лука (место) 143, 307.
Лукањ 415.
Лукић из Сремских Карловаца 94.
— Јанко 450.
— Мита 448.
Луковић Милан 122.
Луково 459.
Луман Н. (Luhmann) 8.
Луцић Ханибал 167.
Лучица 456.

Љермонтов Михаил Ј. 31, 214, 221, 363, 364, 385.
Љубибратић Јефта, фелдмаршал-лајтнант 305.
Љубитељ просвешћења — Србско-далматински алманах 217.
Љубић Шиме *Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke republike* 397.
Љубиша Стефан Митров 140, 208, 211, 229, 231, 235, 353, 354, 358, 370, 377, 389; *Кањош Мацедоновић* 395—405.
Љубишњица 398.
Љубљана 120, 178, 323, 325, 461.
Ljubljanski zvon 484.
Љутеж 240.
Љуштина Викентије *Италијанска граматика* 75—77; и Доситеј 314.

Мавер Бовани (Maver) 129, 130, 133, 134, 135, 137, 138, 139, 141.
— Ло Гато Аньута 278.
Магазин за художество, книжество и моду 217.
Магарашевић Георгије — преписка с Карољом Ружмијем 87—97.
— Борђе о Доситеју 291, 320.
Мадагаскар 27, 69.
Magyar Szalon 482.
Мађари 56, 79, 81, 84, 85, 169, 425.
Мађарска 46, 80, 84, 85, 170; в. и Угарска.
Мажуранић Иван 139, 155, 160, 163.
Мажуранић-Брлић, породица 142.
Мазаровић Никола 276.
Маине — манастир свете Петке 300.
Мајер, рукавичар из Берлина 77.
Мајсторовић Стеван 165.
Маклуен Маршал (McLuhan) 198.
Максим Полепонисиотски 298.
Максимовић Аврам 340.
— Аксентије 102.
— И. 139.
— Милан М., професор из Шапца 423.
— Михаило 52.
— Светислав 434, 438.
Максић Сава 448.
Мала библиотека 471, 483.
Мала енциклопедија Просвета 483.
Мала Копашница 238.
Мале новине 482.
Малетин Кађуша *Сто година Земунске гимназије* 29, 32, 54, 55.
— Марко 29, 55.
Малетић Борђе 53, 100, 101, 103, 104, 205, 206, 207, 215, 217; *Теорија прозе* 427.
Мали Бечкерек 320, 335.
Мали Црнић 456.
Мамула Хараламије, свештеник у Трсту 307, 308.
Мандмаси из Лајпцига 314.
Мандровић Адам 101, 111.
Манерт (Mannert) *Geographie* 95.
Monthly Review 179.
Манцони Алесандро (Manzoni) 137, 229, 231.
Maran Giovanni 132, 133.
Марен-Гризебах М. (Maren-Griesebach) 9.
Марија Терезија 306.
Маринковић Боривоје о Доситеју 289, 290, 296, 297, 298, 300, 301, 303, 304, 305, 306, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343.
— Јосиф 451.
— Милован Р. 444, 445.
— Нада 29, 31, 35, 36.
— Никола Ј. 111.
— Павле 485.
— Радмила *Српска Александрида* 144.
Марић Раја 58.
Марјановић Лазар, приповедач народних приповедака 62.
— П. 99, 104.
— Стјепан 52.
Marchesani P. 278—279.
Marchiori Jolanda 133, 138, 140.
Марковић, породица из Земуна 29, 51, 55, 64.
— Данило, трговац из Будима 319.
— Борђе Кодер 223.
— Јованка, касније удата Страјнић, сестра Петра Марковића 29.
— Паја Адамов 376, 482, 486.
— Петар *Земун од најстарији времена па до данас* 29, 38, 39, 40, 41, 47, 48, 54, 55, 71.
— Свет., директор гимназије у Врању 441.
— Светозар 211, 226, 234, 359, 360, 369, 370, 374, 377, 386, 387, 393.
— Светолик 453.
— Слободан Ж. 392.
— Стеван, земунски градоначелник 29, 55, 64, 65, 66.
— Стефан, министар 255.
Маркс Карл 11.
марксизам 10.
Марлит Е. (Marlitt) 14.
Мармара (острво) 308.
Мароевић Тонко 167.
Мартиновић Саво Матов 276.
Марулић Марко 133, 134, 137, 138, 160, 167; *Јудита* 130.
Маслеша Веселин 393.
Матавуљ Симо 140, 211, 353, 354, 362, 363, 365, 367, 368, 371, 374, 375, 376, 377, 379, 391, 392, 393, 425, 445, 460, 461, 482.
Мататије 21.
Матејић Матеја 142.
Матејко, преводилац наше народне поезије на пољски 187.
Mathiesen Robert 139.
Матић Димитрије 99, 424; *Историја филозофије (по Швеглеру)* 436.
Матица 217.
Матица српска 216, 233, 248, 255, 256, 257, 260, 261, 262, 264; Рукописно одељење 464, 465, 466, 470, 471; в. и Библиотека Матице српске и Галерија Матице српске.
Матицки Миодраг *276—277*.
Матичетов Милко 139.
Matl Josef 142.
Матош Антун Густав 160, 167, 258, 380, 392, 485.

Мачва 363, 375, 376, 377, 424, 449.
Машин Драга 104.
Медаковић Данило 52, 225.
— Милорад 52—53.
Меденица Радосав *Наша народна епика и њени творци* 276—277.
Медини Милорад 131.
Медичи Козмо I, велики војвода тоскански и Марин Држић 139.
међународни конгрес слависта IV, 1958. године 134.
Меје Антоан (Meillet) 197.
Мејерхољд Всеволод 278.
Мексико 285.
Мелби Алан К. (Melby) 288.
Männergesangverein у Земуну 53.
Менчетић Шишко 132.
Maredith Owen, псеудоним; в. Литон Роберт.
Мередит Џорџ 364.
Meriggi Bruno 129, 133, 135, 140, 143.
Мериме Проспер (Mérimée) 364; и наша народна поезија 177, 178, 179, 186, 187, 188, 189.
Мерћељ 455.
Месија Агатуца 473.
Месопотамија 363.
Местр Ксавије де *La jeune Sibérienne* 454.
Метерних Клеменс 212, 341, 354.
метрика, словенска 195.
Механџић Груја, приповедач народних приповедака 51.
Мештровић Иван 260.
Мијатовић Чедомиљ 428.
Мијушковић С. 139.
Микаља Јаков 129.
Микашиновић Михаило, генерал 304, 305.
— Стеван, Доситејев учитељ 294.
Миксат Калман 262.
Милвоа Шарл-Ибер 255.
Миленковић Димитрије 445.
Müller Joh. *Grundriss der Physik und Meteorologie* 448.
Милер Макс 473.
Милетић Светозар 127, 360, 372.
Миливојевић Живојин 485.
— Обрен, поручник 435.
Милија Колашинац, старац, певач народних песама 276, 277.
Милијашевић Бура, професор у Крагујевцу 433, 444, 445.
Milillo Aurora *Narrativa di tradizione orale* 473—477.
Милинчевић Васа 393.
Милићевић Вељко о Доситеју 290.
— Милан Ђ. 208, 358, 364, 368, 370, 373, 375, 388, 389, 392, 468, 469, 485; *Зимске вечери* 428.
Миличић Сибе 259, 260.
Милованов Лука Борђевић *Опит наставленија к сербској сличноречности* 340.
Миловановић Борђе 435.
— Милован Ђ. 110, 111, 113, 462.
— Милош 423, 451.
— Младен 329, 341.
Миловић Јефто М. *247—254*.
Милојевић Милоје 118.
Милосављевић Сава 237, 240, 241.
— Светозар 109, 110, 111, 112, 426, 427, 431, 432, 444.
Милтон Џон 227.
Милуновић Мило 122.
Милутиновић Драгиша 468.
— Буро Црногорац 276.
— Коста 261; о Доситеју 291, 333.
— Марија, жена Симе Милутиновића Сарајлије 102.
— Никола *255—264*, 261.
— Петар, берберин из Винковаца 326.
— Сима Сарајлија 31, 41, 52, 102, 210, 212, 223, 224, 225, 226, 227, 233, 235, 276, 277, 389.
— Славка, жена Николе Милутиновића 262.
— Теодор, игуман Хопова 295, 296, 297, 298.
Милушић Атанасије 431.
Миљковић Љубомир 451.
Мимица И. 183.
Minissi Nullo 131.
Минхен 108, 109, 110, 271, 397; Друштво пријатеља и помагача Универзитета 274; Универзитет 274.
Миоковић Јован 52.
— Мојсије, архимандрит у Плашком 320, 328.
Мирабо Оноре Габријел 290.
Мирковић Лазар 169.
— Милосав 485.
— Стеван, професор из Шапца 423.
Митесер Павле, потпуковник 328.
Митриновић Димитрије 280, 281.
Митров Ненад 127.
Митровић Милорад 386, 485.
Михаиловић Георгије о Доситеју 290, 308, 309, 310, 313, 316.
— Љубомир 121.
— Милан, капетан 435.
— Михаило 452.
Михајловић Борислав о Доситеју 291, 326, 334.
— Велимир *75—77*, 76.
Михановић Антун 167.
Михељсон, генерал 326.
Мичатек Владимир 482.
Мичели Силвана (Miceli) 473.
Мицкјевич Адам (Mickiewicz) 173, 179, 185, 186, 187, 213, 214, 385.

Мишковић Војислав 120.
Млада Немачка 211, 212, 230, 356, 364.
Млада Пољска 278, 279.
Млада Србадија 217.
Младеновић Живомир 485.
— Милош 122.
Mladina 482.
Млетачка република 132, 203, 397.
Млеци 318, 321, 322, 323, 330, 336; в. и Венеција.
Млечани 396, 397, 398, 399, 401, 402, 403, 404.
Млинар Мата, професор у Крагујевцу 433.
Могућности 183.
модерна код Срба, Хрвата и Словенаца 280.
модерна, словеначка 135.
модернизам 260.
Модра 292, 305, 307, 313.
Модун Тома 425.
Мојсеј, клисарх манастира Драговића 300.
Мол 204.
Молва 173.
Молдавска (Молдавија) 47, 308.
Молер Петар Николајевић 333, 338, 339.
Молијер Жан-Батист Поклен 142, 362.
Момбарт Алфред 257.
Moniteur 332.
Монте Карло 72.
Мопасан Ги де 360, 364, 365, 371, 377, 378.
Морава 188, 271.
Моравска 47, 131.
Морлаци 132, 171, 177.
Moreau P. 12.
Морон Ш. (Mauron) 6.
Морска типографија у Петрограду 327.
Морфи Маша из Земуна 31.
Morpurgo Vito 138, 139, 140.
Москва 13, 186, 187, 219, 317.
Москопоље 70.
Мостар 377, 471.
Мостови (Пљевља) 483.
Мошорин 122.
Моштаница 381.
Мразовић Аврам 312.
Мркаљ Сава 206, 292.
Мркоњић Звонимир 167.
музеј Британски у Лондону 142, 311.
— Војвођански у Новом Саду 76.
— Галерија Матице српске у Новом Саду 315.
— Завичајни у Земуну 38, 45, 48, 65.
— Народни у Београду 258, 425.
Музеји 291.
Мукаржовски Јан 270.
Мулачић Жарко 142.
Мурат у народној поезији 180.
Мурко Матија 174, 193, 194, 196, 197.
Муса Кесеција 401.
Мусић Иван 118.
Muster der redenden Künste 95.
Мутерпахер (Mutterpacher) 90.
Мушицки Борђе 85.
— Лукијан 46, 126, 141, 142, 143, 205, 207, 214, 251, 319, 327, 328, 336; и мађарски писци 79—86.
Мушка гимназија у Крагујевцу в. Крагујевачка гимназија.
Мушкатировић Јован 312.

Нада 486.
надреализам у српској књижевности 281.
Назор Владимир 138, 167, 279.
Најдановић Милорад 392, 485.
Наполеон I Бонапарта 178.
Наполеонови ратови 202, 274.
Народ 430, 484.
Народна библиотека у Београду 21, 425; Рукописно одељење 243.
Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка 38, 263, 292, 486.
народна књижевност 209.
— италијанска 474.
народна поезија 130, 132, 133, 192, 219, 275, 357; интересовања странаца 169—199.
— албанска 194.
— епска 276—277.
— индијска 192.
— италијанска 133.
— јужнословенска 194; епска 195.
— лирска — мотиви пчеларства 237—241.
— муслиманска 194, 196.
— руска 192; епска 195.
— хебрејска 192.
— чешка 133.
народна приповетка 277, 357, 473—477.
народне басне 277.
народне загонетке 240.
народне књижевности, романске 195.
народне пословице 277.
Народни музеј у Београду 258, 425.
Národnie noviny 482.
Народно позориште у Београду 99, 100, 103, 104, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 114, 362, 364, 423, 430, 431, 432, 482, 483.
Наставник 289, 483.
Настасијевић Момчило 281, 282—283.
натписи, ћирилски 143.
натурализам 133, 364, 369, 371.
наука о књижевности 5—15; еволутивни метод 11; „explication de textes" 10; и лингвистика 13; историјско-

-стилскокритички метод 10; „close reading" 10; психоаналитички метод 10, 13; семиолошки метод 10; симболистички метод 10; социолошки метод 10, 13; стилистички метод 10.
Научни састанак слависта у Вукове дане 484.
National Calender 91, 92.
Начело оксиару (у рукописном зборнику из XVI века, Патријаршијска библиотека у Београду, бр. 167) 19.
Наш весник 289, 331.
Наш глас 291.
Неготин 102, 104.
Недељковић Живко 425, 427, 429.
— Милан 435, 439.
Недељне информативне новине (НИН) 69, 291, 485.
Недић Владан 181, 196, 235.
— Љубомир 128, 218, 223, 231, 360, 368, 370, 371, 388, 389, 390, 392, 393, 438, 439, 461, 468, 482, 485.
Немањићи 217.
Немачка 47, 107, 109, 203, 219, 230, 274, 308, 313.
Nemec F. 14.
Немци 7, 8, 10, 13, 14, 38, 41, 53, 59, 92, 93, 273, 425, 473.
Ненадовић, војвода 187.
— Алекса, кнез 230, 262.
— Љубомир 52, 53, 229, 230, 233, 356, 388, 468.
— Матија, прота 229, 230, 231.
— Павле, митрополит 295, 297, 302.
неоромантизам у српској књижевности 281.
Нервал Жерар де (Nerval) 177, 179.
Нерет̨љанин, велики српски илустровани календар 481, 482.
Неруčи Герардо 473.
Нешић Боривоје, поручник 435.
— Димитрије 435, 436, 438.
— Ђорђе 419.
— Спиридон, свештеник из Београда 419.
Нижа београдска гимназија 443, 444.
Нижа гимназија у Врању 440, 441, 447, 469, 487.
Нијери Илдефонсо 473.
Никифор, јеромонах из Хопова 297.
Николајевић Демостен 431.
— Димитрије Дарвар 52.
— Светомир 439.
Николајевић-Штирски Владислав 453.
Николић, породица из Земуна 51.
— Андра 100, 110, 111, 113, 114, 364, 369, 371, 387, 388, 390, 393, 426, 427, 428, 429, 431, 444, 456, 467, 468, 471.
— Арон из Новог Сада 305.
— Атанасије 105, 217, 218, 226.
— Коста Б. 450.
— Милоје Р. *243—245, 415—472, 479—487.*
— Неда (Нединица) из Земуна 58, 72.
— Станоје Ј. 409, 412.
Ничић Ђорђе И. 441.
Ниш 232, 274, 379, 380, 381, 393.
Нишава 368.
new criticism 10, 12, 13, 159.
Нова Европа 175.
Нова Зета 486.
Нова искра 483, 485.
Новак Виктор 139.
— Вјенцеслав 140.
— Слободан П. 167.
Новаковић Алекса, професор у Крагујевцу 433, 434.
— Бошко 393, 481, 485.
— Јован, протопоп 299, 300, 302.
— Лазар, син Јована Новаковића 302.
— Миодраг 486.
— Петар Чардаклија в. Чардаклија.
— Стојан 103, 171, 209, 211, 232, 233, 235, 360, 369, 424, 426, 428, 431, 432; о Доситеју 292, 301, 303, 308, 309, 316, 321.
Нови завет 143, 219.
Нови Карловци 376.
Нови покрет 380.
Нови Сад 34, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 99, 114, 115, 216, 217, 220, 223, 231, 233, 256, 261, 262, 305, 314, 315, 325, 327, 328, 333, 338, 367, 372, 376, 383, 407, 465, 470, 471; Библиотека Матице српске 291, 319; Виша женска школа 31, 33, 34, 122; Војвођански музеј 76; Галерија Матице српске 315; гимназија 87; Институт за лингвистику 75; Летеће дилетантско позориште 53; Рукописно одељење Матице српске 464, 465, 466, 470, 471; Српска велика гимназија 35; Српско народно позориште 53, 99, 103, 104, 105, 217, 362, 364, 423.
Нови сербски летопис 83; в. и *Летопис Матице српске* и *Сербски летопис.*
Новине сербске (1813—1822) 52, 141, 216.
Новине србске (1834—1919) в. *Српске новине.*
Новковић Ненад о Доситеју 292, 304, 329, 330.
Ново Брдо 142.
Ново време (Земун) 34.
Новска Крајина 353.
Нодје Шарл (Nodiers) 177, 178.
Нолс Ричард (Knolles) 170.
Норвешка 36, 118, 122.
The North American Review 183, 196.
nouvelle critique 7, 12.
Нушић Бранислав 360, 362, 367, 374, 382, 383, 384, 393, 460, 468, 482, 485.

Његош Петар II Петровић 119, 139, 205, 210, 212, 213, 214, 215, 219, 223, 224, 226, 227, 228, 231, 232, 233, 235, 248, 389, 400, 404, 405; *Горски вијенац* 126, 275.
Његуши 227.
Њујорк — Колумбија универзитет 193.

Обележја 187.
Обилић Милош 227; у народној поезији 171, 172.
Обрадовић Григорије, Доситејев синовац 316, 317, 318, 319, 321, 323, 335.
— Грујица, Доситејев стриц 294.
— Доситеј 51, 52, 139, 141, 201, 204, 205, 207, 210, 219, 229, 230; биографски подаци 289—343.
— Ђурађ, Доситејев отац 293.
— Илија, Доситејев брат 293, 295.
— Јула, Доситејева сестра 293, 294, 306.
— Круна рођ. Паункић, Доситејева мајка 293, 294, 306, 307.
— Лука, Доситејев брат 293, 340.
— Светислав 450.
Обреновић Александар, краљ 104, 419, 467.
— Милан, војвода, полубрат кнеза Милоша 339.
— Милан, краљ 467.
— Милош, кнез 52, 103, 225, 461.
— Михаило, кнез 103, 127, 433.
Обреновићи (династија) 418.
Овсиште 380.
Оглавленије книг свјаштенаго писања, јаже: Ветхаго и Новаго завета Синопсис 296.
Одавић Риста Ј. 468.
Одјек 467, 480, 482.
Округић Сремац Илија 102.
Олендорф Г. Х. *Граматика француског језика* 442.
Опарић (место) 415.
Опачић-Баница Станко *Народне пјесме Кордуна* 412.
Општинска библиотека у Сијени 136.
Општинска библиотека у Тренту 143.
Ораховац Саит *Муслиманске народне пјесме* 404.
Ораховица 314, 317.
Орбин Мавро *Il regno degli Slavi* 144.
Орел Борис 130.
Orlandi Roberto 137, 138.
Орфелин Захарија 126, 207, 292, 306, 312; *Житије Петра Великог* 75.
Оршава 47.
Осијан 171, 178, 196.
Осијек 298.
Ослобођење 386.
основна школа у Јагодини 420.
Осор 171.
Остојић Тихомир 465; о Доситеју 292, 293, 295, 296, 297, 298, 301, 302, 308, 310, 313, 316, 321, 323, 327, 329, 331, 332.
Островски Александар Н. 374.
Острог 300.
Отаџбина 217, 231, 361, 460, 480, 484, 485.
Ofner Zeitung 92, 93.

Павел Н., беочински парох 329.
Павић Милорад 140, 141, 393; о Доситеју 290, 292, 305, 335.
Павковић Михаило, трговац из Земуна 331, 334, 338, 341.
Павлова Ана 35.
Павловић Владимир, учитељ 455.
— Драгољуб 235, 462.
— Живко С. 453, 461.
— Лазар, капетан 435.
— Леонтије о Доситеју 291, 325, 326.
— Миодраг 218, 282.
Падеј 86.
Падова 138, 141, 321, 322.
Пакрац 298, 304.
Пал Шандор *79—86.*
Палавестра Предраг 281.
Паланачки Јулча 124.
Паланчанин Сава *289—343.*
Палестина 184.
Palumbo P. E. 139.
Панајотис Јанићије из Москопола 304.
Пандуровић Сима 366.
Пантелић, породица из Земуна 51.
— Борђе 51.
— Н. 144.
Пантић Мирослав 170.
Панчевац 53.
Панчевачко српско црквено певачко друштво 409—410, 410, 411.
Панчево 217, 340, 411; Виша девојачка школа 122; Српска виша девојачка школа 34.
Панчић Јосиф 370, 435, 436, 443.
Папа Захарије Георгије 52.
Папић Максим 247, 251.
Париз 122, 178, 180, 196, 232, 278, 308, 310, 387, 463, 464; Колеж де Франс 173, 179, 185; Сорбона 179, 196; Универзитет 463, 464.
Парланђели Оронцо 474.
Парна радикална штампарија у Београду 460.
парнасизам 360, 366, 386.
парнасовци 367, 369, 371, 385.
Пастернак Г. (Pasternack) 14.
Патрас 301, 302.
Патријаршијска библиотека у Београду 19.
Паулаи, директор пештанског позоришта 114.

Паулић, аустријски агент 341.
Паунд Езра 285.
Паункић Бука, Доситејев ујак 306.
— Павле, Доситејев ујак 306.
Пауновић Коста Н., професор у Врању 442.
— Синиша 486.
Пачић Јован 206.
Пашић Никола 434.
Паштрмац Вуле, професор у Крагујевцу 433.
Паштровићи (племе) 231, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 404.
Пејиновић Милош 486.
Пејић Михаило, прота из Земуна 51.
— Радован, професор у Крагујевцу 433.
Пејичић Константин 303, 342.
Пејовић Божидар о Стефану Митрову Љубиши 395, 400, 405.
Пековић Слободанка 486.
Пелегриновић Микша 164, 165.
Пелеш Борђе 101.
Пен-клуб 120.
Пенчић С. 187, 188, 189.
Пери, италијански критичар 133.
Пери Милман (Parry) 196, 198.
Перић Борђе *407—412, 413—414.*
Перна (место) 412.
Перуђа — Библиотека Аугуста 130.
Перш Фердинанд, пуковник 328, 329, 332.
Песма над песмама 175, 176, 177.
Pet stoljeća hrvatske književnosti 156, 161.
Пета југословенска изложба у Београду 38.
Петар Велики 75.
Петефи Шандор 221; у српским и хрватским преводима 413—414.
Петка (место) 456.
Петков Георгије 18.
Петковић Владислав Дис 366.
— Новица 166.
Петловић из Сремских Карловаца 95, 97.
Петрарка Франческо 132.
Петре Фран 265.
Петрик Вићентије 445, 447.
Петриња 299, 324, 325.
Петроварадин 46, 329, 330, 332, 333, 341.
Петровић из Сремских Карловаца 95, 97.
— Василије, владика црногорски 300, 301.
— Вељко 121, 125, 127, 263, 486; као Петефијев преводилац 413.
— Георгије 76.
— Данило, владика 227.
— Душан К. о Доситеју 290, 324.
— Живојин *99—105, 107—115.*
— Илија, прота у Врању 442.
— Јован, ковач из Земуна 51, 337, 338.
— Коста о Доситеју 291, 306, 326.
— Љ. *Суђаја* 111.
— Марко, парох из Београда 450.
— Милорад М. 258.
— Милорад, глумац 424.
— Милутин, хајдук-Вељков брат 103.
— Михаило Алас 370, 429, 437, 448.
— Никола, кнез и краљ 111.
— Никола, секретар Министарства просвете 432.
— П. Ж. 144.
— Петар, епископ темишварски 316.
— Петар I, владика црногорски 276, 323, 324.
— Петар *Живот и обичаји народни у Гружи* 241.
— Ранко, предавач у Шапцу 423.
— Светислав 36.
— Светозар 267, 270.
— Теодора о Доситеју 293, 309, 310, 324.
— Топол-Борђе 336.
— Филип 51.
— Цветко, учитељ 456.
Петрово Поље 303.
Петроград 219, 232, 323, 324, 325, 327, 332, 386; Морска типографија 327; Универзитет 360; Царски педагошки институт 204; в. и Љењинград.
Петронијевић Бранислав 370.
Пецић Ј. 432, 443.
Peschel O. *Physische Erdkunde* 447.
Пешта 34, 47, 62, 86, 107—115, 216, 217, 221, 224, 233, 321, 367, 372; Краљевска опера 113; Универзитетска штампарија 320; в. и Будимпешта.
Пиза 307.
Pisani Vittore 140.
Пијаде Моша 122.
Пијаже Ж. (Piaget) 6.
Пикит Велма Б. (Pickett) 285.
Пикјо Рикардо (Picchio) 129, 135, 138, 141, 143.
Пиндар 84.
Пипер Тодор Ивков 276.
Пирјевец Јоже 279.
Пирона, лексикограф 134.
Пирот 380.
Писарев Дмитриј И. 386.
Пистоја 307, 473.
Питре Бузепе 473, 474.
Плавно 302, 303.
Плана 458.
Платон 317.
Плашки 299, 320.
Плутарх 51.
Побједа 396.
Побратић Борђе, псеудоним; в. Будимировић Јован.

Погачник Јоже 135.
Подградски Јован 451.
Подраза-Квјатковска Марија 278, 279.
Подриње 338.
Подруговић Тешан 174, 276.
Подунавка 53, 217.
поезија, грчка класична 367.
— италијанска 133.
— римска 367.
— рококоа, немачка 207, 210, 212; српска 207.
— руска 367.
— словеначка 134.
— словенска средњовековна 143.
— српска 367; романтичарска 219—228.
— хрватска 134.
Поезија Словена 187.
поетика, нормативна 5.
Пожаревац 336, 416, 457.
Пожаревачки мир 1718. године 46.
Пожун 248, 307; Евангелички лицеј 247, 248; в. и Братислава.
позитивизам 5, 10, 13, 360.
Posoniens. Eph. в. *Ephemerides Posoniensium.*
позоришна трупа Емила Антонија 53.
— Борђа Пелеша 53.
— Борђа Протића 53.
— Фотија Илића 53.
позориште Народно у Београду 99, 100, 103, 104, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 114, 362, 364, 423, 430, 431, 432, 482, 483.
— Српско народно у Новом Саду 53, 99, 103, 104, 105, 217, 362, 364, 423.
— Театар код Јелена 217.
— Театар на Бумруку 217.
— Театар у Пивари 103, 217.
Позориште 107.
Политика 290, 291, 292, 325, 327, 340, 341, 342.
Полић Јанко Камов 167, 280.
Полман Л. (Pollmann) 13.
Полоцки Симеон *Обед душевниј* 297.
Пољаци 171, 181.
Пољска 181, 185, 187, 203, 274, 279, 308.
Поморавље 238, 415.
Il Ponte 138.
Попа Васко *Урнебесник* 481.
— Зенобије 47.
Поповић Арсеније, отац Стефана А. Поповића 247, 248.
— Атанасије, професор у Крагујевцу 433.
— Богдан 117, 118, 119, 120, 128, 235, 360, 368, 370, 386, 389, 393, 430, 461, 462; и Војводина 255—264.
— Богдан Љ., синовац Богдана Поповића 256.
— Вук 276.
— Георгије свештеник из Сенте 331, 332.
— Душан Ј. 124, 128; *О Цинцарима* 41, 43, 44, 45, 46.
— Ђорђе 363.
— Живко С. 452.
— Зарија 486.
— Иван 132, 135.
— Јанићије, професор у Врању 441, 442, 443.
— Јевта 225.
— Јован (1905—1952) 122.
— Јован, отац Богдана Поповића 255.
— Јован Стерија 46, 99, 105, 1109, 205, 206, 210, 211, 213, 214, 2215, 217, 218, 220, 226, 233, 354, 3355, 356, 362, 370, 392.
— Миодраг 218, 235.
— Павле 125, 131, 218, 235, 370, 3392, 393, 428, 429, 446, 451, 454, 4472, 486.
— Стеван В. 71.
— Стефан А. 247—254.
— Теодора 82.
Португалци 298.
Посебна издања Српске академије наука и уметности 235.
поскочица 207.
Посниковић Димитрије 51.
Поспелов Г. Н. 13.
Пот Анет (Poth) 286.
Потебња А. А. (Потебня) 191.
Почетак буне против дахија 174, 1180.
Правни факултет у Београду 463.
Православна мисао 289.
Праг 47, 50, 64, 120, 185, 274.
Практична жена 29.
Прва београдска гимназија 273, 4425, 426, 427, 430, 431, 432, 433, 444, 4449, 452, 463, 482.
Прва земунска гимназија 31.
Прва југословенска уметничка изложба 1904. године у Београду 2588.
први светски рат 63, 64, 66, 142, 1182, 196, 203, 273, 274, 280, 366, 392, 4462,
први српски устанак 48, 172, 173—1174, 187, 196, 205, 219, 223, 224, 227, 2230, 289, 291, 326, 328, 333, 338.
Првуловић Борислав 239.
Преглед 290.
Предић Јосиф 453.
— Стеван 448, 449.
— Урош 118, 119, 120, 259.
Предраг и Ненад 182.
предромантизам 211.
— енглески 210.
Преображење (место) 455, 456.
Преодница 480.
Прерадовић Петар 155.
Pressburger Zeitung 92, 93.
Прешевска Моравица 239.

Прешерн Франце 135, 157.
Прибић Н. Р. 184.
Прибојевић Винко 133, 144.
Приватна виша девојачка школа у Земуну 31, 32, 33.
Пријатељ Иван о Доситеју 291, 336, 337, 338.
Прегледник 486.
Прима Ф. Я. 188.
Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор 107, 169, 170, 264, 289, 292, 293, 441.
Прилози за проучавање народне поезије 170, 276.
Прилози проучавању језика 75.
приповетка, српска 358, 359, 361.
Природна слобода 181.
Продановић, генерал 326.
— Јаша *Слободно зидарство* 461.
— Мартица, васпитаница Доситејева 305.
— Сава, подмаршал, отац Мартице Продановић 305.
проза српског романтизма 229—234.
Прозоровски А., кнез 330, 332, 333, 334, 336.
Прокупље 455.
Проп Владимир 474, 476.
Просветни гласник 441, 450, 460, 482, 483, 486.
Протић Борђе 31, 41.
— Јован 486.
— Коста С. 419.
— Љубомир 450.
— Миодраг 392, 472, 485, 486.
— Михаило М. 409.
— Предраг *123—125, 126—128, 280—281, 282—283,* 393.
— Стојан М. 434, 461, 462, 467.
Пруска 47.
Прчањ 247.
Псалми Давидови 300.
публицистика, српска 360, 368, 386.
Пула 131.
Пуле Ж. (Poulet) 6.
Путеви 218.
Путилов Борис Н. 195.
Путина Никола 294.
Путник Радомир, војвода 434.
Пуцић Медо 137.
Пушкин Александар С. 31, 59, 213, 214, 221, 366, 367, 385; и наша народна поезија 179, 186, 187, 188, 189.

Rahv Ph. 12.
Равлић Јакша 156.
Равни Котари 376.
Рад 217, 387, 388.
Rad Југославенске академије знаности и умјетности 194,
Раденик 386.
Радивојевић Арсеније 295.
— Тодор 415.
Радио ТВ Ревија 486.
Радичевић Бранко 52, 71, 73, 205, 206, 207, 208, 210, 214, 215, 219, 220, 224, 230, 232, 233, 235, 248, 255, 256, 356, 367, 385, 389, 390, 428, 468.
— Ружа, мајка Бранка Радичевића 71.
Радник 292, 334.
Радовановић Стеван *27—73.*
Radovich Natalino 138.
Радојчић Никола 119, 124, 125; о Доситеју 292, 326, 334.
Радонић Теодор, адвокат из Новог Сада 320.
Радоњић Новак 51.
Радосављевић Никифор, крушедолски архимандрит 295.
Радуловић Милан 393.
— Петар *Логика* 442.
Рајић Јован 51, 201, 225, 226.
— Стефан, парох 315.
Рајичић Станојло 122.
Рајковић Борђе 410; о Витковићу 79.
Рајниш Јожеф 81, 82, 86.
Рајсов универзитет (Rice University) у Хјустону 285.
Ракић Вићентије 52, 339.
— Константин 51.
— Милан 118, 119, 120, 366, 386.
Раковац (манастир) 298, 305.
Раковица 437.
Ранке Леополд 196.
Ранковић из Сремских Карловаца 336.
— Светолик 140, 358, 365, 367, 369, 371, 379, 381, 382, 391, 393, 462.
Рањина Динко 132.
Расин Жан 6, 461.
Raffo Anton Maria 144.
Рашка 415.
Рашко Колашинац, старац, певач народних песама 276.
Real-Encyclopädie 90, 91.
реализам у српској књижевности 140, 353—393.
Реална гимназија у Земуну 32, 122.
Ребесиње 353.
Ребула Алојз 135.
Реваи Миклош 86.
Revue Britanique 184.
Ред 461, 482, 485.
Рековац 416.
Рељан 239.
ренесанса, италијанска 138.
Ренко Сречко 144.
Република (Београд) 291, 329, 330, 331, 334, 335, 340.
Ресник 223.
Реч и слика 259.
Речник српскохрватског књижевног и народног језика 76.

Реш Драгутин 100.
Решетар Милан 136, 142, 143; о Доситеју 292, 303.
Рибаи Јурај 305.
Рибарић Никола из Земуна 39, 55, 56, 60, 72.
Rivista delle tradizioni popolari 473.
Рига 313.
Ријечка нахија 415.
Рим 57, 62, 129, 142, 264, 275, 385; Институт за словенску филологију 129; Универзитет 474.
Риносавић Петар 445.
Ристић Јован 208, 211, 213, 232, 390, 419.
— Мијаило 421.
Ристовац 440.
Рихтер Адолф Мирослав 77.
Ricerche slavistiche 129—144.
Ришар Ж. (Richard) 6.
Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika Југославенске академије знаности и умјетности 76, 129, 232.
Робинсон Едвард (Robinson) 184.
Ровињ 131.
Родофиникин Константин К., генерал, руски посланик у Београду 329, 330, 331, 332, 333, 334, 336.
Рођеро де Пачиенца (Rogiero de Pacientia) 170.
Розегер П. 376.
Рокнић Перо, пуковник 412.
рококо 211, 220.
— поетика 219.
Роман (место) 308.
роман 133.
— авантуристички и пикарски 373.
— едукативни и образовни 373.
— друштвени 373.
— историјски 362.
— српски 366, 373, 392.
Роман о Александру 144.
романтизам 126, 211, 385.
— поетика 219.
— у немачкој књижевности 212.
— у српској књижевности 201—235, 353, 355, 356, 359, 366, 390, 391.
Роса Стјепан 139.
Роси Никола (Руси, Русидес) из Земуна 41.
Рош Мирко 122.
Рубенс Петер Паул 263.
Руварац Димитрије 19; о Доситеју 290, 295, 318, 326, 327, 334, 337, 341.
— Иларион 124, 125; о Доситеју 291, 293, 309, 314, 318, 341.
— Коста 211, 233, 390.
Рудник 213, 273.
Рукописно одељење Мађарске академије наука у Будимпешти 87.
Рукописно одељење Матице српске у Новом Саду 464, 465, 466, 470, 471.
Рукописно одељење Народне библиотеке у Београду 243.
Рул Чарлз (Ruhl) 286.
Рума 27, 34, 64.
Руменчић Георгије, приповедач народних приповедака 62.
Руми Карољ (Rumy), директор Карловачке гимназије 83, 84; и Георгије Магарашевић 87—97.
Румуни 293.
Румунија 62, 308, 339, 440.
Рунеберг Јохан 177.
Рупел Мирко 138.
Руси 7, 8, 31, 43, 278, 326.
Русија 21, 187, 203, 219, 279, 298, 299, 300, 309, 311, 312, 313, 339, 415.
Русская литература 187.
Русскій архив 187.
Русо Жан-Жак 230, 392.

Сава (река) 46, 47, 49, 59, 63, 64, 329, 336, 410, 437.
Сава, свети (Растко Немањић) 353.
Савина (манастир) 317.
Савић Драган 480.
— Јован в. Југовић Иван.
— Јоца, глумац 107.
— Милан 34, 35, 257, 466.
Савић-Ребац Аница 34, 235.
Савковић Милош 472, 486.
Савременик (Београд) 256, 289, 290, 393, 486.
Салаш црнобарски 375.
Salvini Luigi 134.
Салер Георгије *Венгерская грамматіика* 76.
Саливен Виљем (Sullivan) 287, 288.
Салтиков-Шчедрин Михаил Ј. 364, 388.
Самарџић Радован 218.
Самос 42, 70.
Санд Жорж 364.
Сандфелд Кристијан 132.
Санкт Пелтен 38.
Санџак 197.
Сапјеха Александар 135.
Саплонцај Екатерина, Доситејева ваапитаница, касније удата Текели 305, 309.
Сапфа 84.
Сарајево 223.
Сарбрикен — Универзитет 271.
Сарду Викторијен 364; 383; *Рабагпас* 430, 431.
Сармати 140.
Сарно Сан Борђо Дионисије де 451..
Саска 47.
сатира, политичка 379.
Свезнање 483.
Света Гора 21, 22, 299, 301, 302.
Светлић (место) 415.
Свето писмо 219, 300.

Светозар Марковић и српска књижевност (зборник) 392.
Светозарево 415; в. и Јагодина.
Свиловић Л. 137.
Szvorényi József 81.
Сегедин 34, 102, 318.
Сегре Ч. 10.
Седмица 217, 356, 363, 364.
Секач Јожеф (Székács) 190.
Секереш Атанасије Димитријевић 291, 304, 305.
Секулић Данило, отац Исидоре Секулић 27, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 60, 62, 64, 65, 66, 71, 72.
— Димитрије, брат Исидоре Секулић 27, 28, 29, 30, 34, 35.
— Ида, друга жена Данила Секулића 30, 34.
— Исидора 125, 127, 235, 263, 280; *Кроника паланачког гробља* 27—73; и Српска академија наука и уметности 117—121.
— Љубица, мајка Исидоре Секулић 27, 30.
Секција за теорију књижевности Хрватског филолошког друштва 265.
Селаковац 456.
Селаковић Филип, рођак Круне Обрадовић 307.
семантика, структурална 9.
Семере Пал 86.
семиологија 13, 15.
семиотика 5, 8, 9, 11, 13, 14, 15.
Сента 331, 332, 379.
Сентандреја 19, 367, 372, 373.
Сент-Бев Шарл-Огистен 263.
Сентђерђи Јожеф (Szentgyörgyi) 80.
сентиментализам 211.
— енглески 206, 210.
Сень 132.
Сербска пчела 217.
Сербске народне новине 217.
Сербски летопис 185; в. и *Летопис Матице српске* и *Нови сербски летопис.*
Сербски народни лист 216.
Сервантес Мигел де 364.
Серенсен А. (Sørensen) 190.
Serta slavica in memoriam Aloisii Schmaus 184.
Сесвеген 313.
Setschkareff Vsevolod 130.
Сечујац Ана, кћи Борђа Сечујца 316.
— Борђе пл., генерал 315, 316.
— Павле, мајор, син Борђа Сечујца 316.
Сиднеј (Сидни) — Универзитет 285.
Сијена 136; Академија 136; Државни архив 136; Општинска библиотека 136.
симболизам 360, 369, 371, 385, 386.
— српски 366.
Симбшен Јован Антон, барон 329, 330, 332, 333, 334.
Симић Аврам, свештеник 300, 301.
— Живојин 429, 434, 448, 449.
— Милан А. 102.
— Павле 51.
— Светислав 461, 466, 471.
— Станислав 433, 434, 437, 453.
— Чедомир 122.
Симон, дијак, преписивач из XVI века 20.
Симоновић Риста 486.
— Слободан 486.
— Теодор, генерал 323.
Симпозијум о историји југословенских књижевности у Сарајеву 1964. године 218.
Синдик Илија 122.
Сисак 325.
Сицилија 307, 473, 474.
САД 197, 474.
Скадар 28.
Скарга, пољски језуита, преводилац Баронијевих *Анала* 141.
Скенди Ставро 194.
Скерлић Јован 102, 123, 128, 138, 141, 218, 256, 262, 263, 353, 360, 366, 370, 382, 386, 392, 393, 425, 472, 485, 486.
Скити 140.
Скок Петар 130, 136, 143.
Скот Валтер (Scott) 172, 180, 181, 229.
Скрадин 303.
Скриб Ежен 364, 383.
Славено-сербскија вједомости 316, 317.
Славонија 46, 64, 65, 319.
The Slavonic Review 181.
Славонски Брод 219.
Славуј Михаило, трговац из Трста 324.
Сламниг Иван 164.
Сланкамен 294.
Слапшак Светлана 88.
Слијепчевић Перо 176.
сликарство, експресионистичко 280.
слободно зидарство 461.
Слободњак 53.
Словачка 47, 305.
Словени 43, 129, 130, 131, 133, 135, 138. 169, 173, 174, 179, 187, 188, 238.
Словенка 101.
словенска антитеза 184.
словенске земље 203, 278—279.
словенство 64.
Словенци 130, 136, 164, 173, 219.
Смедерево 104, 170, 291, 319, 326, 416. 459.
Смирна 302.
Смрт војводе Приједе 52, 71, 180.
Смрт мајке Југовића 180.
Смрт Марка Краљевића 182.
Соави Франческо *Етика или филозофија наравоучителна* 321, 322.
Собањевски А. 179.

Совјетски Савез 13.
Современник 189.
Сокобања 379.
Солар Миливој 266.
Соларић Павле 290, 292, 317, 321, 322, 323, 324, 325, 336, 338, 341, 342.
Солун 47, 402.
Сомбор 262, 415; Учитељска школа 33, 34.
Сопрон Игнац (Soppron) *Monographie von Semlin und Umgebung* 40, 41, 43, 47, 52.
Сорбона 179, 196.
Сосир Фердинан де (Saussure) 6, 8.
Софроније, параеклисарх хоповски 297.
Спиридон, јеромонах хоповски 297.
Спирта (Спида), породица из Земуна 47, 48.
— Георгије 42, 45, 54, 62, 63, 71, 72.
— Марина, кћи Георгија Спирте 45.
— Петар 47.
— Софија, кћи Георгија Спирте 63.
Сплит 134, 301.
Споменица Доситеја Обрадовића 292.
Споменица Мушке гимназије у Крагујевцу 415, 433, 434.
Споменица Прве београдске гимназије 425, 427, 428, 429.
Споменица Стојана Новаковића 235.
Споменица Шабачке гимназије 420, 424.
Срби 17, 22, 23, 39, 40, 42, 43, 44, 49, 50, 52, 53, 63, 64, 66, 71, 79, 81, 82, 83, 84, 85, 103, 170, 180, 181, 201, 203, 204, 205, 212, 218, 219, 225, 234, 255, 305, 307, 311, 320, 321, 322, 323, 326, 327, 336, 358, 386, 402, 411, 423.
Срби у Војводини 257.
Срби у Угарској 124.
Србија 18, 21, 37, 49, 63, 64, 66, 75, 102, 107, 127, 130, 132, 140, 142, 182, 188, 192, 203, 204, 205, 216, 218, 219, 221, 223, 230, 233, 237, 238, 239, 240, 241, 247, 255, 273, 280, 281, 289, 292, 308, 314, 320, 321, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 330, 331, 333, 334, 335, 339, 340, 341, 353, 356, 357, 359, 362, 363, 374, 376, 381, 382, 386, 387, 402, 412, 415, 417, 419, 420, 423, 424, 427, 428, 433, 436, 437, 440, 447, 449, 456, 457, 459, 460, 462, 464.
Србин Валентин 88, 89.
Србин, календар за народ 411.
Србобран 223.
Србобран 483.
Србске новине (1834—1919) в. *Српске новине*.
Србски дневник (стоји: *Дневник*) 217.
Средња Америка 287.
Срезњевски Измаил 187.
Срем 27, 35, 46, 220, 233, 294, 327, 328, 333, 363, 376, 402.
Сремац Андреја, брат Стевана Сремца 423.
— Јован, брат Стевана Сремца 423.
— Стеван 126, 243—245, 362, 363, 365, 367, 373, 374, 379, 380, 388, 393, 423, 446, 454.
Сремска Каменица 220.
Сремска Митровица 58, 223.
Сремски Карловци 40, 87, 88, 256, 291, 294, 295, 305, 306, 307, 313, 322, 325, 326, 328, 329, 331, 334, 336, 337, 340, 376; гимназија 87, 88, 325, 337.
Срећковић Панта 435, 436, 438, 439. .
Српска академија наука и уметности 32, 388, 483; Архив у Београду 117, 118, 119, 120, 121, 465; и Исидора Секулић 117—122.
Српска велика гимназија у Новом Саду 35.
Српска виша девојачка школа у Пан-чеву 34.
Српска зора 361.
Српска књижевна задруга 60, 61, 248, 259, 471, 483.
Српска књижевна критика Института за књижевност и уметност у Београду 393.
Српска књижевност у књижевној критици 472, 485.
Српска краљевска академија 117, 120, 121.
Српска основна школа у Земуну 32, 33.
Српска певачка заједница 410.
Српска ратарска певачка задруга у Земуну 53.
Српска реалка у Београду 452, 453, 454, 458, 469, 470.
Српска црквена певачка задруга у Земуну 53.
Српска Црња 220.
Српске новине (1834—1919) 103, 208, 433, 450, 451, 452, 459, 482, 483.
Српске новине (Крф) 281.
Српски етнографски зборник 237, 241, 415.
Српски Итебеј 294.
Српски књижевни гласник 36, 41, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 263, 264, 292, 293, 392, 393, 484, 486.
Српски писци 472.
Српски преглед 361, 462.
Српски Сион 290.
Српски Семартон 293, 294, 306.
Српско народно позориште у Новом Саду 53, 99, 103, 104, 105, 217, 362, 364, 423.
српско-турски рат 1876—1878. године 388.
Српско учено друштво 216.
Српскохрватски алманах 263.

Стадион Филип, гроф 333.
Стајић Васа 262; о Доситеју 290, 305, 307, 309, 315, 319.
Стал Мадам де 172, 178.
Стаматовић Павле 77.
Стамаћ Анте 158.
Стамбол 272, 401; в. и Цариград.
Стаменковић Кона 239.
— Никола И. 439.
Stankiewicz Edward 143.
Станковић Борисав 67, 68, 140, 363, 365, 371, 392, 441, 483, 485, 486.
— Корнелије 53, 124, 442.
— Миле 486.
— Синиша 119.
Станојевић Аца М., штампар 460, 467, 484.
— Драгиша 360.
— Јова, трговац из Новог Сада 315, 328.
— Максим, син Јове Станојевића 315.
— Петар, син Јове Станојевића 315.
— Станоје о Доситеју 292, 315, 327, 328, 332, 339.
— Стеван 438.
Стањевина (манастир) 324.
Стањевићи 300.
Стара Србија 442.
Стари Бановци 233.
Стари завет 143.
Старицки Михаило 190.
Старобински Ж. 6.
Старчевић Тјешимир 454.
Стварање 396.
Стеван Немања (свети Симеун) 353, 354.
Стеван Првовенчани 353.
Стевановић Павле С. 61; о Доситеју 292, 314, 323, 339, 340.
Стејић Јован 52.
Степановић Степа као предавач у Крагујевцу 433.
Стерн Лоренс 230, 380.
Стефан, јеромонах из Хопова 302.
Стефановић, ђак Карловачке гимназије 90.
— С. 170.
— Симеон, трговац из Книна 303.
— Стефан 226.
Стил Ричард 310.
Стојадиновић Милица Српкиња 52, 233.
Стојан, певач народних песама в. Ломовић Стојан.
Стојановић Анастас 438.
— Димитрије 435, 439.
— Зоран 486.
— Ј. 451.
— Љубомир 235, 424, 430, 471; *Каталог Народне библиотеке* 21; *Стари српски записи и натписи* 20, 22.
Стојачковић Александар 225.
Стојићевић Душан 445.
Стојковић Атанасије 229, 319, 320, 321, 322; *Физика* 51.
— Живорад 60, 61.
— Миленко, војвода 327, 339, 340.
— Сретен Ј. 426, 431, 452, 453, 454.
Стојшић Константин из Сремских Карловаца 326, 328, 329, 330.
Страдија 380.
Стража 387, 388.
Стражилово 361, 444, 461, 468, 480, 481, 482, 484.
Страјнић Јованка в. Марковић Јованка.
Стратимировић Стефан, митрополит 141, 143, 324, 326, 328, 331, 332.
Стрелка Ј. 10, 14.
Стријковски Мађеј (Stryjkowski) 170.
строфа, Сапфина 86.
структурализам 5, 6, 7, 8, 9, 10, 15.
— прашки 10, 13.
— француски 10.
Studia Romanica 137.
Studia Romanica et Anglica Zagrabiensia 137.
Studia Romanica Zagrabiensia 137.
Стули Јоаким 129.
Суботин Стојан 173, 179.
Суботић Вој. М., лекар 470.
— Д. 178, 179, 181, 182.
— Јован 51, 52, 71, 205, 215, 226, 228, 229, 233, 255, 356.
— Стефан 319.
Сузе Теодор 257.
Сурдулица 455.
Сутла 160.

Тадић И. 139.
Тајван 285.
Такач Фрања, поджупан братиславске жупаније 307.
Талфи в. Јакоб Тереза.
Тамаш Јулијан *265—270*.
Тартаља Иво 218, 393.
Тарту 13.
Тасо Торквато 136.
Татари 273.
Татић Милутин 444—445.
Таубе Вилхелм фон 46, 73.
Театар код Јелена (Београд) 217.
Театар на Бумруку (Београд) 217.
Театар у Пивари (Београд) 103, 217.
Текери Виљем Мекпис 364.
Тексас 285.
Телескоп 173.
Темишвар 47, 294, 320, 322, 324, 327, 331.
Темишварски Банат 293, 309.
Temple Bar 173.
Тен Иполит 133, 262, 263.

Тенецки Георгије 45, 51.
Теодоровић Арса 51, 315, 318, 337.
— (или Тодоровић) Јован Драга, трговац из Трста 320, 325, 336.
— Софија, жена Јована Теодоровића 321, 325, 328.
— Христифор 318.
Теодосије *Живот св. Саве* 169.
Теодосије, јеромонах манастира Драговић 303.
теорија информација 13, 14, 15.
теорија књижевности 13.
— материјалистичка 13.
теорија комуникација 8.
теорија литерарне комуникације 12, 14.
теорија наука 5.
теорија рецепције 11, 280.
Теотокије, митрополит *Толковање Воскресних евангелија* 318.
Теотокис Никифор *Кириакодромион* 320.
Теофан, калуђер у Хопову 296, 297.
Терић Гордана *129—144*.
Тибужде 459.
Тик Лудвиг 212.
Тимић Миленко, судија у Јагодини 417.
Тимок 238.
тимочка буна 467.
Тиноди Шебешћен 170.
Тињанов Ј. 8.
Типа Петар А. 422, 451.
Тителбах Јосиф 108.
Тито Јосип Броз 153.
Тифлис 323.
Тицанова буна 290, 328.
Товачовски Арношт Бохабој 411.
Тодоров Цане 6, 13.
Тодоровић Пера 360, 368, 387, 388.
— Стеван, сликар 51, 468.
Toldy Ferenc 85.
Толстој Лав Н. 212, 360, 364, 365, 371, 374, 381, 391.
Томазео Николо 137, 190.
Томандл Миховил *Српско позориште у Војводини* 104; *Споменица Панчевачког српског црквеног певачког друштва* 410, 411.
Томашевић Лазар 486.
Томић Јован 450.
— Сима 461.
Томпсон Стит 474.
Топлице (код Карловца) 323.
Тополa 332, 334, 339.
Топоница 456.
Торн Ц. (Thorne) 12.
Тоскана 132, 474.
Тоски Паоло 474.
Траверси, италијански критичар 133.
Травник 404.
традиција, књижевна 201, 202.
Tradizioni orali non cantate 474.
Trautmann Reinhold 130.
Требевић, велики српски илустровани календар 480.
Требјешанин Радош 487.
Тренто — Општинска библиотека 143.
Тресић-Павичић Анте 138.
Трећа београдска гимназија 443, 446, 448, 450, 451, 462, 469.
Три највеће туге 188.
Тривунац Милош 120, 175.
Трифковић Коста 99, 356, 360, 362, 367, 382, 383, 388, 393.
— Марко 429, 431.
Трифуновић Димитрије, учитељ из Шапца 423.
— Ђорђе *17—25*.
— Стеван 451.
Трифуноски Јован 237.
Трлајић Глигорије 204, 207, 315, 317, 323, 324, 325.
Трново 19.
Трњани 456.
Трогубов Сергеј 119.
Троношки манастир 219.
Tropper, котарски предстојник у Земуну 65.
трохеј 228.
Трпковић Максим 453.
Трст 47, 52, 134, 135, 204, 279, 304, 305, 307, 308, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 328, 329, 336, 339, 386.
Трубар Примож 138, 160.
Трубецки А. 6.
Трубецкој Николај С. 158.
Тршић 218.
Тудишевић М. 142.
Туна, трговац из Беча 318.
Tupan *Physische Erdkunde* 447.
Тургењев Александар И. 324.
— Иван С. 212, 229, 360, 364, 365, 371, 374, 381, 391.
Туропоље 299.
Турска 41, 46, 170, 203, 378, 440.
Турци 104, 170, 180, 195, 203, 204, 205, 271, 273, 336, 380, 401, 402, 440.

Ћипико Иво 365, 371, 392.
Ћирило (Константин) 80, 81, 131, 142.
Ћирило и Методије 22.
Ћоровић Владимир 119; о Лукијану Мушицком 79.
— Светозар 363, 481.
Ћук, аустријски агент 340.
Ћурчин Милан 174, 175, 257, 258, 263, 408.

Убавкић Петар 453, 468.
Угарска 46, 47, 83, 319, 334; в. и Мађарска.

Угричић Јевта 438.
Удовички Иванка *87—97.*
Ужичка Пожега 305.
Ујевић Аугустин 160, 161.
Уједињена омладина српска 65, 210, 216, 223, 226, 368, 410.
Уједињена омладина српска (зборник) 218, 392, 484.
Уланд Лудвиг 364.
Умбрија 132.
Уметничка академија у Загребу 38.
Umjetnost riječi 158, 167, 265, 393.
Унбегаун Борис 139.
Универзитет државе Тексас у Арлингтону 287.
— Колумбија и Њујорку 193.
— Рајсов у Хјустону 285.
— Северне Каролине 286.
— Сорбона у Паризу 179, 196.
— у Београду 257, 263, 360, 425.
— у Берлину 360.
— у Бечу 257, 360.
— у Констанцу 10.
— у Минхену 274; Друштво пријатеља и помагача 274.
— у Паризу 463, 464.
— у Петрограду 360.
— у Риму 474.
— у Сарбрикену 271.
— у Сиднију 285.
— у Франкфурту 8.
— у Халеу 308.
— Харвардски у Кембрицу (Масачусетс) 196.
— Харковски 191.
Универзитетска славено-сербска штампарија у Будиму 327, 335.
Универзитетска штампарија у Пешти 320.
Уранија (алманах) 217.
Урош V, цар 226.
Урошевић Сава 430.
Ускоковић Милутин 365, 371.
усмена поезија в. народна поезија.
усмене књижевности в. народне књижевности.
Успенски Гљеб *Старица* 461.
Учитељска школа у Београду 430, 448.
Учитељска школа у Будимпешти 122.
Учитељска школа у Сомбору 33, 34.
Ушеничник Алеш 135.
Vaterländischen Blättern 93, 94.
Фаулер Р. (Fowler) 12.
Fowlie W. 12.
Фећковић Јурај 364, 375.
Фелдмановски Хијероним 187.
Фенелон Франсоа де Салињак 310.
феноменологија 10.
Ферара 307.
Филипа, баба, приповедачица народних приповедака 51, 62, 71.
Филипи К. П. (Philippi) 10.
Филипид Константин 304.
Филиповић из Руме 334,
— Иван *Novi rječnik hrvatskoga i njemačkoga jezika* 76, 77.
— Станоје 392.
Philo Junius 487.
филозофија, XX век 280.
Филозофски факултет у Београду 262, 263, 435, 439, 463.
Финци 177.
Фиренца (Флоренција) 307; Библиотека Medicea-Laurenziana 133.
Фисковић Цвито 139.
Фишер Ф. Т. 233.
Флакер Александар 265, 267.
Флашар Мирон 218, 235, 392.
Флеминг И. (Fleming) 287.
Флобер Гистав 374, 391.
Флорић Динко, Доситејев нећак 326.
— Мита, Доситејев нећак 326, 340.
Фокшањ 308.
фолклор, југословенски 138.
Фонтане Теодор 14, 360.
Фордајс Гуљелм (Fordyce) 311.
Форијел Клод (Fauriel) 177, 179.
формализам 5, 10, 11, 15.
— руски 8, 10, 13, 159.
Фортис Алберто 132, 135, 171, 172, 177, 178, 180, 181, 183, 184, 187, 188, 189, 191, 196.
Фосколо Уго 137.
Фрај Нортроп (Frye) 6, 10, 159, 267.
— Р. (Fry) 10.
Франгеш Иво 167.
Franck A. P. 14.
Франкфурт — Универзитет 8.
Франсоа I, француски краљ 173.
Французи 7, 10.
Француска 7, 12, 13, 36, 118, 179, 260.
француска револуција 1789. године 202, 260.
Фрања Јосиф I, цар 45.
Фрауенштет Ј. 233.
Фрејсиншки (Брижински) споменици 136.
Friuli 132.
Фројд Сигмунд 10, 274.
Фрушка гора 52, 126, 294, 298, 334, 339.
Фуко М. (Foucault) 6.
Фурланија 132.
футуризам, руски 280.

Хабделић Јурај 161.
Хабермас Ј. (Habermas) 8.
хагиографије, словенске 139.
Хајдегер Мартин 9.
Хајдук Вељко Петровић 103, 229.
Хајзе Паул 360, 374, 375, 391.

Хајне Хајнрих 221, 230, 356, 364, 385.
Хаксли Алдос (Huxley) 159.
Халански Михаил Г. 190.
Хале 308, 309, 313; Универзитет 308.
Халидеј М. А. К. (Halliday) 285.
Hamm Josip 139, 142.
Хамбург 311.
Ханка Вацлав 184, 185.
Харвардски универзитет у Кембрицу (Масачусетс) 196.
Харисијадес (Хариш), породица из Земуна 45.
— Јелена, жена Стефана Харисијадеса 46.
— Стефан 46.
Харков 320; Универзитет 191.
Hartl D. 14.
Хасанагиница 84, 172, 175, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 184, 187, 188.
Хауф Ј. (Hauff) 9.
Хаџи-Микић Димитрије 486.
Хаџић Антоније 123, 124, 128.
— Јован 49, 205, 225, 231.
Хвар 170.
Хегел Георг Вилхелм 266.
Хедервари Куен, бан 64.
Хезиод 191.
хексаметар 385.
Хекторовић Петар 164, 167, 170.
Хелер А. (Heller) 9.
Хеликон 156.
Хелмаци 86.
Хераклит 72.
Хердер Јохан Готфрид 82, 84, 85, 172, 185, 202, 205, 206. 364.
Херманд Ј. 13.
херменеутика 5, 8, 9, 10, 11, 15.
— филозофска 13.
Херцег-Нови 376, 377.
Херцеговина 178, 179, 192, 196, 272, 276, 277, 363, 398.
Хиландар 21, 142, 302.
Хилер, агент из Петроварадина 341.
Хиос 307, 308.
Хипауф Б. (Hüppauf) 9.
Хисторијски архив у Дубровнику 142.
Хјустон 285—288; Рајсов универзитет (Rice University) 285.
Хоћес (Hőgyész) 80, 81.
Холандија 36, 47.
Холечек Јозеф 185.
Холтхузен Јоханес 274.
Хомер 84, 180, 183, 186, 189, 191, 196, 197, 343, 473; *Илијада* 224.
Хомоље 237.
Хопово (манастир) 292, 294, 296, 297, 298, 302, 326, 327; библиотека 296.
Хорак Јиржи 120.
Хорањи Ференц Елек (Horányi) 80, 81.
Хорације Квинт Флак 81, 141, 206.
Хорват Иштван 86.
Хорејшек Вацлав 409, 410, 411, 412.
Хормајр Јозеф фон (Hormayr) *Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst* 93, 94, 95.
Хормово 302.
Храпченко М. Б. 8.
Хрвати 50, 53, 59, 201.
Хрватска 64, 65, 140, 178, 179, 196, 280.
Hrvatski jezik 156.
Хрватско пјевачко друштво „Одјек" у Земуну 53.
Хрватско пјевачко друштво „Родољуб" у Земуну 53.
Хрватско филолошко друштво — Секција за теорију књижевности 265.
Хрваћанин Дионисије 298.
Христић Илија, трговац из Новог Сада 333.
— Јефтимије, трговац из Трста 329.
— Константин, трговац из Сремских Карловаца 322, 328.
— Стеван 122.
— Филип 99.
Христов Кирил 279.
хуманизам 5.
A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei 170.
Хуњади Јанош 169.
Хусерл Ермунд 9, 10.

Цанкар Иван 160, 279.
Цар Лазар и царица Милица 174, 180.
Цар Марко 118.
Цариград 46, 47, 48, 50, 232, 308; в. и Стамбол.
Царски педагошки институт у Петрограду 204.
Цветић Милош 107, 111, 228.
Цвијић Јован 193, 262, 370, 424, 431, 438, 439.
Цејлон 237, 285.
Цесарец Аугуст 280.
Цетиње 132, 216, 227, 277, 376.
Цетињски манастир 227.
Ceciliengesangverein у Земуну 53.
Цигани 101, 425.
Цикинђал Димитрије, парох у Малом Бечкереку 320, 332.
Цико Деметер 47.
Цинцари 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 70, 71, 380.
Цирих 47, 50, 386.
Цисарж Бранко А. о Доситеју 289, 326, 334, 338, 339.
Цицерон (Cicero) 90, 91.
Цојс Жига (Zois) 293, 336, 337, 338.
Цоликофер Георг Јоахим 310.
Цонев Бењо 23.
Црес 171.
Црна Гора 192, 197, 227, 228, 231, 272, 274, 276, 277, 299, 300, 301, 319, 323, 324, 376, 377, 392, 399, 415, 449.

Црно море 308.
Црногорка 210.
Црногорци 185, 193, 230.
Црњански Милош 281.

Чајкановић Веселин 119.
Чаково 293, 294, 295, 306, 319, 326, 343.
Чардаклија Новаковић Петар 329, 331, 332, 335.
часописи, књижевни 361.
Чедвик Н. К. (Chadwick) 193.
— Н. М. 191, 192.
Чедомил Јакша (Јаков Чука) 133, 134, 135.
Чезароти Мелкиоре (Cesarotti) 171, 178.
Челаковски Ладислав (Челинковски) 185.
Черевић 220.
Черина Владимир 280.
Чернишевски Николај Г. 187, 189, 359.
Чеси 184, 425.
IV Международный съезд славистов 195.
Чехов Антон П. 31, 371, 381.
Чехословачка 118, 279, 409.
Чешка 47.
Чика Јова, илустровани календар 481.
Чирезе Алберто Марија 474.
Чобић Димитрије, приповедач народних приповедака 52, 62.
Чокрљан Јаков, трговац из Великог Бечкерека 315, 317.
Чолак-Антић, отац Јованке Вукићевић 465.
Чоп Јанез 135.
— Матија 135.
Чубрановић Андрија 164, 165.
Чука Золтан 126.
— Јаков, псеудоним; в. Чедомил Јакша.
Чурчић Лазар о Доситеју 291, 335, 342.
Чутурило Стеван, суплент у Крагујевцу 433.

Џакула Б., С. Марић, М. Павловић и Б. Настев *Француска књижевност* 178, 179.
Џанан буљукбаша и Ракоција 404.
Џексон Џон 311.
Џеп 455.
Џонић Урош 107; о Доситеју 293, 340, 341.
Џонсон Самјуел 313.
Џорџ III, краљ 134.

Шабац 104, 232, 373, 375, 417, 420, 426, 447; Виша женска школа 122.
Шабачка нижа гимназија 420, 421, 422, 423, 424, 430.
Шабачка читаоница 424.
Шајд Рихард 257.
Шалер Хелмут (Schaller) 271.
Шамић Мидхат 137.
Шантић Алекса 257, 386.
Шапчанин Милорад Поповић 100, 103, 229, 357, 363, 364, 368, 370, 373, 392; путовање у Пешту 1890. године 107—115.
Шаренград 298.
Шарић Стеван, професор у Врању 442.
Шатобријан Франсоа Рене 362.
Шаулић Јелена о Доситеју 291, 330, 334, 335.
Шафарик Павле Јозеф 52, 97
Швабе 273.
Швајцарска 107, 230, 275, 461.
Швеглер Алберт в. Матић Димитрије
Швеђани 286.
Шевић Милан 454; о Доситеју 292, 325.
Шекара Лука 187, 189.
Шекспир Вилљем 217, 226, 228, 257, 360, 362.
Шематизам Краљевине Србије 417, 426.
Шеноа Август 140.
Шибеник 365, 376, 391.
Шиви Г. (Schiwy) 6.
Шиклеуш 318.
Шилер Фридрих (Schiller) 32, 178, 206, 213, 217, 221, 226, 247, 251, 252, 359, 362, 364, 385.
Шимић Антун Бранко 280.
Ширма К. (Szyrma) 181.
Широла Стјепан 487.
Шицел Мирослав 156, 158.
Шишатовац (манастир) 79, 297, 298.
Шкаљић Абдулах 140.
Шкерљ Станко 132.
Шклов 309, 311, 312, 313.
Шкреб Зденко 13; *Студије књижевности* 265—270.
Шлегел Август Вилхелм 212.
— Фридрих 212.
Шлеска 308.
Шмаус Алојз (Schmaus) 139, 184, 194, 196, 271, 393; о Доситеју 289, 309, 310, 311, 314.
Шмит З. Ј. (Schmidt) 8.
Шнајдер Вилхелм 267.
Шнелер (Schneller) *Weltgeschichte* 91, 92, 94.
Шокци 160.
Шомет-Дефосе Амеде (Chaumette-Desfossés) 189.
Шопрон 47, 314.
Шпанија 363.
Штајерска 46.
штампа, далматинска 137.
штампарија Брајткопфова у Лајпцигу 308, 309, 310, 313, 314.

— Грабовачког у Земуну 52.
— Данила Медаковића у Земуну 52.
— Игнаца Сопрона у Земуну 52.
— Курцбекова у Бечу 304, 314.
— Морска у Петрограду 327.
— Парна радикална у Београду 460.
— Пана Теодосија у Венецији 321, 341.
— Стефана Новаковића у Бечу 316, 317.
— Универзитетска славено-сербска у Будиму 327, 335.
— Универзитетска у Пешти 320.
Шторм Теодор 360, 391.
Штур Људевит 214.
Шулек Богослав *Deutsch-kroatisches Wörterbuch* 76, 77.
Шулте-Засе J. (Schulte-Sasse) 14.
Шумадија 322, 363, 415, 433.
Шумадинка 217, 230.
Шуњаревић Звонимир 487.
Шупљикац Стефан 290, 325.
Шутић Милослав *Слика света у поезији Момчила Настасијевића* 282—283.

Душко Вртунски

САРАДНИЦИ ЗБОРНИКА МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

Властоје М. Алексијевић
Добрило Аранитовић, Шабац
Маринко Арсић, Београд
Сава Бабић, Нови Сад
Др Ђорђе Бајић, Нови Сад
Др Фехим Бајрактаревић
Др Антун Барац
Томислав Бекић, Нови Сад
Др Весна Н. Берић, Нови Сад
Др Франце Берник, Љубљана
Др Љиљана Бибовић, Нови Сад
Мр Милана Бикицки, Нови Сад
Др Марија Бобровњицка, Краков
Др Димитрије Богдановић, Београд
Др Милица Богдановић
Злата Бојовић, Београд
Живојин Бошков, Нови Сад
Мирјана Бошков, Нови Сад
Светозар Бркић, Београд
Др Рудо Бртањ, Братислава
Јоаким Будински, Нови Сад
Милица Бујас, Нови Сад
Иванка В. Веселинов, Нови Сад
Др Магдалена Веселиновић-Шулц, Нови Сад
Др Рајко Веселиновић, Београд
Др Драгољуб Влатковић, Београд
Васо Војводић, Нови Сад
Душко Вртунски, Нови Сад
Радинка Вујичић, Нови Сад
Стојан Д. Вујичић, Будимпешта
Саво Вукмановић, Цетиње
Владимир М. Вукмировић
Др Јован Вуковић
Јован Б. Вукчевић, Београд
Др Витомир Вулетић, Нови Сад
Др Димитрије Вученов, Београд
Др Радован Вучковић, Сарајево
Буро Гавела
Др Славко Гавриловић, Нови Сад
Др Павао Галић, Задар
Др Крешимир Георгијевић
Др Ирена Грицкат, Београд
Анђоло Данти, Фиренца
Др Јован Деретић, Београд
Др Радмило Димитријевић, Београд
П. А. Димитриев, Лењинград
Лука Дотлић, Нови Сад
Мр Мирјана Дрндарски, Београд
Др Љубомир Дурковић-Јакшић, Београд
Др Иван Баја
Војин Борђевић, Београд
Стојан Борђић, Београд
Мр Жељко Бурић, Београд
Гвозден Ерор, Београд
Др Марија Жагар, Нови Сад
Др Ђорђе Живановић, Београд
Др Милорад Живанчевић, Нови Сад
Др Драгиша Живковић, Нови Сад
Др Вида Зелени, Праг
Др Момчило Златановић, Врање
Мирка Зоговић, Београд
Радован Зоговић, Београд
Др Љубомир Зуковић, Сарајево
Др Миодраг Ибровац
Душан Иванић, Београд
Др Милка Ивић, Београд
Вера Јаварек, Лондон
Стојан Јакшић
Др Јован Јерковић, Нови Сад
Др Иванка Јовановић-Јакшић, Нови Сад
Загорка Јанц, Београд
Др Војислав М. Јовановић
Сергије Јовановић
Др Душан Јовић, Београд
Иванка Јовичић, Београд
Др Стеван Јосифовић, Нови Сад
Андре Јутронић, Сплит
Симха Кабиљо-Шутић, Београд
Др Ватрослав Каленић, Љубљана
Др Реља В. Катић, Београд
Др Димитрије Кириловић
Др Мираш Кићовић
Др Снежана Кићовић-Пејаковић, Београд
Марија Клеут, Нови Сад
Др Јан Кмеђ, Нови Сад
Божидар Ковачевић, Београд
Мр Иван Ковачевић, Београд
Србислава Ковачевић-Кузмановић, Београд
Др Божидар Ковачек, Нови Сад
Др Гаврило Ковијанић, Нови Београд
Ристо Ковијанић, Котор
Др Никола Кољевић, Сарајево
Др Светозар Кољевић, Сарајево
Др Зоран Константиновић, Инсбрук
Др Милан П. Костић
Др Мита Костић

Др Страхиња К. Костић, Нови Сад
Др Василије Крестић, Београд
Др Хатица Крњевић, Београд
Др Угљеша Крстић, Нови Сад
Средоје Лалић, Нови Сад
Др Рајнхард Лауер, Гетинген
Младен Лесковац, Нови Сад
Др Зденко Лешић, Сарајево
Василије Лукић, Цетиње
Камила Луцерна
Др Марко Малетин
Др Илија Мамузић, Београд
Тодор Манојловић
Др Боривоје Маринковић, Нови Сад
Светислав Марић
Др Ксенија Марицки-Гаћански, Београд
Светозар Матић
Др Миодраг Матицки, Београд
Јасна Мелвингер, Нови Сад
Др Меланија Микеш, Нови Сад
Др Васо Милинчевић, Београд
Живан Милисавац, Нови Сад
Трива Милитар
Живко Милићевић
Челица Миловановић, Београд
Др Јевто М. Миловић, Задар
Др Коста Милутиновић, Нови Сад
Др Никола Милутиновић
Др Лазар Мирковић
Др Велимир Михајловић, Нови Сад
Др Александар Младеновић, Београд
Др Миљан Мојашевић, Београд
Бранко Момчиловић, Нови Сад
Др Милош С. Московљевић
Др Надежда Мосусова, Београд
Добривој Наћвински, Нови Сад
Момчило Настасијевић
Др Душан Недељковић, Београд
Др Владан Недић
Др Илија Николић, Земун
Милоје Р. Николић, Београд
Драгољуб Новаков, Зрењанин
Др Бошко Новаковић, Нови Сад
Др Жељислав Њеђеља, Варшава
Др Тихомир Остојић
Владимир Отовић, Нови Сад
Др Драгољуб Павловић
Драгослав Павловић, Рача Крагујевачка
Др Миливој Павловић
Шандор Пал, Бечеј
Сава Паланчанин, Нови Сад
Др Мирослав Пантић, Београд
Др Александар Пејовић, Београд
Борђе Перић, Београд
Бошко Петровић, Нови Сад
Душан К. Петровић
Др Живојин Петровић, Београд
Коста Петровић
Др Миодраг Петровић, Ниш
Теодора Петровић, Сремски Карловци
Др Светозар Петровић, Нови Сад
Др Хараламлије Поленаковић, Скопље
Гордана Поповић, Београд
Др Душан Ј. Поповић
Др Иван Поповић
Др Миодраг Поповић, Београд
Др Иштван Пот, Будимпешта
Предраг Протић, Београд
Др Иван Пудић, Београд
Милорад Радевић, Београд
Др Андрија Раденић, Београд
Стеван Радовановић, Земун
Борђе Сп. Радојичић
Мирослав Радонић, Нови Сад
Др Никша Рачић, Загреб
Др Јелка Ређеп, Нови Сад
Др Жарко Ружић, Београд
Др Јован Савковић
Г. М. Сафронов, Љењинград
Иштван Сентђерђи, Суботица
Др Ненад Симић, Београд
Јержи Слизински, Варшава
Др Олга Срдановић-Бараћ, Београд
Милојка Станаревић-Мијаиловић
Борислав В. Станковић, Сремски Карловци
Др Павле Стевановић
Др Петар Стевановић, Београд
Др Никша Стипчевић, Београд
Др Миодраг В. Стојановић, Београд
Вера Стојић, Београд
Др Мила Стојнић, Београд
Олга Ступаревић, Београд
Др Стојан Суботин
Милован Сучевић
Радмила Сучевић, Вршац
Мр Јулијан Тамаш, Врбас
Др Иво Тартаља, Београд
Гордана Терић, Београд
Милан Токин
Др Миховил Томандл
Др Борђе Трифуновић, Београд
Др Јован Туцаков
Иванка Удовички, Нови Београд
Мр Александар Форишковић, Нови Сад
Мр Иштван Фрид, Будимпешта
Лука Хајдуковић, Нови Сад
Антал Хегедуш, Нови Сад
Др Едмунд Хлеба, Братислава
Др Олга Хумо, Београд
Др Владимир Ћоровић
Др Веселин Чајкановић
Др Стефан Чакић, Беч
Лазар Чурчић, Нови Сад
Урош Џонић
Јелена Шаулић, Београд

САДРЖАЈ

Студије и чланци

др Драгиша Живковић, *Епоха реализма у српској књижевности* — — 353

др Љубомир Зуковић, *Кањош и Љубиша* — — — — — — — 395

Ситни прилози

Борђе Перић, *Над непознатом Змајевом песмом у „Великој српској народној лири"* — — — — — — — — — — — — 407

Борђе Чаки-Перић, *Још један превод Петефијеве песме „Egy gondolat bánt engemet"* — — — — — — — — — — — — 413

Грађа

Милоје Р. Николић, *Илија И. Вукићевић (Живот и рад)* — — — — 415

Оцене и прикази

Ка новом приступу народној приповеци (Aurora Milillo: Narrativa di tradizione orale, studi e ricerche, Museo nazionale arti e tradizioni popolari, Roma 1977), (Маринко Арсић) — — — — — — — 473

Библиографија

Илија И. Вукићевић. Библиографија и литература, (Милоје Р. Николић) 479

Регистар (Душко Вртунски) — — — — — — — — — — 489

Зборник Матице српске за књижевност и језик излази годишње трипут, у три свеске, које чине једну књигу.

Редакција 3. св. XXVIII књиге Зборника Матице српске за књижевност и језик закључена је 16. децембра 1980. године.

Штампање завршено јуна 1981.

Издаје Матица српска, Нови Сад

Секретар Уредништва, Др *Божидар Ковачек.* Коректор, *Мирјана Јовановић*

Слова за корице израдио
Драган Вишекруна

Штампано у 1.000 примерака

На основу мишљења Покрајинског секретаријата за образовање, науку и културу САП Војводине, бр. 413—322 од 11. јула 1980. године, ова књига ослобођена је основног и посебног пореза на промет.

Штампа: РО штампарија „Будућност", Нови Сад, Шумадијска 12

YU ISSN 0543—1220